

Gyermektelen írók a diktatúra idején

L'Harmattan
Könyvpont

Arday Géza író 1973-ban született Budapesten, és szülővárosában a református egyetemen 1999-ben szerzett tanári oklevelet. Négy évig a környezetvédelmi tárcánál minisztériumi tisztviselő volt, majd irodalmat tanított, három esztendeje vezető kormányhivatalnokként dolgozik. Irodalomtörténészként egyéni látásmódot képviselő tanulmányai hazai és külföldi folyóiratokban jelennek meg. A szerzőnek ezzel együtt eddig nyolc műve látott napvilágot:

Szabó Dezső szemlélete és egyénisége (2003),

Beke Albert (h)arcai (2004),

De hol vannak a gyerekek (2007),

Írók az emigrációban. Nyugati magyar irodalom (2009),

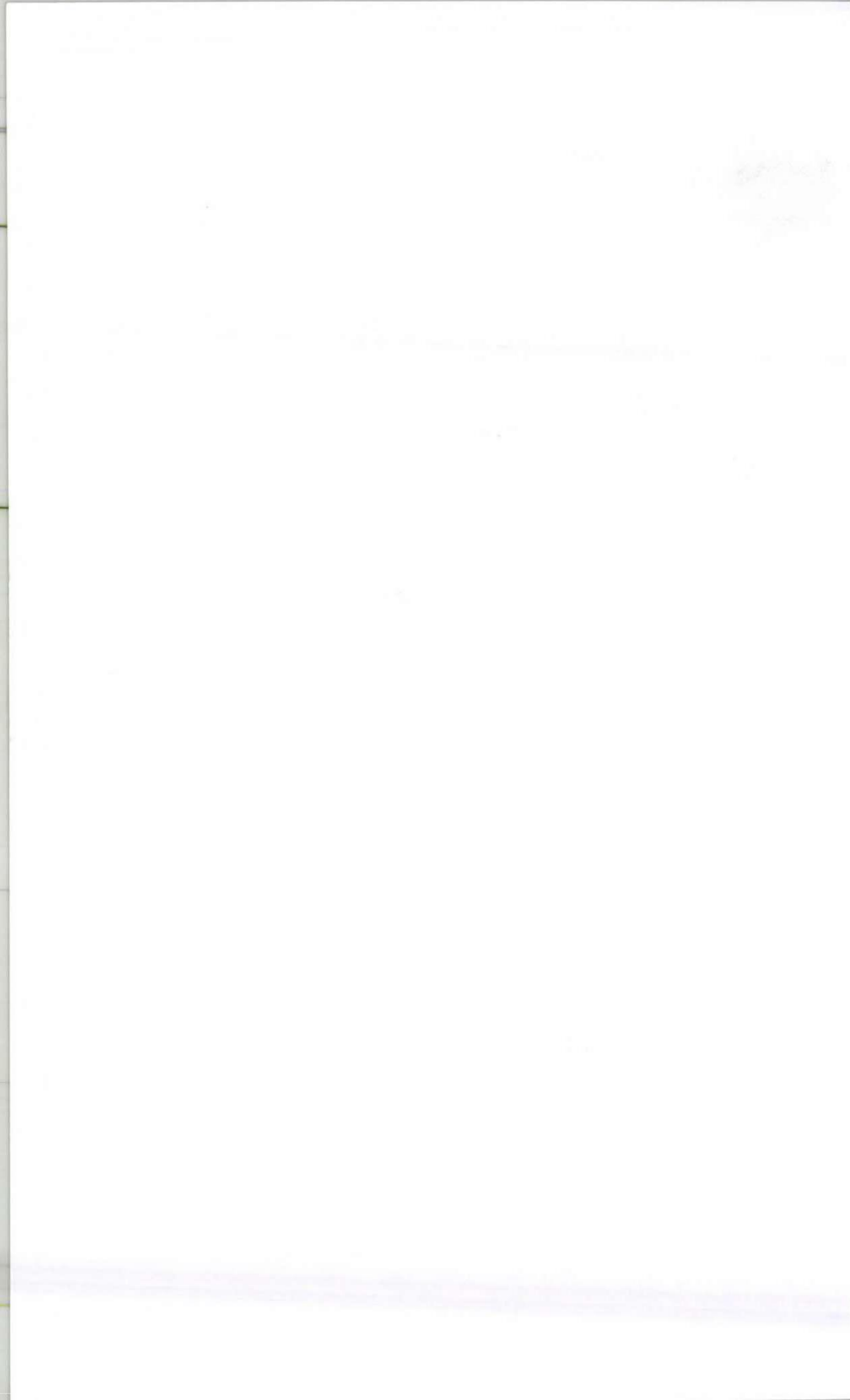
Hódító szellemek, tizenhárom irodalmi esszé (2009),

Ami a tankönyvekből kimaradt (2011),

A tehetség az emberé, a nagyság a sorsé (2013).

Arday Géza

Gyermektelen írók
a diktatúra idején

Arday Géza

Gyermektelen írók a diktatúra idején

L'Harmattan – Könyvpont

A könyv megjelenését az NKA támogatta

Második, bővített kiadás

De hol vannak a gyerekek? Gyerekirodalom és gyermektelen írók. Hága,
Mikes International, 2007. (Első kiadás)

© L'Harmattan Kiadó, 2013

© Könyvpont Kiadó, 2013

© Arday Géza, 2013

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

ISBN 978-963-236-700-2

A kiadásért felel Gyenes Ádám.

A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel
megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás

A borítótérvet Ujváry Jenő készítette,
a nyomdai előkészítés Kardos Gábor munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

ELŐSZÓ HELYETT

(IDÉZETEK)

A magyar irodalom javának nagy része az ötvenes évek első felében a gyermekirodalomba menekült. (*Csorba Győző*)

Hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges. Mondhatnám úgy is: a nagy művész törekszik arra, hogy halhatatlansága ne gúnyolhassa ki halandóságát. (*Nemes Nagy Ágnes*)

A keleti blokk többi országában a „nagy” irodalomból kiltottak legfeljebb fordíthattak, nálunk viszont írhattak és írtak is a gyerekeknek, akik ezáltal a sematizmus korszakában sokkal jobb versekkel találkozhattak, mint szüleik. (*Rigó Béla*)

Az ötvenes években „félillegálisban” élt, barátaival, az újhoidas írókkal, költőkkel Mészöly Miklós. Nemcsak írni tudtak hát, hanem – amikor arra volt nagyobb szükség – beszédesen hallgatni is. (*Horkay Hörcher Ferenc*)

Azt kellett eldöntennem, akarok-e élni vagy sem. S mert akartam, írni meg szerettem, nem maradt más választásom, mint várni és közben elvállalni egy csomó kuli munkát. (*Mándy Iván*)

Pilinszky fehér keze, fehér arca úgy világított az ötvenes évek alagútjában, mint a bányáslámpa. (*Nemes Nagy Ágnes*)

Volt egy nemzedék megtiprása, alkotóéveik megcsonkítása, kirablása. Az azilum, a példa és mérce mégis sértetlen, és ez a vigasz. (*Mészöly Miklós*)

Úgy kaszabolták az újholdasokat, mintha ez a vézna folyóirat lett volna felelős visszamenőleg az ezeréves Magyarország minden katasztrófájáért.

Legfeljebb műfordítóként vagy óvodáskorú gyerekeknek szóló versek, mesék költőjeként-írójaként dolgozhattak. *(Sárközi Mátyás)*

Ne haragudj, úgy tudom, hogy nem született, mégis megkérdezem: született-e valamelyik kapcsolatodból gyermeked?” – Nem, nem született. Nincsen családom... Az érzés azonban, hogy hiányzik a gyermek, viszonylag későn jött elő. Ali a háborúban borzalmas dolgokat élt át. Tönkretették őt. Isteni szerencse, hogy életben maradt. Már a házasságkötésünkkor nyilvánvaló volt, hogy nálunk nem lehet szó gyermekről. *(Mészöly Miklós)*

Több íróat is letartóztattak (már a Kádár-rendszerben 1957-ben): Háty Gyulát, Lengyel Balázst, Zelk Zoltánt és Varga Domokost, az újságírók közül pedig Novobáczky Sándort és Lőcsei Pált. Fekete Gyula, Gimes Miklós és Molnár Zoltán már korábban vizsgálati fogságba került. *(Standeisky Éva)*

S most kanyarodom vissza a gyerekkérdéshez (...) Csak azáltal megfoghatóvá váltam volna. (...) A gyerek révén meg lehetett volna bennünket fogni és rákényszeríteni olyasvalamire, amit nem tehattünk (...) a gyerek miatt rákényszerítenek arra, hogy hazudjak. Azt nem! Az írónak tilos a hazugság. Nagy ár volt. Elmondhatatlanul nagy ár. *(Szabó Magda)*

Nem szabad megállni. Számomra nincsenek falak. A gyermekvers sorai között vajon nem mondhatunk ki igazságokat? Nem tapasztaltam az ellenkezőjét. *(Weöres Sándor)*

A mi nemzedékünk, az Újhold írói, azért voltunk veszélyben, mert nagyon szegények voltunk. Mindenki elvesztette az állását. *(Szabó Magda)*

Ellenségesen foglalkoztak írásaikkal. A Kortárs és az Élet és Irodalom kritikusan például egybehangzóan azt írták: „Weöres, Ottlik, Pilinszky és Nemes Nagy kiadása irodalompolitikánk fölös luxusa”. (*Lengyel Balázs*)

A hamis léptékű kor Weöres Sándor életébe is beletört – különösen amikor egy időben hallgatásra ítélték –, de művének ártani nem tudott. Ő nemcsak birtokosa volt nagy adományainak, hanem kötelességének is érezte, hogy „homályban és békében” maradandót alkosson. Akik ismerték és szerették Weöres Sándort, ezt az életformájává vált magatartását éppúgy csodálták, mint költői nagyságát. (*Rácz István*)

A költő génuszok családonkénti gyermekszáma jelentősen alacsonyabb a mindenkori társadalmi átlagnál. (*Czeizel Endre*)

Weöres kiszorul az irodalomból, új verseit nem közlik, új kötete nem jelenik meg, csupán fordításból él. Weöres rendszeresen eljuttatja Fülep Lajoshoz az újabb munkáit, Lorca-, Jeszenyin-, Lao-ce-, Mallarmé-, Shelley-fordításait, a professor véleményezi a munkákat. (*Tüskés Tibor*)

Számba vehetjük azokat a jelenségeket, melyek nemcsak az ötvenes években, hanem a hatvanas években is megnyilatkoztak, hogy miközben egy Weöres, egy Ottlik, egy Pilinszky, egy Nemes Nagy, egy Mátyás, egy Mészöly az irodalmi élet elhanyagolható szereplőivé minősítették, addig Márai, Cs. Szabó, Szabó Zoltán stb. neve pedig leírhatatlan volt. (*Lengyel Balázs*)

Vállald saját esetleges deformitásodat is, Galgóczi például számtalan más pozitív tulajdonsága mellett azért tartottam nagyra, mert biológiája átkát úgy fogta fel, ahogy felfogta, emberi módon, mit tehetett róla szegény, vállalta, eléggé megsínylett, hogy mint minden hasonló mínusszal küszköd-

dő kollégája, képtelen volt valódi szerelmeseket ábrázolni, mert sose volt alkalma bemérni, mit jelent a nőnek a férfi, a férfinak a nő. *(Szabó Magda)*

Az az idő volt, amikor egyetlen telefonnal meg lehetett szakitani elismert írók pályáját, könyveiket zúzdába lehetett küldeni, s eltítani őket mindenfajta publikálástól, ha nem írják a diktált szövegeket. *(Lengyel Balázs)*

Az író az, (...) aki minden külön kényszer nélkül ír vagy hallgat. A szocializmusban főleg hallgat. Sztálin elvtárs lánglelkű tanítása szerint az író a lélek mérnöke. Az írókat régen az énekes madarakhoz hasonlították (...) két fő fajtája létezik: hasznos és kártékony. Hasznos madár az író, ha a mindenkori éppen érvényes párthatározatot versbe, regénybe, dísztvíratba stb. formálja. Kártékony az olyan író, (...) akinek véleménye van. A hasznos írónak magas kitüntéseket, díjakat kell adni. A kártékony írónak még magasabb díjakat kell adni, de ha ez nem használ, le kell csukni őket. – Kádár elvtársék megoldották ezt az elméleti vitát, ami a kínai kommunisták „minden madár énekeljen” jelszava körül alakult ki. Egyes rákosista dogmatikusok ugyanis azt állították, hogy ne énekeljen minden madár, csak amelyik hasznosan énekel. Kádár elvtárs visszautasította ezt a dogmatikus torzítást s megerősítette a kínai elvtársak tanítását: énekeljen minden madár. Egyik a szabadban, másik kalitkában, de mindegyik dudorászhat. *(Fekete Sándor)*

AKIK NEM ALKUDTAK MEG

(BEVEZETÉS)

„Él a nagy Isten és semmi se megy kárba,
magyarok se lettünk pusztulni hiába,
hanem példát adni valamennyi népnek,
mily görbék s biztosak pályái az égnek.
Ebből tudhatod már, mi a magyar dolga,
hogy az erős előtt meg ne hunyászkodna.”¹

(*Babits Mihály*)

„Hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges. Mondhatnánk úgy is: a nagy művész törekszik arra, hogy halhatatlansága ne gúnyolhassa ki halandóságát” – vallhatjuk Nemes Nagy Ágnessel együtt. Ebben a kötetben számos olyan író és költő kerül előtérbe, akik nem alkudtak meg a diktatúra éveiben, s ezért nagy áldozatot hoztak. Egy író- és költőnemzedék jelentős személyiségei nem vállaltak gyereket, s ez kifejezetten egy alkotói csoporthoz köthető. Ez a társaság elsősorban az ún. újholdasokat jelenti, vannak azonban olyan íróink, akik szintén gyermektelenek maradtak, de nem tartoztak az *Újhold* köréhez. Mindannyiukra jellemző, hogy életük egy meghatározott szakaszában gyerekeknek szóló műveket hoztak létre, s ezáltal beírták nevüket az ifjúsági irodalomba is. Összetett kérdés, hogy személy szerint kinek és miért nem lett vagy lehetett utódja. Mindannyian alkotak, éltek az életüket; emberi-művészi lenyomatuk kötetekbe gyűjtve ránk maradt. Gyerekek helyett műveket adtak az örökkévalóságnak. Nemes Nagy Ágnes és férje, Lengyel Balázs, Weöres Sándor és felesége, Károlyi Amy, Mészöly Miklós és Polcz Alaine, Szabó Magda és férje, Szobotka Tibor, Ottlik Géza, Pilinszky János és Mándy Iván tartoznak legfőképpen ahhoz az alkotói körhöz, akik olyan korban

¹ *Áldás a magyarra* (1938), 4. versszak.

élték, vagyis próbálták élni az irodalmi életüket, amikor Magyarországon diktatúra volt, s a Rákosi-, majd a Kádár-kor kultúrpolitikusai – nemcsak Révai József és Aczél György, hanem a másod- és harmadvonalbeli embereik is – a legnyersebb torukat ülték a polgári származású művészekre. Azokon, akik tudatosan nem csatlakoztak a *szocialista realizmus* kulturális területének, egészen pontosan az irodalomnak az építéséhez. Ezekben az osztályharcos időkben évekig hallgatásra kényszerültek. Eltiltották őket nemcsak attól, hogy önálló kötetek jelenhessenek meg, hanem még a publikálástól is. Versek, novelláik és regényeik évekig reménytelenül asztalfiókban maradtak, s volt közöttük olyan is, amely egy évtizedig nem jelenhetett meg egyetlen folyóiratban sem, s szerzője csak fordításokból éldegélt. A „lazulást” vagy az „enyhülést”, ahogy később megfogalmazták, bizonyos mértékig az 1970-es évek jelentették. Aczél György még az 1979-ben kiadott művében is ugyanazt hangsúlyozta, mint amit korábban: „Arra is gondolnunk kell, hogy polgári szemléletű művek polgári beállítottságú védőügyvédjei hangerejükkel – nem vetve meg a morális terror eszközeit sem – olykor háttérbe szorítják az igazi és jó, művészileg nagy erejű szocialista alkotásokat.”²

Fiatalok voltak, mégsem vállaltak gyereket, mert kiszolgáltatottá váltak volna a rendszer számára. Szabó Magda ezt egyértelműen meg is fogalmazta: „A gyerek révén meg lehetett volna bennünket fogni és rákényszeríteni olyasvalamire, amit nem tehattünk (...) a gyerek miatt rákényszerítenek arra, hogy hazudjak.” Szabó Magda és Szobotka Tibor ezért nem is vállaltak gyereket, s ugyanígy Weöres Sándor, Károlyi Amy és Nemes Nagy Ágnes sem. (Ráadásul Lengyel Balázs 1956 után börtönben volt.) Pilinszky János, Ottlik Géza és Mátyás Iván élete is ebből a szempontból ugyanígy alakult. Hozzájuk hasonló volt Galgóczi Erzsébet és Tamási Áron sorsa is.

² Aczél György: *A kor, amelyben élünk*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979, 112. o.

Aczél György
mint utolsó
kulturdiktátor
nagy figyelmet
fordított
a személyes
kapcsolatok
ápolására is

Aczél György személyéhez fűződik az a kommunista kultúrpolitika, amely az alkotók differenciált szellemi és fizikai elnyomását hajtotta végre: a „tiltás”, „tűrés” és „támogatás” kategóriáinak a felállításával. Aczél megfogalmazta, hogy „ebben a két évtizedben vált szinte szólásmondássá, hogy művelődéspolitikánk a »három té« jegyében alakul (...) Nem amolyan szocialista mágiának tekintjük ezt, amelyről el akarjuk hitetni, hogy elegendő megtanulni a képletet, máris sikeresen tevékenykedhetünk. Csak abban az értelemben használjuk ezt a formulát, hogy jelezze az elvi megkülönböztetést, amelyre törekszünk.”³ Létezett az a mechanikus szemlélet, mely szerint a szocializmus automatikusan nagyobb művészeket termelt ki, mint a kapitalizmus. Aczél szerint „a szocializmus kedvez a művészet fejlődésének, a marxista világnézet pedig hozzásegít a valóság tisztább látásához és megértéséhez”.⁴ A rendszerrel nem rokonszenvező alkotókat nem támogatta, sőt betiltotta, vagyis hosszabb-rövidebb időre tilalmi listára helyezte. A polgári írókat olyanmire integrálhatatlannak tartotta, hogy elmélyítette a kulturális törésvonalat a *népiek* és az *urbánusok* között. Tulajdonképpen Aczél uralkodott Kádár helyett az értelmiség fölött, akik közül sokan jó, sőt baráti viszonyba kerültek

³ Uo. 111. o.

⁴ Uo. 157. o.

vele – miként erről tanúskodnak a Kádár és Aczél iránt szervilis Illyés Gyula naplói. A hatvanas évekre bontakozott ki a maga teljességében Aczél György kultúrpolitikai gyakorlata, amelynek fő eleme a lekötelezések és az érdekek (ki) használása volt: egyfajta „adok-veszek” megközelítésmód. Ez azt jelentette, hogy Aczél engedékeny volt az alkotók kötetének a megjelentetése ügyében, ha az illető költő vagy író hajlandó volt meghajolni – vagy befeküdni – a rendszer előtt, amelyre szinte mindenki képes volt, és meg is tette. Az a kevés alkotó volt csak kivétel ez alól, akiknek egy jó része ebben a könyvben szerepel. Harminchárom esztendő titevő kulturális uralma alatt rendszeresen és tudatosan sort kerített arra, hogy írók és művészek között lehessen, mert sznobként, mint nagyon „alulról érkező” (aki színész szeregett volna lenni, de csak amatőr színjátszásig juthatott) fűrdőzött abban, hogy jelentős művészek minden szempontból (egzisztenciálisan) tőle függtek, és ki voltak szolgáltatva.

Kádár János sakkozott:
jóvoltából hőseink
 börtönben ültek,
 kivégezték őket
 vagy megalázzottan éltek

Érdekes a két diktátor életében fennálló párhuzam is, a családi gyökerek, ugyanis Kádár fattyúként nevelőszülőknél, Aczél pedig – a kocsis és hentessegéd apja halála után – lelencházban nőtt fel. Mindketten nevet is váltottak: Aczél György Appel Henrikből, Kádár pedig Csermanekből lett.

Az *újholdasok* ahhoz a nemzedékhez tartoztak, amelyeknek az ifjúságát keresztülszelte a második világháború. Húszas éveiket a háború utáni újjáépítés és a nélkülözés jellemezte, és amire harmincévesek lettek, addigra a Rákosi-, majd Kádár-féle diktatúrában találták magukat, amikor már tombolt a személyi kultusz meg az osztályharc. Ez az utóbbi – a tárgyalt alkotók közül – szinte mindannyiukat sújtotta. Kilátástalanság és egzisztenciális gondok jellemezték az alkotói és magánéleti lét(ezés)üket. Tulajdonképpen ebben a légkörben telt el az ifjúságuk jelentős (minden értelemben!) termékeny időszaka, és gyermektelenek maradtak, mert elmúlt a fiatalságuk. Ámde Babits azt írja: „Él a nagy Isten és semmi se megy kárba”, vagyis semmi sem történik véletlenül és hiába, hiszen éppen ezek az írók váltak a gyerekirodalmunk jelentős alkotóivá. Mindazonáltal nem azért fordultak a gyerekirodalomhoz, mert nem lett gyerekük, hanem egzisztenciális okból, hiszen csak az ifjúsághoz szólhattak. Attól el voltak tiltva, hogy a felnőtteknek ír hassanak. Majdnem mindegyik polgári származású alkotótól évekig nem jelenhetett meg önálló kötet: például Lengyel Baláznak 1956 után csak 1972-ben adták ki az első tanulmánykötetét.⁵ Babits úgy folytatja a mottóértékű költeményt, hogy „magyarok se lettünk pusztulni hiába, hanem példát adni valamennyi népnek”. S valóban: Weöres, Mándy, Pilinszky, Ottlik vagy Nemes Nagy nem alkudott meg a diktatórikus rendszer kultúrpolitikájával, s ha áldozat árán is, de igyekeztek megőrizni az alkotói függetlenségüket és erkölcsi tartásukat: „Ebből tudhatod már, mi a magyar dolga, hogy

⁵ Lengyel Balázs: *Hagyomány és kísérlet. Válogatott tanulmányok*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1972.

az erős előtt meg ne hunyászkodna”. És ők nem hunyászkodtak meg, hanem példát mutattak...

MUNKAMÓDSZER ÉS MEGKÖZELÍTÉSMÓD

A korszak magyar gyermekirodalmának egyik szembetűnő vonása, hogy mennyi színvonalas alkotás keletkezett ebben az időben, a diktatúra idején, nem a szocialista realizmus regiszterén belül. Ennek a legfőbb oka az, hogy elsőrendű alkotók (Szabó Magda, Zelk Zoltán, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván) fordultak a gyermekirodalom felé. Míg más nyelvterületeken igaznak fogadható el Erich Kästnernek azt a megállapítása, mely szerint a gyermekirodalommal foglalkozó szerzőknek mintegy 10%-a tekinthető csak „igazi” írónak, ám az adott korszak alkotói között ezek aránya jóval magasabb.

Ennek a sajátos helyzetnek a magyarázata abban található, hogy a korszak kultúr-, szűkebben véve irodalompolitikája háttérbe szorította a szocialista realizmus kánonjába bele nem illő alkotókat, illetve életművüket. Bourdieu⁶ elmélete alapján azok a szerzők, akik nem kívántak teljesen kivonulni az irodalmi mezőből, azok a mező kisebb presz-

⁶ Pierre Bourdieu (1930–2002) francia szociológus, antropológus és filozófus. *Mező-elmélete* szerint a modern társadalom világa megoszlik és elkülönül: a társadalom által megvalósult események – céljuk alapján – társadalmi alterek, ún. mezők köré rendeződnek (pl. művészeti vagy politikai mező). A *mező* ezáltal bizonyos társadalmi pozíciók közti viszonyok összességét jelenti. Egy mezőnek a sajátos logikáját az érdekek és az erőterek határozzák meg. A mezőkön belül hierarchia uralkodik, és a bennük tevékenykedő ágenseknek a dominanciáért folytatott versengése működteti a rendszert. A marxista filozófusokhoz hasonlóan Bourdieu nagy jelentőséget tulajdonít a társadalom életében a küzdelemnek. Azonban – ellentétben a marxistákkal – Bourdieu szerint ez a küzdelem mindenekelőtt a mezőkön belül, a domináns és a dominált pozíciók között zajlik (nem csak társadalmi osztályok között). Minden mező sajátos szabályokkal rendelkezik, emellett életben vannak az általános szabályok is: az újak és a régiek közötti harc.

tízszű területein munkálkodtak tovább. Ilyen volt a műfordítás, valamint a gyermek- és ifjúsági irodalom. A hipotézis ellenőrzésére választott módszereim kézzelfoghatóak voltak: felhasználtam az alkotókról készített monográfiákat, továbbá az eredeti forrásokat, amelybe beletartozik a szerzőkről szóló szövegek (velük készült interjúk, kritikák) elemzése és a szerzők szövegeinek: szépirodalmi és önéletrajzi jellegű írásainak elemzése „sűrű olvasással”, tartomelemzéssel és más kvalitatív módszerekkel.

A tematika összeállítása tudatos volt; egy-egy személyt, eseményt vagy művet részletesen – néha szinte túlhangsúlyosnak tűnően – kellett elemeznem ahhoz, hogy érthetővé, pontosabban teljes mértékig érzékelhetővé váljon az az irodalomszociológiai jelenség, amely speciálisan 20. századi és kizárólag Magyarországhoz köthető: a polgári írók gyerektelességének és gyerekirodalomba való „menekülésüknek” összetett problematikája.

Az ifjúsági és a gyerekirodalom meghatározása is helyet kapott a kötetben. A személyek, vagyis az alkotók életútjának az elemzésein keresztül sor került az adott korszakra jellemző gyermek- és ifjúsági műfajok jellemzésére és ezek elhelyezésére egy tágabb érvényű tipológiában. Külön foglalkozom az irodalmi mező fogalmával: Bourdieu munkássága alapján, valamint a mező ágenseinek meghatározásával. Elemzés tárgyát képezi a kötetben az irodalmi mező jellemzése hazánkban az 1950-es években. A szerzők helyét, mozgási lehetőségeiket igyekeztem részletesen bemutatni a kor irodalmi mezőjén belül. Fontos a gyerekirodalmi almező viszonya az irodalmi mező egészéhez, mert az életutak kirajzolódnak az irodalmi mező centrumából a perifériáig (a gyerekirodalomig). Ebben a – Magyarországon sajátosan kialakuló – irodalmi mezőben lényeges volt bemutatnom a szerzői intenciókat és motivációkat. Elemzés tárgyát képezi minden fejezeten belül a választott tematika és a választott magánélet harmóniája, illetve annak ellentéte. Szerpet kap a szerzők gyerekirodalomba tartozó művének a beépítése.

ÉRTÉKRENDVÁLTÁS

„A magyar irodalom javának nagy része az ötvenes évek első felében a gyermekirodalomba menekült.”

(Csorba Győző)

Az irodalmi alkotások kifejezik az alkotó érzelmeit és életfelfogását. Alkotásain keresztül tükrözi egy-egy történelmi kor társadalmának problematikáját és gondolkodásmódját. Hiszen nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga, hanem társadalmi tisztánlátás és jellembeli következetesség is szükséges hozzá, ami „tükröződik” az alkotáson is. Éppen ezért fontos, hogy azok az alkotók, akik a történelem alakulása következtében, a diktatúra éveiben átrendeződtek egy másik irodalmi mezőbe, ugyanolyan erkölcsösek maradtak az új – gyermekirodalmi – közegben is. Ez a diktatúra részéről gyakorlati öngólt idézett elő, hiszen a gyermekirodalmi alkotások a leghatásosabb eszközei az erkölcsi fogalmak megközelíthetéséhez, valamint nézőpontok és magatartásformák kialakításához. Rigó Bélánál olvashatjuk, hogy „a keleti blokk többi országában a »nagy« irodalomból kitiltottak legfeljebb fordíthattak, nálunk viszont írhattak és írtak a gyerekeknek is, akik ezáltal a sematizmus korszakában sokkal jobb versekkel találkozhattak, mint szüleik. Persze gyermeklírárnak is megvan a maga szocreál korszaka, de az iskolai ünnepélyeken szavalt úttörő- és kisdobos költemények bevált szerzőit senki sem tartotta költőnek”.⁷

Éppen ezért gyerekkorunk „szerencséjének” számít, hogy az író társadalom számos jelentős költője és írója egy időre az irodalom margójára szorult, mert elhallgatásra kényszerült. Először ujjgyakorlatnak, majd önvédelemnek szánva

⁷ Rigó Béla: A magyar gyermekvers fél évszázados jelenkora. In: *Gyermekirodalom*. (Szerk. Komáromi Gabriella.) Bp., Helikon Kiadó, 1999, 174. o.

kezdték a gyerekekhez szólni. Olyanok írták a gyermekirodalmat, mint pl. Mátyás Iván, Nemes Nagy Ágnes, Tamkó Sirató Károly, Tersánszky Józsi Jenő, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Zelk Zoltán stb. Pedig foglalkozhattak volna más-sal is (jövödelmező tevékenységgel!), az ötvenes években költhettek volna például bányászindulókat, a hatvanas években pedig „Ki mit tud”-os slágereket. Ők azonban máshoz éreztek elhivatottságot, és azokban az években, évtizedekben, amikor jó pár író és költő csak műfordításból tudott meg-élni⁸ – mert a köteteik a politikai tiltás miatt nem jelenhet-tek meg –, ők másokhoz (is) kívántak szólni, nem csak a felnőttekhez. Verses meséket írt például többek között Fodor András, Jékely Zoltán, Lator László és Pilinszky János is. Az említettektől, valamint Hajnal Anna, Kassák Lajos, Mátyás Stefánia, József Attila és Szép Ernő gyerekverseiből és életműveiből válogatott a Móra Könyvkiadó, amely szí-geket jelentett az említett költők és írók egy részének. A fel-soroltakon kívül meg kell említeni Ignácz Rózsa nevét is, akinek a köteteibe beleírták, hogy *ifjúsági regény*, s ez meg-felelő védelmet nyújtott egy-egy történelmi témájú alkotás megjelentetéséhez. Ezek a művek valójában nem csak az ifjúságnak szóltak. Ez a „fedőneve” volt a könyvnek, hogy a felnőtt irodalomból egy időre kiszorított írónőtől is egy-egy mű egyáltalán megjelenhessen.⁹ Elkerülhetetlen bizo-nyítékul és példaként megemlíteni Ignácz Rózsa¹⁰ *A hegyen-*

⁸ Arday Géza: Gályapad és laboratórium. In: *Hódító szellemek*. Den Haag, Hollandia, Mikes International, 2009, 95–104. o.

⁹ Külön tanulmányban foglalkoztam Ignácz Rózsa sorsával és élet-művével. In: Arday Géza: *Ami a tankönyvekből kimaradt*. Bp., Nyitott Könyv Kiadó, 2011, 87–93. o.

¹⁰ Az író fia, „Makkai Ádám arra emlékszik a párizsi Irodalmi Újság 1980. március-áprilisi számában, hogy édesanyja, Ignácz Rózsa író a Kossuth-díjas barátaitól *szégyenadót* vasalt be. Gobbi Hilda és Mészáros Ági rendszeresen fizették a háromszáz forintot, így tudtuk nélkül támogatva a Balatonakarattyára visszavonult Kodolányi Jánost”. Sárközi Mátyás: *A bizarr évei. Élet és irodalom Rákosi Mátyás alatt*. Bp., Kortárs Könyvkiadó, 2009, 77–78. o.

Ignác Rózsa Tamási Áron biztatására kezdett el írni

völgyön szánkázó diófa című mesegyűjteményét. Szerencsére a kultúra területén is akadtak kiskapuk. A Móra Könyvkiadó sokaknak lett a megmentője. Ebben nagy szerepet játszott Kormos István személye, aki nemcsak költő volt, hanem szerkesztő is, s mint ilyen, jelentős mértékben segítette az alkotókat és műveiket a megjelenéshez. Csukás István nyilatkozta is: „Kormos nagy katalizátor volt, nemcsak engem, majdnem az egész korosztályomat támogatta.”¹¹ Ugyanezt tette Zelk Zoltán is, aki a *Kisdobos* újságnál bátor magatartásával teret engedett a perifériára szorított, elnémított magyar alkotóknak: s névvel vagy éppen név nélkül (pl. Berda Józsefet), de megélhetéshez juttatta az élvonalhoz tartozó, nyomorgó írókat és költőket. Zelk együtt dolgozott Nagy Lászlóval, aki segédszerkesztője volt, s így juttatta

¹¹ Simon Erika beszélget Csukás István költővel. Csak a derű óráit számolom. Bp., Kairosz Kiadó, 2013, 110. o.

akkoriban pénzhez a költőt. Zelk rajta keresztül tudott a szerzőkkel szélesebb körű kapcsolatot tartani. S nemcsak a poétákkal, hanem mindenkivel, aki alkalmasnak mutatkozott arra, hogy feldolgozzon valamilyen gyerekeknek való témát. Ugyanazt tette, mint a Móra Könyvkiadónál Kormos. Abban a keserves időszakban mindketten szokatlanul nagy bátorságról tettek tanúbizonyságot.

A különféle antológiákban a 60-as évektől kezdve egyre nagyobb szerepet kezdett kapni a népköltészet. „Csanádi Imre gyerek-kísérleteit olyan fontosnak tekinthetjük, mint Kodály zenéjét a zenei kultúránk alakításában” – írja Kormos István. Óvodás és kisiskolás korunkban, a 70-es években, Tamkó Sirató Károly¹² és Weöres Sándor versei voltak a legnépszerűbbek mindannyiunk körében. Nagy sikere volt ezeknek a különleges ütemű, avantgárd hangszerelésű verseknek. Csak pár sorát idézzük fel: „Becsés nevem Bakó Manó – Nyissz! / Makón vagyok zakószabó – Nyassz”, vagy a mondókaszerű Tamkó-verset: „Egy kis kertet kerteltem, / benne vermet vermeltem, / répát retket termeltem”. De ugyanilyen elhíresültek a „Börönd Ödön a Köröndön...” és a „Nem tudja a bálna, milyen jó a málna...” sorai, versei is. A Tamkó-kötet 119. oldalán a Móra Könyvkiadó részéről (f)elismerő revelációval találkozhatunk: „A nyelv játékos lehetőségeinek furfangos kiaknázója, az avantgarde képzeletkapcsolások művészi hasznosítója, a faviccek szellemének költészetbe emelője nemcsak pompás képességeit bizonyítja ebben a kötetben, hanem meggyőz arról is, hogy művészete úttörés a gyerekköltészetben. Olyan úttörés, amely a gyerek lelki adottságaihoz alkalmazkodva, igaz örömet, boldogító jó

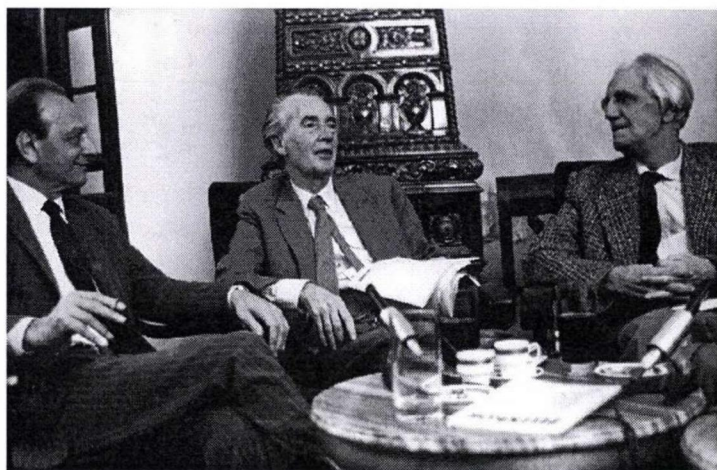
¹² Ma is őrzöm Tamkó Sirató keskeny formájú kötetét: az 1975-ös kiadású *Tengerecki hazaszállt*, melyet dedikált is: „Arday Gézuának szeretettel Károly bácsi”. Apámmal küldte el 1979. április 29-i dátummal ezt a művét. Gyerekkorom egyik kedvenc olvasmányává vált, melyből eleinte anyám olvasott fel rendszeresen, és amire megtanultam olvasni, jó párat már kívülről is tudtam, s tudok – mint korosztályom legtöbb tagja – mind a mai napig.

mulatságot kínál – gyerek és felnőtt olvasóknak egyaránt.” Tamkó Sirató alkalmazkodni tudott a gyermeki lélek és szellem adottságaihoz.

*

Az elmúlt esztendőekben a Móra Könyvkiadó újból kiadta a régi, nagy sikerű köteteinek jelentős részét, amelyek még szólnak valamiről, és erkölcsileg is a helyükön vannak, voltak és lesznek is, mert időtállóak és romlatlanok! Ezt bizonyítja például az, hogy Varga Katalin elhíresült *Mosó Masa mosodája* 1968-ban jelent meg először, és 2004-ben a 27. kiadásában jelentette meg a Móra Könyvkiadó, a *Gőgös Gúnár Gedeon* pedig a 37. kiadását érte meg 2005-ben, de ugyanez a helyzet Szepes Mária *Pöttyös Pannijával* is.

Korosztályom számára meghatározó élményt jelentett az a sajátosan fonák kultúrpolitikai közművelődésügyi kényszerhelyzet, melynek során egy egész alkotói nemzedék előbb létszükségletből, majd utóbb vegytiszta élvezetből is teremtő erejének legjavát állította a gyermekirodalom szolgálatába. Ráadásul ennek a nemzedéknek egy része tudatosan nem vállalt gyereket. Ők azonban (politikai okokból) „csak” a gyerekekhez szól(hat)tak. Fölvetődik a kérdés: hogyan tud egy gyermektelen ember a gyerekek nyelvén, a gyerekekhez szólni? Ezzel együtt nevezhetjük ezt egyfajta pótcselekvésnek is. Viszont köztiszteltben álló költőink és nagy hatású íróink a legfontosabb dolgot tanították meg számunkra: azt, hogy a legnagyobb felelősség a serdülő nemzedékek megszólítása az irodalmon keresztül. Egyes szavaknak egy egész életre kiható, lélekformáló szerepe lehet. Ezt fogalmazta meg Kormos István is, a *Mesék Vackorról*, a *Zsiráfnyakú cica*, a *Pöttyös zöld lovacska bátyja* és számos kötet szerzője, aki az alábbiakat vallotta: „A legjobb költők tanítottak rá, hogy milyen felelősség gyerekeknek írni, hogy a gyerekköltészetet szinte szavanként kell megkomponálni. Mert vannak hazug mesék, és vannak igaz mesék... Amikor elkezdtem hajdanán, önvédelem volt csak, hogy ne mondják, nem írok. Amikor aztán könyv alakban láttam viszont ezeket a penzum-me-

Lengyel Balázs, Mándy Iván és Ottlik Géza (1984. december)

séket, magam is meglepődtem az eredményen és a mesék sikerén.”

Azzal is érdemes foglalkozni, hogy a lányregény megújítása Thury Zsuzsa nevéhez fűződik, aki többek között *A tűzpiros üveggömböt* írta. Ugyanakkor meg kell említenünk még egyszer Ignác Rózsa nevét s műveit is: a *Torockói gyász*, a *Szerelmes Orsikám* és a *Rózsa leányasszony* című műveket, valamint Molnár Kata író nő nevét is illik a sorba állítanunk, hiszen ő alkotta *A mandarinkalap* és a *Pipere princessz* lányregényeket. Mészöly Miklós a felnőtteknek szóló regényeiről ismert író, s kevesen tudják, hogy létezik mesegyűjteménye is, amely *Az elvarázsolt tűzoltózenekar* címet viseli. *A hétalvó puttonyocska* című szép meséskönyve már ismertebb. Ugyanúgy olvasott gyerekkönyve a *Pipiske és a fűszál*, amelyben megtalálhatjuk *A macska, aki egyedül jár sétálni* vagy *A rút kiskacsa* feledhetetlenül szép meséit. Érdekes, ahogy a huszadik századi magyar irodalom felfedezte a gyerekeket. Kezdeményezőnek tekinthetjük a Nyilas Misit megalkotó Móricz Zsigmondot, aki valójában a felnövekvő, leendő felnőtt erkölcsi ösztönét formálta meg. Ugyanezt tette Molnár Ferenc Nemesekkel, Mándy Iván

Csutakkal, Szántó Tibor pedig Csóka Marcival. Lengyel Balázs írta az alábbi pontos megállapításokat:¹³ „Mándy Iván külön világú és egyedi eszközű író, aki eredeti és sokak számára utat nyitó művet hozott létre. És ami érdekes és ide tartozik: nemcsak az úgynevezett felnőttirodalomban, hanem még a gyerekirodalomban is. *Csutak*-sorozata (négy kötet) és a *Locsolókocsi* című regénye csak Erich Kästner sikeréhez fogható, népszerű és értékében a klasszikusokkal vetekedő alkotás.” Majd azzal folytatja Lengyel Balázs, hogy „Mándy Iván a magyar próza mestere, a gyerekeknek is igazi Mándy-könyvet írt, írásművészete hasonlíthatatlan magas szintjén gazdagította a magyar gyerekirodalmat”.

¹³ Lengyel Balázs: *Közelképek*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1979.

A GYERMEKIRODALOM IRODALOM-SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

A GYERMEKIRODALOM FOGALMA

Először a címben szereplő szóösszetétel első tagjának értelmezését szükséges tisztáznunk: ki vagy mi a gyermek? A fejlődéslélektannal és a pedagógiával egyezően az egy és tizennégy év közötti korosztályhoz tartozókat tekintjük gyermekeknek. Az általuk olvasott, hallgatott, nekik szánt szövegeket tekinthetjük gyermekirodalomnak.

A gyermekeknek szóló irodalom a szó etimológiai értelmében minden olyan szövegfajtát magában foglal, amelyet a gyermekek olvas(hat)nak. Tágabb értelemben véve magában foglalhat tanácsadó könyveket – ezek a szakkönyvek gyermekolvasónak megfelelő változatai –, melyek tanácsokat adnak mindennapi tevékenységek végzéséhez, például hogyan horgásszunk, hogyan rajzoljunk, fessünk, készítsünk különböző tárgyakat. Találkozhatunk mostanában még gyermekeknek szóló szakácskönyvekkel is.

Vizsgálódásunk célja azonban kizárólag a gyermekeknek szóló szépirodalmi igényű szövegek létrejöttének irodalom-szociológiai vizsgálata. Ezért a gyermekirodalom körébe tartozónak a továbbiakban kizárólag a szépirodalmi: prózai, verses és drámai szövegeket tartjuk. A magyar irodalmat pedig vizsgálódásunk szempontjából szövegek halmazának, korpuszának tekintjük. Ezek egy része célját, szándékát, feladatát tekintve a gyermekirodalomhoz tartozik.

Mindenekelőtt el kell határolnunk a gyermekirodalom fogalmát a vele gyakran szinte szinonim fogalomként használt ifjúsági irodalométól. A megkülönböztetés megalapozottnak látszik, már csak az olvasó, szövegeket befogadó személy biológiai, kognitív érettsége okán is, mindezek ugyanis határt szabnak az általa élvezhető/befogadható szövegtípusoknak. A gyermek- és az ifjúsági irodalom közti

határ a befogadók szempontjából nem éles, inkább elmosódó. Ez a potenciális olvasók érzelmi-értelmi érettségének különbségével magyarázható. Vannak tizenkét évesek, akik számára olvasástechnikai szempontból nem okoz nehézséget egy több száz oldalas regény recepciója sem, ők hamarabb átkerülnek az ifjúsági irodalom fogyasztói közé. Akik viszont szövegértési szempontból nem érik el azt a szintet, hogy hosszabb, bonyolult szövegeket helyesen értelmezzenek, a cselekményt átéljék, a szereplőkkel azonosuljanak, azok számára az a szövegtenger, amelyet (szép)irodalomnak nevezünk, mindörökre terra incognita marad. Az ő számukra a gyermekirodalom szövegei maradnak az utolsók, amelyekkel felnőtt nevelő segítségével megpróbálták megérteni, feldolgozni, átélni.

Az angol nyelv a *children's literature*, az orosz nyelv a *gyetszkaja lityeratura* kifejezést használja a gyermekirodalomra. A magyar nyelv a gyermek- és ifjúsági irodalom elnevezést vette át a német *Kinder- und Jugendliteratur* alapján. Német nyelvterületen a kamaszirodalom átfogó elnevezését is használják: a *Teenagerliteratur* és a *Jeansliteratur* amerikai hatás eredménye.¹⁴ A gyermekirodalom a 19. század

¹⁴ Érdekességgént és kiegészítésként gyermekvállalási témakörben álljon itt az elmúlt évek során – angol nyelvterületen – kialakult pár alapvető szleng-fogalom:

breeder (tenyészállat): ezt azokra mondják, akik csak „csinálják” a gyereket, de nem megfelelő szülők;

baby stalker (babás zaklató): olyan szülők, akik állandóan csak a gyerekükről tudnak beszélni, és nem tudják, hol a határ az „és nektek mikor lesz már?” kérdésekben és a biológiai órára utaló tiktakolásban;

PNB: *Parent Not Breeder* (szülő, nem tenyészállat): ez a jó szülőknek járó pozitív kifejezés, akik tudatosan vállalták a gyereket, és foglalkoznak is a gyerekekkel;

DINK: *Double Income No Kids* (nincs gyerek, dupla jövedelem): vagyis nem kell a gyerekekre költeni, ha nincs;

THINKER: *Two Healthy Incomes, No Kids, Early Retirement* (két csinos fizetés, nincs gyerek, korai nyugdíj): ez az előbbinél gúnyszerűbb fogalom, ugyanis maga a szó azt sugallja, hogy akikre

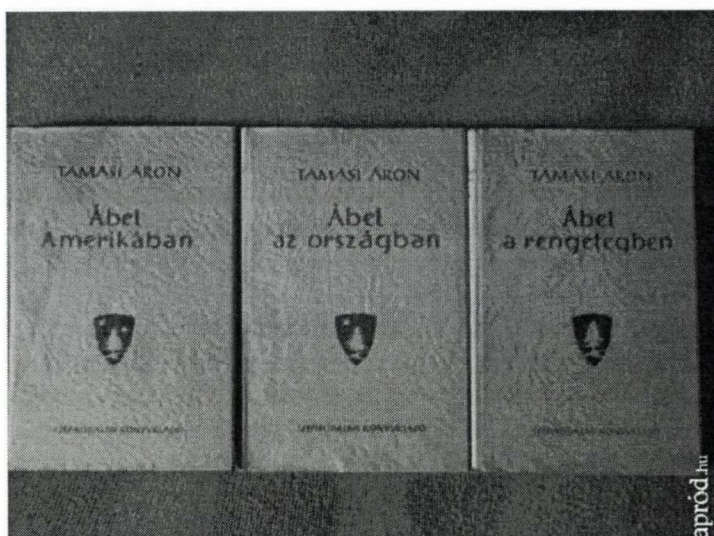
végéig teljesen elszigetelten élt, fejlődött az ún. nagy irodalom mellett.¹⁵ Az irodalomtörténeti folyamat periodizációjában csak a 20. század kezdete óta élhetünk a gyermekirodalom körében a magyar irodalomtörténet korszakhatáraival. A gyermekirodalom sorsa, milyensége ettől kezdve elválaszthatatlan az irodalom egészének életétől. Bizonyíték lehet erre a szeccszó és a szimbolizmus mesevilága (Babits Mihály, Balázs Béla, Lesznai Anna, Kaffka Margit meséi). A századelő mesevilágába akkor jutottak el a modern irodalom hullámverései, amikor irodalmunk egészét is elérték.¹⁶ A századelő első két évtizede nagyban gyarapította a gyermek- és ifjúsági irodalmunkat. Gárdonyi Géza: *Egri csillagok* (1901), *A láthatatlan ember* (1902), Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk* (1907), Kaffka Margit: *Képzelet-királyfiak* (1908), Móra Ferenc: *Rab ember fia* (1909), Lesznai Anna: *A kis kék pillangó utazása* (1913), Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem* (1916), Balázs Béla: *Hét mese, Testvérország* (1918). „Hová lettek a századelő híres gyerekkönyveinek nagy írói? – teszi fel a kérdést Komáromi Gabriella. – Molnár Ferenc ez időben már a színpadé és a nagyvilágé, Gárdonyi 1922-ben meghalt. Móra regényterveket vált valóra (de ezek már nem ifjúságiak), Kaffka Margit már nem él. Lesznai Anna és Balázs Béla emigrációban vannak. Karinthy pedig a *Tanár úr kérem* után nem írt több ifjúsági művet.”¹⁷ A lesüllyedt kultúrjavak közé tartozik sok történelmi regény (Walter Scott, Dumas, Jókai, Mikszáth stb.), amelyek bár felnőttek számára íródtak, csak utóbb, az elmúlt évtizedekben mégis ifjúsági olvasmánnyá vált(ozt)ak. Ugyanez történt a kötetben szereplő Tamási Áron *Ábeljével* és Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényével.

mondják, azok gondolkodnak, míg a többiek tervezés nélkül szaporodnak.

¹⁵ Olasz Péter S. J.: *A serdülő fiú a magyar regényben*. Bp., Korda Rt., 1932.

¹⁶ Komáromi Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*, i. m. 29. o.

¹⁷ Uo. 30. o.

Tamási Ábel-trilógiája átkerült az ifjúsági irodalomba

A gyermek- és az ifjúsági irodalom közti különbség elég-
gé szembetűnő az előforduló irodalmi műnemek, műfajok
szempontjából. A verses mesék, mondókák, egyszerű, line-
áris szerkezetű állattörténetek egyértelműen a kisgyermek
verbalitás iránti gyermeki igényeit elégítik ki. A kalandos
regények – Cooper és Karl May indiántörténeteitől a sci-
fikig, valamint a *Harry Potter* regényfolyamig és a különö-
sen fiatal lányok által szívesen fogyasztott vámpírrhillekig
– egyértelműen az ifjúsági irodalom körébe tartoznak. Az
ifjúságnak és a felnőtteknek szánt olvasmányok határa elmo-
sódó. Vannak felnőttek, nevezzük őket lektőrfogyasztónak,
akiknek olvasó-befogadói stratégiája a rokonszenves szerep-
lővel való érzelmi azonosuláson alapszik. Ők egész életükben
megmaradnak a kalandos-érzelmes szövegek olvasóinak.
A könyvek, kiadványok külső jegyei is segítenek eligazodni
a felnőtteknek és a serdülő ifjúságnak, valamint a gyerme-
keknek szántak között. A gyakorlott könyvtáros, sőt könyv-
olvasó ösztönösen tenné a gyermekkönyvtárak alacsony

polcaira a színes fedelű, sok illusztrációt, kevés szöveget tartalmazó, nagy betűkkel nyomtatott kiadványokat.

A tudományos (irodalomtudományi és irodalomszociológiai) megközelítések más premisszákból indulnak ki. Ezek alapján más-más definíció alapján tartanak szövegeket a gyermekirodalomhoz tartozónak. A különböző alapon kiválasztott szövegek egy része fedi, másik része nem fedi egymást.

AZ IRODALOMSZOCIOLOGIAI MEGKÖZELÍTÉSMÓD

Ha irodalomszociológiai meghatározást kívánunk adni, akkor mindenekelőtt az irodalmi szövegek létrehozójának és befogadójának szempontjaiból kell kiindulnunk.

Így a banálisnak látszó kérdésre efféle válaszok adhatók:

- gyermekirodalom az, amit a gyermekek olvasnak;
- gyermekirodalom az, amit a szerzők gyermekek számára írnak, a forgalmazók, kiadók a számukra forgalmaznak.

Ez a két válasz valójában nem megválaszolja a kérdést, hanem áthelyezi az olvasók (a gyermekolvasók), valamint a szerzők és kiadók (gyermekeknek író szerzők, a műveket megjelentető kiadók) szándékainak a körébe. Mindkét válasz más-más szövegkorpuszt jelöl ki, bár terjedelmes átfedéssel.

Az első válasz – amit a gyermekek olvasnak – esetében az irodalmi szöveg „fogyasztójából” indulunk ki. Tudjuk persze, hogy a gyermekek, különösen a kisebbek nem önálló olvasók, már csak olvasási készségük viszonylagos fejletlensége okán sem azok. A gyerekek gyakorlatilag azt olvassák – ha egyáltalán olvasnak –, amit a velük kapcsolatban lévő felnőttek: pedagógusok, nevelők, szülők, rokonok a kezükbe adnak.

Ezzel elérkeztünk egy fontos kritériumhoz. Tekinthető-e egységes gyermekirodalomnak a kötelező és ajánlott olvasmányok, tankönyvekben és iskolai segédanyagokban közölt szépirodalmi szövegek összessége, valamint az a szöveghal-

Ottlik Géza Iskola a határon

Kriterion

Ottlik főműve
kötelező vagy ajánlott
középiskolai
olvasmánnyá vált,
pedig nem ifjúsági
regénynek íródott

maz, amelyet a gyermekek „maguktól”, a saját örömeikre, önállóan olvasnak? A gyermekirodalommal foglalkozó kutatók többsége gyermekirodalomnak kizárólag az iskolai olvasmányokon (olvasókönyvek, kötelező, ajánlott olvasmányok) kívül eső szövegeket tekinti.

Ha végigtekintünk csak az elmúlt évtizedek 6–14 éves gyermekeknek szánt tankönyvein, ajánlott és kötelező olvasmányainak jegyzékén, akkor azt kell látnunk, hogy kiválasztásuk szempontjai nem elsősorban a felnövekvő nemzedék igényes olvasóvá nevelését célozzák. Ennél fontosabb volt az adott társadalmi berendezkedés emberképének való megfeleltetés irányába alakítani a gyermekeket. Az 1950-es, '60-as, sőt '70-es éveinek magyarországi tankönyveit elárasztották a szocialista embereszmény megformálását célzó, a kisdobos- és az úttörőélet szépségeit erőltetetten bemutató prózai szövegek és versek. Ezek túlnyomó része semmiféle esztétikai értéket nem képviselt, nem érintette meg érzelmileg a kis

olvasókat. Aligha akadt gyermek, aki ezekben az időkben önként és boldogan olvasta-mondogatta volna Csohány Gabriella vagy Donászy Magda verseit.

Ugyanakkor vannak olyan gyermekeknek szóló és általuk olvasott művek, amelyek nemhogy a kötelező vagy az ajánlott kategóriába nem kerültek be, hanem szinte tiltották őket. Ebbe a sorba tartoznak mindenekelőtt azok a szövegek, melyeknek emberképe valamilyen szempontból gyökeresen ellentétes az adott korszakéval. Ebből az okból selejtezték ki a könyvtárak állományából a két világháború közti időszakban született vallásos és nemzeti világképű ifjúsági irodalmat, a cserkészélet romantikáját felidéző leírásokat. Németországban – az NDK-ban és az NSZK-ban is – a második világháború után indexre tették például a *Hitlerjugendet* mint a fiatal életek kiteljesedését ünneplő ifjúság propagandisztikus művelőit.

Németországban nagyon komoly változások következtek be a gyermekirodalomról való gondolkodásban. A gyermek- és ifjúsági irodalmat eszköznek tekintették a jövő nemzedék demokratikus gondolkodásának kifejlesztésében. Az ebből a szempontból preferált könyvek közé tartoztak Astrid Lindgren művei, melyek átütő sikert értek el Németországban. Harisnyás Pippi szuverén személyiségként áll szemben a bornírt felnőttekkel. Erich Kästner művei is újra megjelennek. Ezekben a felnőttek veszekedései által létrehozott káoszt a gyerekek oldják meg (*A két Lotti*), vagy gyerekek és meseállatok döntenek a békéről (*Az állatok konferenciája*) és a közösségépítés, az egymásért való kiállás értéként közvetítődik a kamaszok számára (*Május 35*).

A németek háború utáni demokratikus szellemben való „átnevelése” érdekében hozza létre amerikai pénzen a zsidó emigráns Jella Lepman az *Internationale Jugendbibliotheket*. Ehhez Rooseveltnél özyegyének támogatását nyerte meg. Lepman korábban az amerikai megszálló csapatok tanácsadója volt az ifjúságot érintő kérdésekben. Díjakat hoztak létre a kimagasló ifjúsági művek jutalmazására. 1963-ban pedig létrejött a *Frankfurter Institut für Jugendbuchforschung*.

Célul tűzték ki az ifjúsági irodalom kutatását és a színvonalas művek támogatását. Az ifjúsági irodalmat az Amerikából terjedő képregényáradat ellenében akarták erősíteni. Ezzel együtt a szerzőknek is meg akarták adni a megfelelő irodalmi rangot.

A gyermekkönyvek kiválasztásának Magyarországon másik – helyesnek is tekinthető – szempontja kellene hogy érvényre jusson: az olvasmányoknak erősítenie kellene a gyermekekben a nemzeti identitást, a magyar nyelvhez, kultúrához való kötődést. Ez eleve csak a nemzeti kánonba tartozó művek között való választást tenne lehetővé. Így az irodalomtudományi diskurzus változása is befolyással lehetne a kötelező olvasmányok kiválasztására. Ha ezek a szempontok a klasszikus, de az adott életkorú gyermek számára befogadható, mondható-olvasható szövegek tananyagká emelését jelentik, akkor egyszerre több célnak felelnek meg. (Pozitív példaként említhetjük Petőfi Sándor *Arany Lacinak* szóló kedves, játékos versét.) Hosszabb prózaszöveggként mindenkivel elolvastatni Molnár Ferenc *Pál utcai fiú*kját jó választásnak tűnik a kort festő nyelvezet, a sok német szó ellenére. Az utóbbi időben két klasszikusnak számító iskolai olvasmánnyal, Gárdonyi Géza *Egri csillagok*, valamint Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényével kapcsolatban fogalmazódtak meg pedagógiai jellegű fenntartások és javaslatok. Az *Egri csillagok*kal kapcsolatban a kifogások részben esztétikai jellegűek – számos irodalomtudós a szerző mérsékeltén sikerült művének tekinti –, részben pedig befogadói oldalról fogalmazódnak meg. Egyszerűen szólva: a mai gyerekektől nagyon távol áll az a fajta középkori várromantika, amely az ötvenes-hatvanas években még szívesen olvasott szöveggé tették a fiúk körében Gárdonyi írását, bár ma is a kincskereső jellegű vagy lovagi témákkal foglalkozó könyvek igenis érdekesek lehetnek, még ha ez egy túl történelmi regény is 11-12 éves korban.

Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényével kapcsolatban szövegértési problémák vetődtek fel. A több mint százéves szöveg egyrészt szintaktikailag túlságosan bonyolult

szerkezetű a tizenéves olvasóknak, másrészt sok latin és más eredetű műveltségszót tartalmaz. Emiatt a gyerekek túlnyomó része nem olvassa a szöveget, hanem DVD-n ismerkedik a regény filmváltozatával. Felmerült a Jókai-regény kicserélése a kötelező olvasmányok listáján, vagy annak egyszerűsített, rövidített változatának a bevezetése.¹⁸

Mindezekből világos, hogy a kötelező olvasmányok kiválasztása szorosan összefügg egyrészt az éppen aktuális irodalmi kánon kérdésével, másrészt pedig – még erősebben – a pedagógiai gyakorlat mögött álló antropológiai felfogással, a látható és a láthatatlan tantervvvel.

A kötelező és az önként választott olvasmány megkülönböztetését a nagyon korszerű, többféle szempontot érvényesítő gyermeknyelvi szakkönyv írója, Hans-Heino Ewers nem tartja lényegesnek – hiszen a kötelező olvasmányok listája iskolatípusok szerint is változhat –, ezért „szituációs” kritériumként bevezeti az „iskolai olvasmányok” és az „önként választott olvasmányok” megkülönböztetést.¹⁹

A második típusú válasz – gyermekirodalom az, amit a szerzők gyerekek számára írnak – nyíltan a felnőttek, az alkotók, kiadók, forgalmazók szempontjából indul ki. Ide tartoznak azok a szövegek, amelyek a gyermek életkorának érettségét tudatosan figyelembe veszik a kompozíció alakításában, a szóválasztásban stb.

¹⁸ Nógrádi Gergely dolgozta át – lerövidítve és átírva – a Klasszikusok újramesélve sorozatban Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* (2008), *Az arany ember* (2008), Gárdonyi Géza *Egri csillagok* (2008), Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője, Beszterce ostroma* (2009) című nagy regényeit. Kulcsár-Szabó Ernő véleménye szerint: „tudomásul kellene venni, hogy 12-14 év alatti gyerekeknek a klasszikus szövegek nem vonzóak”. „Az újramesélésekre – Nógrádi szerint – elsősorban azért van szükség, mert sok gyerek nem tud megküzdeni az eredeti klasszikus művek archaikus nyelvezetével.” (<http://prae.hu/prae/articles.php?aid=1668>)

¹⁹ Ewers, Hans-Heino: *Literatur für Kinder und Jugendliche. Eine Einführung*. München, Wilhelm Fink Verlag, 2000, 17. o.

Az e szempont alapján kiválasztott szövegtörzset sem egységes és időszakonként változik is. Szép számmal vannak olyan szövegek, amelyeket a – felnőtteknek szóló – szépirodalomból emeltek át a gyerekeknek szóló szövegek közé. A leghíresebb szöveg Swift *Gulliverje*, melyet szerzője korának társadalmát karikírozó satírájának szánt, manapság azonban – elsősorban két első része, a főhősnek a törpék és az óriások országában tett utazásai – gyermekeknek szóló szöveggé értelmződik. Ez is, akárcsak Defoe *Robinsonja*, több *ad usum delphini*, gyermekeknek szánt egyszerűsített szövegformában olvasható. Defoe műve zsánert is teremtett, a *robinzonádét*, ezzel tartanak rokonságot olyan világirodalmi jelentőségű művek is, mint Jules Verne *Kétévi vakációja*, valamint William Golding *Legyek ura* című disztópiája. Nem tekinthetők annak a szerző szándéka és olvasói recepciója miatt J. F. Cooper indiánregényei és Mark Twain *Huckleberry Finn*-könyvei sem. Ez utóbbiakat egyes irodalomszociológusok egyenesen az amerikai mítosz korszakos szövegei, antiregényei (*anti-novels*) közé sorolják.²⁰

Vannak olyan szövegek, amelyeket szerzője tudatosan szánt felnőtt és gyermek olvasóknak is. Ez abban érhető tetten, hogy mindkét olvasói réteg számára elhelyez „értelmezési kulcsokat” a szövegben. Ewers több híres példát sorol fel a „többszörösen adresszált” szövegekre.²¹ Idetartoznak a német romantikusok szürreális, mesés elemeket felvonultató szövegei. E. T. A. Hoffmann például a *Diótörő és Egérkirály* című szövegét először egy gyermekeknek szóló, később pedig egy felnőtt közönségnek adresszált könyvben publikálta. Lewis Carroll *Alice Csodaországban* és *Alice Tükörországban* című könyvei mindkét olvasói kör számára élvezhető olvasmányoknak számítanak. Gyermekek és felnőttek is tartoznak a manapság divatos, a mesével szoros műfaji hasonlóságot mutató fantasy-irodalom olvasói közé. Kul-

²⁰ Laurenson Diana, T. – Alan Swingewood: *The Sociology of Literature*. London, MacGibbon & Swingewood Kee, 1971, 163. o.

²¹ Ewers: i. m. 125. o.

tusztátust értek el ezek közül J. R. R. Tolkien világirodalmi rangú *Gyűrűk ura* című műve, Michael Ende *Végtelen története* és hasonlók.

Ahogy Ewers írja: „A gyermek- és ifjúsági irodalom recepciója függetlenedhet a szerző pozíciójától (...) A gyermek- és ifjúsági irodalom története, élesen fogalmazva, a szerzői pozíciónak és a szerzői ambícióknak az elnyomása.”²² Egyetérthetünk Keresztesivel: „A gyermekirodalom (...) nem propeudeutika, nem a »felnőtt« irodalom előszobája (mint ahogy a gyerek se alacsony növésű és tapasztalatlan felnőtt). Ennél jóval bonyolultabb viszonyban áll vele, ám a saját jogán érdemes a kritikai figyelemre.”²³

MIRE JÓ A GYERMEKIRODALOM?

A sajátosan gyermekközönségnek szóló szépirodalom viszonylag későn alakult ki, önállósodott az irodalmi mező termelésének sajátos szegmenséként. Ez még akkor is így van, ha már az ókorból ismerünk olyan alkotásokat, amelyeket mai szemléletünk alapján a gyermekirodalomhoz sorolunk. Itt vannak például a már az ókorban roppant népszerű állatmesék. Az első híres állatmeseíró és -gyűjtő a Kr. e. 6. század közepén Szamosz szigetén élő Aiszóposz volt. A felszabadított művelt rabszolga népies fabulákat írt és gyűjtött. „Aiszóposz népies fabulái, amelyeknek állatalakot öltött főszereplői társadalomkritikát gyakoroltak és ugyanakkor tréfásan kifigurázták az emberi gyengeségeket, először szóban terjedtek, s csak évszázadokkal később jegyezték le őket. A latin változatban, amelyet Phaedrus (Kr. u. 50-ig tevékenykedett) az első században jegyeztet le, a hangsúly a satíráról a nevelő szándékra helyeződött át.”²⁴

²² Ewers: i. m. 152. o.

²³ Keresztesi József: Janikovszky-jegyzetek. *Élet és Irodalom*, 2011. augusztus 5.

²⁴ Sieck, Annerose – Hejny, Mathias: *Világirodalom*. Pécs, Alexandra, 2008, 12. o.

A mesék – a fabulákhoz hasonlóan a később tudatosan gyűjtött népmesék – eredetileg nem gyermekközönséghez szóltak. A szürreális elemeket tartalmazó varázsz- vagy tündérmeséket, a helyi mondákat éppúgy, mint a vicces csalimeséket felnőttek mesélték egymásnak. A mese paraszti környezetben való előadásának és recepciójának varázslatos és egyben hiteles képét adja Arany János *Tengerihántása*.

A mesék a tizenkilencedik században kezdtek gyermekolvasmányokká válni, úgy, hogy felolvasták nekik, vagy a gyerekek maguk olvasták őket. A Grimm-féle mesegyűjtemények sorsa jól illusztrálja a mese funkcióváltását. A gyűjtés célja az volt, hogy *A fiú csodakürtje* című versgyűjtemény prózai párját létrehozzák. A Grimm testvérek, Jacob és Wilhelm 1812 és 1815 között alkották meg hatalmas mesegyűjteményük legnagyobb részét, melyet azóta 160 nyelvre fordítottak le. Főleg Kassel környéki mesemondóktól gyűjtötték a történeteket. Ők Franciaországból származó hugenották leszármazottai voltak. Egyik fő adatközlőjüket, Katharina Dorothea Viehmannt név szerint is megemlítették a második kötet előszavában, sőt, festő testvérük, Ludwig Emil Grimm meg is örököltette arcvonásait. „Luther Márton *Bibliáján* kívül a *Gyermek és családi mesék* a német kultúrtörténet világszerte legelterjedtebb alkotása. A gyűjtemény egyúttal az európai és keleti mesehagyomány első rendszeres összefoglalása és dokumentációja.”²⁵ Először 1861-ben Nagy István adott közre belőlük egy magyar nyelvű válogatást. A filológiaiilag pontos, teljes magyar kiadás azonban csak 1989-ben jelent meg a Magvető Kiadónál, Adamik Lajos és Márton László fordításában.

A szerzők a gyűjtemény címe ellenére nem elsősorban gyermek közönségnek szánták gyűjteményüket, ezt jól mutatja Jacob Grimm 1813. január 28-án keltezett levele barátjához, Achim von Arminhoz, röviddel a mesegyűjtemény első kötetének megjelenése után: „A mesekönyv nem gyere-

²⁵ Uo. 60. o.

keknek íródott, de nagyon tetszik nekik, ennek örülök.”²⁶ Testvére, Wilhelm Grimm – aki Jacobtól eltérően nős és több gyerek apja volt – a mesék stilisztikai átformálásával reagált az olvasóközönség igényeire. A könyvtárakban talált lejegyzett és az adatközlőktől felgyűjtött népmeséket romantikusra stilizálta, a mesemondó által nem említett részeket, mesekulisszákat épített bele. „A Grimm testvérek eltüntették a meseszövegekből az egyértelmű szexuális vonatkozásokat, kigyomlázták az illetlennek tartott szavakat, a történeteket lélektanilag pontosabban motiválták, a stílust tömörre, kissé emelkedetté, régiessé tették.”²⁷ Ezekről a szöveg átélhetőbb és olvasmányosabb lett, jobban illeszkedett a gyermekolvasók elvárásaihoz. Más szempontból – népmeseként – ezáltal természetesen kevésbé autentikussá vált. Doderer könyvében közli a békakirály meséjének első bekezdését az 1810-ben megjelent első változatból és egy 1857-es kiadásból. A szöveg háromszorosára bővült a stilizálástól.²⁸

Másrészt vannak mese formájú prózaszövegek, amelyeket íróik nem gyermekolvasóknak szántak. Ez a műfaj – mind verses, mind prózai változatában – a tizenkilencedik és a huszadik században divatosnak számított, gondoljunk pl. Oscar Wilde *Boldog hercegére*. Hugo von Hofmannstahl-tól *A 672. éjszaka meséje* vagy Nachman rabbinak Martin Buber által átírt haszid meséi is ebbe a sorba tartoznak. A Vasárnapi Kör több tagja, így például Balázs Béla is írt mesét, ezek közül a *Fábólfaragott királyfi* – mivel Bartók táncjátékot írt belőle – világhírű is lett. Ezek a mesék felnőtteknek szóló filozófiai parabolákként olvashatók. Még a kör egyik leghírhedtebb tagja, Lukács György is megpróbálkozott a mese műfajával. „1908. november 18-án Lukács

²⁶ Doderer, Klaus: *Literarische Jugendkultur. Kulturelle und gesellschaftliche Aspekte der Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland*. München, Weinheim, 1992, 140. o.

²⁷ Tancz Tünde: *Mentés másként. A Grimm-mesék pedagógiai üzenetei*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2011, 236. o.

²⁸ Doderer: i. m. 140. o.

György megírta a *Midász király legendája* című meséjét, mely szerzőjének egyetlen irodalmi alkotásaként maradt fenn.²⁹ A mese szerint Midász király nem mer hozzányúlni a szeretett lányhoz, mert attól fél, hogy arannyá (élettelenné) teszi. Amikor meghal, egy hervadt fehér liliumot tart a kezében. Lukács a mese poétikájával is foglalkozott: „maga a mese, az ábrázolt mesevilág (...) ment minden problematikuságtól, a mese a par excellence probléma nélküli forma, az abszolút, a disszonancia nélküli homogeneitás formája” – idézi Kardos ugyanott.

A Vasárnapi Körhöz tartozó Lesznai Anna is írt meséket, ezek csakugyan gyerekekhez szólnak. Kedvesek, de didaktikusak. A *Mese a bútorokról és a kisfiúról* hőseit például a természet emberi alakban megjelenő alakjai, a fák figyelmeztet-

A különleges egyéniségű
Lesznai Anna,
aki meséket is írt

²⁹ Kardos András: Sternendingen. *Élet és Irodalom*, 2011. július 22.

tetik arra, hogy a bútor farigcsálásával fájdalmat okoz. A mese tanulsága: az emberek, a növények, az állatok és a látszólag élettelen dolgok is egy egyetemes testvériség tagjai. A panteisztikus világlátást érzékítik meg a kis könyvnek a szerző által készített illusztrációi. Meséiben különös ornamentális metamorfózisok hökkentik meg az olvasót. Meséinek szereplői: a majomasszony, a lóember, az alig-van-asz-szony, a sohse-lesz-ember, az egyedül-való-ember, a süteményasszony, a majomkirály, a gyűrűasszony mind a gúzsba nem kötött vizuális fantázia szülötte. Meséi sorskérdéseket érzékítenek meg, élet és halál, szerelem, hit és csoda kérdéseit. A mese Lesznai számára soha nem melléktermék, műhelyforgács, egy művész édesanya ajándéka gyermekeinek, hanem sokkal több: saját mitológia, életmagyarázat. Mesefüzér alakjában szeretne volna feldolgozni a megváltott világ modelljét.

A GYERMEKIRODALOM MINT AZ IGÉNYES OLVASÓVÁ NEVELÉS ELŐSZOBÁJA?

Feltehetjük azt a (kínos) kérdést, fontos-e, hogy a gyermekek kezébe adott szövegek esztétikai értéket képviseljenek? A befogadói oldalról fogalmazva: fogékonyak-e a gyerekek az esztétikai értékekre? Egyáltalán: mikor és hogyan jön létre az ember fogékony-sága az esztétikai értékekre? Létrejön-e egyáltalán, s ha nem, miért nem? Vannak olyan rendkívül pragmatikus gondolkodású oktatási szakemberek, akik a gyermekek által olvasott szövegeket az olvasási készség és a szövegértés fejlesztésének szempontjából ítélik meg. A hazai pedagógiai közgondolkodásban ők azok, akik a *János vitéz* vagy *Harry Potter* típusú vitában a boszorkányinasról szóló tinilektűr pártját fogják, mondván, az fejleszti az olvasási készségét, mert a gyerekek szívesen olvassák ezt a hosszú regényfolyamot. Egy tökéletesen következetes pragmatikus álláspont a szövegértelmezésre és -létrehozásra való nevelés szempontjából figyelmen kívül hagyhatja az olvasatott szövegek esztétikai értékét.

Hogyan foglal valaki állást ebben a kérdésben, végső soron az általa elfogadott pedagógiai koncepció emberképétől függ. Azok a pedagógiák, amelyek célként tűzik ki az emberi megismerés többféle fajtája irányában érzékeny ember kinevelését, nem mondanak le arról, hogy erőfeszítéseket tegyenek az esztétikai érték iránt érzékeny, a művészetek befogadására, sőt bizonyos fajta művelésére is képes ember kinevelésére.

Vannak olyan pedagógiák, amelyeknek a középpontjában áll az esztétikai élmény közvetítése, a felkészítés a művészeti alkotások befogadására, sőt előállítására. Ilyen a Montessori-pedagógia és – célkitűzéseiben legalábbis – az ÉKP³⁰ pedagógia is.

A monolitikus típusú társadalmi rendszerek – ilyenek voltak az úgynevezett szocialista társadalmak – kultúrpolitikai és oktatáspolitikai intézkedések révén korlátozták és előírták azoknak az irodalmi szövegeknek a körét, amelyek bekerülhettek a tankönyvekbe, vagy megjelenhettek a gyermekeknek szóló folyóiratokban és könyvekben. A pluralisztikus demokráciák megengedőbbek ebben a tekintetben: a tankönyvek bírálatát arra kijelölt szakmai bizottságok végzik el, a kiadók önállóságát pedig legfeljebb általános erkölcsi szempontból korlátozzák.

AZ OLVASÓI BEFOGADÁSI ATTITŰD KIALAKÍTÁSA

A gyermekeknek a szöveghez való viszonya viszonylagos kognitív fejletlenségük és gyér tapasztalataik alapján csak naiv lehet. Megfigyelhető náluk egyfajta hit a kimondott szó mágikus erejében. Ez összefügg a szerepjátékokkal. Ha kimondják, „nem vagyok itt” – elvárják, hogy a többiek úgy viselkedjenek, mintha csakugyan eltűntek volna, pl. keressék őket. A gyermekek beszédes játékaik és spontán szövegprodukciói, amelyeket mesélgetnek másoknak vagy saját ma-

³⁰ Értékközvetítő és Képességfejlesztő Program más néven Zsolnai-féle alternatív pedagógiai módszer.

guknak, fejlődés-lélektanilag a kognitív (ön)fejlesztés és a társas készségek kialakításának szolgálatában állnak.

A gyermekek nyelvfejlődésével foglalkozó szakemberek beszélnek néha a nyelvi készségek robusztusságáról, szinte elpusztíthatatlanságáról. Ezen azt értik, hogy még nagyon ingerszegény környezetben, a nyelvi fejlődést legkevésbé sem elősegítő társak között, minimális nyelvi inputtal is kifejlődik a gyermeki beszéd. Az agyi differenciálódás, a gondolkodási modulok fejlődése kölcsönös együttműködésben van a beszéddel; a gondolkodás és annak hangos megjelenése, a beszéd egymást segítve fejlődik, sajátít el és alkalmaz kreatív módon egyre bonyolultabb formákat.

A kisgyermek nyelvi kreativitása a Chomsky-féle értelemben azt jelenti, hogy a környezet véges számú mondatából (nyelvi input) képes olyan szabályokat elvonni, amelyek segítségével az adott nyelv végtelen számú helyes mondatát tudja létrehozni (nyelvi output).

Amikor a gyermeket a nyelvelsajátítás korai szakaszában szavakra tanítják oly módon, hogy rámutatnak egy tárgyra (egy macskára), és mondják a nevét: *cica*, akkor a nyelvi jel és a tárgy, élőlény közti referenciális viszonyt hozzák létre számára. A gyermek hajlamos a szemantikai szabályok önkényes kiterjesztésére, pl. ezután minden szőrös dolgot, pl. a szőrmegallért is, *cicának* nevezni. Azt is gyakran megfigyelték, hogy a gyerekek hajlamosak a hangalakjukban hasonló szavakhoz azonos jelentést társítani, egyes hangcsoportokat viccesnek tartani. Efféle – a külső megfigyelő számára roppant egyéninek és kreatívnek tekinthető – jelenségek kísérik a nyelvi rendszer kiépülésének folyamatát. Ennek során jön létre az agyban a nyelv reprezentációja, az úgynevezett mentális lexikon.

Ha a gyermek a nyelvelsajátítás szempontjából döntő szakaszban sok szöveggel találkozik – olvasnak, mesélnek neki, mondókákat, dalokat tanul –, ez a folyamat teljesebben, gazdagabban megy végbe. A végeredmény nagyobb szókincs, változatosabb és adekvátabb gondolkodási sémák. De milyen is a gyermekek szöveg feldolgozási módja? Minden bizonnyal nagyon eltér a felnőttétől. Amikor egy kisgyerek újra meg

újra ugyanakkor a mesének az elmondását követeli, és közben ellenőrzi, sőt javítja a felnőttet, a meghitten ismerősnek valami megnyugtató érzését akarja újra meg újra átélni. Távol van ez még az első (esztétikailag érzékelő) és második (értelmező) olvasás³¹ fokozataitól, de azok csak erre a gyermeki szövegérzékelésre épülve alakulhatnak ki.

Bettelheim és Franz felfogása is egyezik azzal, hogy a gyermekek első találkozása az irodalmi szövegekkel nem esztétikai, hanem pszichológiai élmény. „A gyerek számára ugyanis a művészet elsősorban nem kulturális, hanem pszichológiai tény. Az értékek és fogalmak bonyolult hálózata, amely a kultúra szövegét alkotja, az ő számára még nem eleve adott, s ennél fogva a műalkotás sem arra szolgál, hogy elhelyezze ebben a hálóban, esetleg tovább szője-gazdagítsa azt (...) a gyerek – különböző életkorokban – önmagát igyekszik elhelyezni a világban, igyekszik megerősítő mintákat találni, illetve hárítani és feloldani mindazt a feszültséget, amely a bizonytalan státusból fakad. Számára a tét tehát nem az önismeret gazdagítása vagy átformálása, hanem a megalapozása.”³²

A gyermek a rövidebb, majd később hosszabb narratív szövegeket distancia nélküli, naiv azonosulással fogadja el s be. Ezt Kamarás István a következőképpen jellemzi: „Ezek az olvasók, mondhatni, túl közel kerülnek a műhöz, túlföntül is bensőséges viszonyba kerülnek a szereplőivel. Velük azonosulnak, nem viszonylataikkal, nem a kapcsolataikkal érzékeltetett problémáikkal (...) Nem annyira bennük oldódik fel a mű, mint ők a mű álmvilágában.”³³ A gyermek belemenekül a mű álmvilágába, ő lesz annak a világnak a hőse.

Jó esetben a szövegek világában felnőtt kisgyerekek az iskolai olvasmányok és a tanári irányítás hatására képesek distanciát teremteni a mű világához, s a szöveget magát esztétikai,

³¹ Jauss, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Bp., Osiris Kiadó, 1997.

³² Keresztesi: i. m. 2011.

³³ Kamarás István: *Az irodalmi mű befogadása*. Bp., Gondolat Kiadó, 2007. 149. o.

morális, szociológiai stb. szempontból megítélni. Sokan azonban még felnőttkorukban is megmaradnak a naiv olvasási stratégiánál. Így tehetett az a G. Ágnes is, akit Bulgakov *Mester és Margaritájáról* az olvasás után évekkal azt mondja, hogy nagyon tetszett a regény, de csak arra emlékezik, hogy „volt a Mester és a Margarita, de hogy mi történt velük, azt nem tudom, pedig szeretem a szerelmes történeteket”.³⁴

A serdülők és a felnőttek között megfigyelhető redukciós olvasási stratégiák – szórakozásból, kikapcsolódásra vágyva olvasnak, azért, hogy kimeneküljenek saját, elviselhetetlenül szűkösnek érzett életterükből – minden bizonnyal megfosztják az olvasót a mű egészének átélésétől, a művészi élménygazdagító voltától, hogy azt ne mondjuk, a katarzistól. Ugyanakkor nem tekinthetjük illegitim igénynek a könyvekbe való menekülést. Freud maga a biztonságos vágykielésben látta a fiktív szövegek olvasásának mechanizmusát. Sőt, úgy vélte, a biztonságos vágykielés motiválja a szövegek íróit is. Ez bizony a legtisztább módon a giccsélvezetben s a giccsszövegek létrehozásában nyilvánul meg. Freud művészetfelfogása tulajdonképpen kizárja a csakugyan magas esztétikai értékű műveket – vagy azok részeit – az olvasásra alkalmasak köréből.³⁵

A GYERMEKKÖNYVEK ÍRÓJÁNAK STÁTUSZA

Az irodalomtörténészek, mesekutatók panaszkodnak amiatt, hogy a gyermekeknek szóló művek íróinak presztízse jóval alacsonyabb, mint pályatársaiké. Ez összefügg azzal, hogy a szerzők jó része nem igazán professzionális, udvariatalanabban szólva dilettáns, sőt kifejezetten rossz író. S nem huszadik századi jelenségről van szó! Friedrich Gedike egy 1787-ben megjelent írásában arra panaszkodik, hogy érdem-

³⁴ Uo. 103.

³⁵ Hárs György Péter: *Pszicho ana logosz*. Bp., Dialóg Campus, 2005.

dús ifjúsági szerzők példáján felbátorodva „skriblerek valóságos raja jelent meg, akik éhes sáskaként vetették rá magukat az új területre, és szinte mindenki elhivatottnak érezte magát, hogy gyermekek számára írjon (...) diákok és kezdő nevelők vagy nem nevelők, röviden: mindenki, akinek keze volt az írásra vagy akár csak a másolásra, könyveket szerez az ifjúság számára.”³⁶

A helyzet a huszadik században csak romlott. Erich Kästner 1957-ben azt írja, hogy „majd minden gyermekeknek vagy az ifjúságnak szóló könyvnek nem író a szerzője, csak tíz százalékuk »képzett« író (...) kilencven százalékuk dilettáns, ez azért egy kicsit sok!”³⁷

A gyermekirodalom alacsony presztízsével magyarázható, hogy sokan egyáltalán nem foglalkoznak azzal, hogy egy gyermekkönyv szerzőjének nevét megjegyezzék. Kevesen ismerik akár olyan emblematikus alakok megalkotóinak a nevét, mint *Pinocchio* (Carlo Collodi), *Nils Holgerson* (Selma Lagerlöf), *A kis herceg* (Antoine de Saint-Exupéry) vagy *Harisnyás Pippi* (Astrid Lindgren). Pedig ezek az alkotók – nem csak gyermekkönyvszerzőként – megérdemlik, hogy megjegyezzék nevüket.

KIBŐL LEHET (LESZ) GYERMEKKÖNYVÍRÓ?

Gedike szerint *mindenki, akinek keze volt az írásra vagy akár csak a másolásra*, elhivatottnak érzi magát arra, hogy gyermekeknek írjon. Csakugyan sok olyan szerző jelenik meg a gyermekkiadványok piacán, akinek ez marad első és egyetlen próbálkozása. Kik is ők? Sokszor szülők, apák, édesanyák, akik nem elégedettek a gyermekkönyvekkel, történeteket találnak ki gyerekeiknek, s ezeket le is írják. Gyesen levő értelmiségi anyukák jelennek meg a maguk által

³⁶ Ewers: i. m. 150. o.

³⁷ Uo.

írott, sőt illusztrált gyermekkönyvekkel. A legtöbb ilyen próbálkozás – még ha talál is kiadót magának – nem éri meg a második kiadást, eltűnik a jól megérdemelt feledésben.

De kezdődhet így akár egy világkarrier is: „A sikertörténet egy balesettel kezdődött: 1944-ben Astrid Lindgren titkárnő megütötte a lábát Stockholm jeges utcáin, és egy ideig feküdniie kellett. Unalmában elkezdte leírni azokat a történeteket, amelyeket Karin lányának évek óta mesélgetett. Ezek egy Harisnyás Pippi nevű cserfes kislányról szóltak.”³⁸ S bár az első kiadó, akinek elküldte a történeteket, elborzadva utasította vissza, egy másik, 1945-ben kiadta őket. 1999-ben Lindgrent az „évszázad svéd asszonyává” választották. Nem véletlenül. Hőse, Harisnyás Pippi független, erős, bátor kislány, egy új nőszemély megtestesülése. Mellette barátnője, Annika képviseli a hagyományos női szerepet: kedves, bátortalan, alkalmazkodó. De az olvasók a független, bátor Pippivel azonosulnak.

Létezik egy másik út is a gyermekirodalomhoz: egy hivatásos író úgy dönt, hogy ettől kezdve a gyermekeknek fog írni. Ilyen döntés volt a kitűnő Erich Kästneré: „Amennyire természetes volt számomra, hogy író leszek, éppoly távol állt tőlem a cél vagy a kívánság, hogy gyermekkönyv-íróvá váljak. A húszas években (a századéban és a sajátomban is) az voltam, amit ma »dühös fiatal«-nak neveznek. Támadtam a fennálló helyzetet, a hazug társadalmat, a pártok jelszavait, a választók ostobaságát, a kormány és az ellenzék hibáit (...) Kritika és satíra, ez volt a dolgom (...) Mi az ördög ösztönzött volna arra, hogy gyermekkönyveket írjak? A gyermekkönyvek olyan távol álltak tőlem!”³⁹ Kästner azért lett gyermekkönyvíró, mert a Weltbühne kiadója, Edith Jacobsen beszélt rá, ő pedig ki akarta próbálni a tehetségét ezen a

³⁸ Sieck-Hejny: i. m. 8, 178. o.

³⁹ Gansel, Carsten: *Moderne Kinder- und Jugendliteratur. Ein Praxishandbuch für den Unterricht*. Berlin, Cornelsen Scriptor Verlag, 1999, 194. o.

területen. Gyermekkönyveit irodalmi munkássága részének tekintette. Jellemző módon tiltakozott az ellen, hogy a gyermekkönyveknek külön poétikája lenne. „Az ifjúsági író számára nem az a lényeges, hogy ismerje a gyermekeket, hanem az, hogy ismerje a saját gyermekkorát. Teljesítménye nem a megfigyelésnek, hanem az emlékezésnek köszönhető.”⁴⁰

Egészen más okból vállalkozott a kitűnő orosz költő, Oszip Mandelstam gyermekversek írására. Azért próbálkozott a gyermekirodalommal, mert egyéb műveit publikációs tilalommal sújtotta a sztálini önkény. Szamuil Marsak, a szovjet Állami Szépirodalmi Kiadó gyerek részlegének vezetője közölt két kis Mandelstam-gyermekversgyűjteményt. A kommunista pártot gátlástalanul kiszolgáló Marsak jóindulata azonban nem tartott sokáig. „A húszas évek második felétől egyre nehezebben lehetett fordítást kapni, nyilván elvitatták Mandelstamtól a kenyérkeresethez való jogát. A gyerekkönyvekkel se boldogult. Marsak alaposan helybenhagyta a *Golyókat* és a *villamost*.”⁴¹

Vannak emberek, akik azért írnak gyermekeknek, mert szívesen térnek vissza gondolatban a „gyermekkor paradicsomába” könyveik írása során. A huszadik század egyik legjobb gyermekkönyvírója, Astrid Lindgren így vall erről: „Amikor a *Rasmus és a csavargót* írtam, úgy éreztem, mintha visszatértem volna egy elveszett paradicsomba (...) nagyszerű volt oda visszatérni, amikor a könyvet írtam, csodálatos érzés volt megint gyermeknek lenni ebben a paradicsomban. Így kell ennek lennie, ha az ember gyermekeknek ír. Megint gyermekké kell válni. Vissza kell süllyednie a saját gyermekkorunkba, és a lélek mélyéről visszahozni azokat az emlékeket arról, milyen is volt a világ akkor, milyenek voltak az illatok, milyen tapintási érzések voltak, min nevetett és min sírt az ember, amikor még gyermek volt.”⁴²

⁴⁰ Ewers: i. m. 194. o.

⁴¹ Mandelstam, Nagyvezsda: *Emlékeim*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1990, 149. o.

⁴² Ewers: i. m. 164. o.

Ez az attitűd azonos a freudi vágykiéléssel: az írás gyermeklelkű felnőttek menekülése a gyermekkor elveszett paradicsomába. Ha hiteles az igazi gyermekek számára, csodálatos találkozás jöhet így létre.

Léteznek nevelési célból szövegeket létrehozó írók is. Erich Kästner, aki nagyon tudatosan vált gyermekíróvá, így fogalmazza meg a szövegek pedagógiai célját: „Ha kiteszük a gyerekeket annak, hogy szenvedjenek a körülményektől, akkor nagyon is érzélgős és helytelen az, hogy nem beszélünk velük erről világos és érthető formában!” Ez az irodalomnak egyfajta önmegismerő, sőt terápiás funkcióját helyezi előtérbe. A pszichológia ismeri az irodalomnak ezt a funkcióját, alkalmazza is a biblioterápiában. A mesék – nem gyerekeknek szóló – terápiás funkciójáról számos tanulmány született.⁴³ A jungiánus Marie-Louise von Franz a legkülönbözőbb kultúrkörből és nyelvből származó mesék elemzésével azt mutatja ki, hogy ezek a történetek az emberi élet legfontosabb dolgait: hatalom, szexualitás, születés, halál témákat dolgozzák fel átélhető, szimbolikus formában. A mesehős, amikor megvív a sárkánnyal, leszáll az alvilágba, csodás segítők segítségével visszatér a halálból, az emberi lét legnagyobb traumáit és félelmeit teszi átélhetővé. A megpróbáltatások során képessé válik arra, hogy mozgósítsa belső energiáit, és segítsen másokon. A kitartás, a hűség, a szorgalom és a bátorság elnyeri jutalmát, a hitványok megbűnhődnek. Holle anyó (neve a ‘pokol’ jelentésű *Höllével* rokon) birodalmában a tisztességes, szorgalmas lányra aranyeső hullik, a becstelen, lusta lányra pedig szurokeső. Egyetérthetünk Franz megállapításával: „A mesék, bár gyakran ártatlan történeteknek látszanak, mégis megkínájkák, hogy mély vizekbe bukjunk alá.”⁴⁴

⁴³ Egyik szakavatott magyarországi képviselője Boldizsár Ildikó, aki *Meseterápia* című könyvében részletesen foglalkozik az említettekkel (Magvető Könyvkiadó, 2010).

⁴⁴ Franz: i. m. 330. o.

Bruno Bettelheim szerint a mese azáltal segít, hogy „nagyon komolyan veszi ezeket az egzisztenciális félelmeket és dilemmákat és néven nevezi őket, nyíltan kimondja, hogy az ember igényli a szeretetet, és fél attól, hogy semmibe veszik, szereti az életet, és fél a haláltól. Azonkívül megoldásokat is javasol, olyan szinten, amit a gyermek is megért. Az örök élet utáni vágy kérdését például néha egy-egy zárásmondatban veti fel: »Még ma is élnek, ha meg nem haltak« (...) ezek a mesék azt mondják a gyermekeknek, hogy ha valakinek sikerül igazi interperszonális kapcsolatot kialakítania, megszabadulhat a kízó szeparációs szorongásától (...) Továbbá azt is kimondják, hogy ha – ellentétben a gyermek elképzeléseivel és vágyaival – el tud szakadni anyjától. Aki úgy akar megmenekülni a szeparációs szorongástól és halálfélelemtől, hogy görcsösen a szüleibe kapaszkodik, azt végül könnyörtelenül elkergetik, mint Jancsit és Juliskát.”⁴⁵

A mesék – főként a Grimm-mesék – világképe ellen a vulgármarxista felfogás azért tiltakozott, mert „elavult, irracionális gondolkodásmódot” közvetítettek, melyekben az elnyomás, a társadalmi különbségek (király – szegény ember) természetesnek tűnt fel.

Mások a Grimm-mesék horrorisztikus elemeit – halál, gyilkosság, szellemek – kifogásolták. Pedig az, hogy a gyermekek és a serdülők vonzódnak a félelmes történetekhez, melyeknek feloldását biztonságban megélhetik, éppen a tinihorrorfilmek és a (szerelmes) vámpírtörténetek példátlan népszerűsége is bizonyítja.

Egyetérthetünk Tanczcal: a mesék „intellektuális vonatkozásban logikus és produktív gondolkodásra, kreativitásra ösztönöznek. Emocionális vonatkozásban feszültségoldó, harmonizáló, lélekfrissítő hatásúak: eredményesen kezelik a rejtett, elfojtott indulatokat és szorongásokat. Jótékonyan segítik elő a szocializációt: mozgósítják és fejlesztik a sze-

⁴⁵ Bettelheim, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Bp., Gondolat Kiadó, 1985, 19. o.

mélyes és társas készségeket, növelik az élmény- és viselkedéspotenciált, az érzékenységet, az empátiát és toleranciát. A humán értékek, az erkölcsös viselkedés elsajátítására inspirálnak. Gyarapítják a szókincset, feltartóztathatják a nyelvi eróziót, valamint a nyelvi hátrány megizmosodásának folyamatát. Megalapozzák az esztétikai érzékenységet, az olvasóvá válást. Pozitív kódrendszerük – más kódrendszerekkel együtt – hozzájárul a nyelvi és a társas szocializáció akadályainak csökkentéséhez.⁴⁶

A mese és a gyermekirodalom kétségkívül segít traumatikus élmények feldolgozásában. Ahogy Kästner írja: „Nem minden, amit gyermekek átélnek, alkalmas arra, hogy arról gyermekek olvassanak!”⁴⁷ De ezeknek az élményeknek – halál, gyász, erőszak – a szimbolikus formában való megjelenítése és átélése felszabadítólag hathat. A gyermekirodalom kapcsolatot teremthet a mítoszokkal, a bibliai csodákkal és a traumák pszichológiai feldolgozásával.

A gyermekeknek író szerzők között vannak esztétikai értéket létrehozó, kitűnő írók is. Az ő teljesítményük alapján érzi igazságtalannak a témával foglalkozó kitűnő irodalomtörténész, Doderer a gyermekirodalom lebecsülését: „Megdöbbentő, hogy még újabb művekben is milyen magától értetődően fogadják el az irodalom hierarchizáltságát, azt, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom a »nagy« irodalomnak csak egy alrendszere. Ebből megalapozatlan (le)értékelések következhetnek (...) pedig a gyermek- és ifjúsági irodalomban éppúgy születtek remekművek, mint az úgynevezett felnőtt irodalomban, mint ahogy gyorsan elkészülő napi áru, romlékony giccs, a szórakoztató ipar triviális szövegei is. Aki a triviális irodalmat a gyermek- és ifjúsági irodalommal azonosnak tekinti, nemcsak korlátozza azt, hanem előítéletes módon le is értékeli.”⁴⁸

⁴⁶ Tancz: i. m. 241. o.

⁴⁷ Doderer: i. m. 196. o.

⁴⁸ Uo. 31. o.

A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALMI MŰVEK SZERZŐINEK TIPOLÓGIÁJA⁴⁹

	nevelési író	a gyermek- és ifj. irod. elbeszélő	a magányos szerző
szerzőség a lejegyzett folklór értelmében	az irodalmi nevelő mint összegyűjtő és feldolgozó	naiv ifj. szerző eredetiségre való törekvés nélkül, társasági dalszerző és mesemondó	.
-+++++			
	nevelési író	naiv gyermekíró	naiv gyermekíró
	eredetiségre való törekvéssel	eredetiségre való törekvéssel, társasági dalszerző és mesemondó	mint magányos szerző
irodalmi szerzőség		a szentimentális gyermekir. szerzője gyermekir. szerzője mint társasági lírikus vagy elbeszélő	a szentimentális gyermekir. szerzője mint magányos szerző
		a kritikus gy.i. szerző mint társasági lírikus vagy elbeszélő	a kritikus gy.i. szerző mint magányos szerző

⁴⁹ Ewers: i. m. 169. o.

Az alapvető szembeállítás az úgynevezett *nevelési író* és a gyermekeknek és fiataloknak író *szerző* között húzódik.

A nevelési író esetében a jelző magát a jelzett szót érték-teleníti el: ők ugyanis nem írók. A nevelési író terminus a Sturm und Drang korszakban gyökeresedett meg a német irodalmi közgondolkodásban. Egy olyan korszakban, amely a költőt, íróat váteszként, zseniként értelmezte. A nevelési író – mely tevékenység akkoriban annyira elterjedt, hogy a szerzőknek külön lexikont szántak – nem rendelkezik kiválasztottságtudattal, tevékenységét derék polgárként gyakorolja. A nevelési író tipikusan akkor ragad tollat, amikor gyerekei nevelése során arra döbben rá, hogy nincs olyan színvonalas gyermekirodalom, melyet szívesen felolvasna nekik. Ewers példaként Christian Felix Weisse (1726–1804) életútját ismerteti. Apai indíttatása mellett további ösztönzést adott számára, hogy egy zeneszerző felkérte gyermekdalok szövegének megírására, egy pedagógus pedig olvasókönyvének társszerzőjének nyerte meg. Weisse gyermekeknek szóló szövegeit egy családi kerettörténetbe illesztette bele. A nevelési írók között nagy számban akadnak pedagógusok, tanítók, a gyermekekkel hivatásosan foglalkozó emberek is.

A nevelési írók által létrehozott szövegek alapvetően nevelési célokat szolgálnak, esztétikai értéket nem hoznak létre.

A gyermekirodalmat létrehozó szerzők műveit ezzel szemben irodalmi-esztétika érték jellemzi. A két csoport között nincs szigorú határ. Vannak olyan szerzők, pl. Astrid Lindgren, aki először gyermekeinek mesél Harisnyás Pippiről, a leírt történetek aztán esztétikai mércével is mérhetők lesznek.

Ewers a gyermekeknek író szerzők műveinek megítélésénél alapvetően a naiv és a szentimentális költészet schillerei szembeállításából indul ki. A naiv gyermekköltő (*Kinderdichter*)⁵⁰ a tizenkilencedik század elejének gondolkodásában nem nélkülözi a zsenialitást: ellenkezőleg. A zseniális költő

⁵⁰ A *der Dichter* kifejezés a németben elsődlegesen költőt és másodlagosan íróat is jelent.

képéhez hozzátartozik a gyermeki spontaneitás, a gyermeki „tisztaság”. A gyermekköltő képéhez hozzátartozik a reflektálatlanság, olyanok, akik „nem valamiről és valakihez beszélnek, hanem csak úgy önmaguknak”.⁵¹ Ilyen reflektálatlanság figyelhető meg pl. Joseph von Eichendorffnál⁵², akit ilyen értelemben neveztek gyermekköltőnek.

A huszadik századi naiv gyermekírók közé sorolja Ewers Astrid Lindgren, aki az írás közben a gyermekkor paradicsomába merül vissza. Perspektívája a (rekonstruált) gyermeki perspektíva.

A schilleri értelemben szentimentális gyermekírókra az előbbiekkal szemben jellemző a reflektáltság. Ugyanakkor ez a reflektáltság – a felnőtt perspektívája a gyermeké mellett – a gyermekolvasók számára nem szembeötlő. A tizenkilencedik századi szerzők közül Ewers ebbe a csoportba sorolja E. T. A. Hoffmann, Mörike, Andersen és Storm egyes műveit. A huszadik századi német gyermekirodalomban nem talál erre az alkotói típusra példát, az angoltól említi a *Peter Pan* íróját, J. M. Barrie-t és A. A. Milnét, a *Micimackó*-regények szerzőjét.

Mindkét csoport a gyermekkorból meríti témáját. A különbség köztük az, hogy „a költő maga vagy gyermek, vagy keresi a gyermekkort. Az előbbi a naiv gyermekköltő, az utóbbi a szentimentális gyermekköltő”.⁵³ Az előbbi (a naiv) a gyermek nézőpontját érvényesíti, az utóbbi (a szentimentális) a felnőttét, aki visszavágyik a gyermekkorba.

A harmadik írói típus a kritikai gyermekíró. Ewers a gyermekek „irodalmi ügyvédjének” nevezi őket. A kritikai megközelítés abszolút modern, az 1970-es évektől terjedt el. A német irodalomban az 1970-es évektől jelennek meg je-

⁵¹ Ewers: i. m. 163. o.

⁵² Báró Joseph Karl Benedikt von Eichendorff (1788–1857) a 19. századi német romantikus költészet egyik legjelentősebb képviselője, akinek olyan jelentős komponisták zenésítették meg a műveit, mint Schumann, Mendelssohn, Brahms, Hugo Wolf, Hans Pfitzner és Richard Strauss.

⁵³ Uo. 165. o.

lentős számban. A kritikai gyermekíró szemléletére jellemző, hogy a gyermekkort az emberi élet egészének perspektívájából, mint annak egy szakaszát látja. A gyermeket önálló individuumként látja és ábrázolja.

A kritikai és a nevelési íróban közös az, hogy a gyermeket a felnőtt perspektívájából szemléli. De míg a nevelési író bizonyos emberképnek megfelelően alakítani, formálni akarja az olvasóit, a kritikai író megérteni, megszólítani akarja őket. Peter Härtling ennek a zsánernek így fogalmazza meg az író célját: „Segíts nekik, hogy megértsék, átlássák, kétségbe vonják és kérdésessé tegyék a világukat.”⁵⁴

Egy másik szempont a szerzőségé, a közösségi szerzőség, amely a folklóralkotásokhoz hasonlóan jelen van. Ebbe a kategóriába tartozik az a nevelési író és naiv gyermekköltő, akik szövegeket, mondókákat, verseket, meséket gyűjt és a gyermekközönség számára átdolgoz.

Individuális szerzőség. Ebbe a kategóriába tartozik az a nevelési író, aki önálló szövegeket hoz létre, és azt a saját neve alatt publikálja.

Létezik naiv, szentimentális és kritikai gyermekíró, valamint a gyermekközösséggel szoros, mindennapi kapcsolatban élő alkotó, továbbá magányos szerző. Ez utóbbi – akárcsak az igazi írók – a szuverén alkotási folyamatot önállóan éli meg, a (gyermek és felnőtt) olvasókkal szórványosan kerül kapcsolatba.

⁵⁴ Uo. 167. o.

AZ IRODALMI MEZŐ BOURDIEU ELMÉLETE ALAPJÁN

A mező a nyilvános társadalmi tér egy-egy önálló része, melyre a többitől – részben – eltérő szabályok érvényesek: önmozgásuk van. Ilyen mezők: a tudományos mező, melynek almezői a természet- és társadalomtudományi mezők stb., ilyen a (köz)hivatali mező, jogi mező. Egy személy több mezőnek is lehet egyidejűleg ágense: pl. jogásként a (köz) hivatali mező joginak is, és ha tudományos kutatásokat folytat, a tudományosnak is.

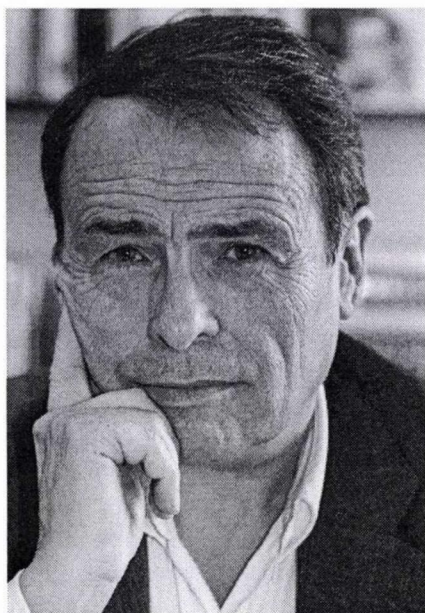
A mezőn belül működnek az ágensek. A jogi mező ágensei a jogászok, a tudományos mező ágensei a tudósok, az irodalmi mező ágensei az irodalmi szövegeket létrehozó alkotók, a szerkesztők, lektorok, kritikusok. (Ez utóbbiak lehetnek az irodalomtudományi almező ágensei is.) Az ágens a mezőre (szimbolikusan értelmezett) belépési adóval léphet be. Ez a jogi mező esetében a jogi diploma, illetve a PhD. Az irodalmi mező nem ír elő iskolázottsági minimumot: „A mezők többek között leginkább *autonómiafokuk* tekintetében különböznek egymástól, valamint az újoncokra kirótt *belépési adó* formája és súlya tekintetében. Tudjuk például, hogy az irodalmi mezőt az jellemzi más mezőkkel, például a hivatali mezővel vagy a jogi mezővel szemben, hogy iskolázottságban mérve nagyon alacsony benne a belépési adó.”⁵⁵

Az ugyanazon mező ágenseire jellemző egyfajta *habitus* a bourdieu-i szociológia másik kulcsfogalma. Bourdieu a tudományos mező ágenseinek habitusáról ír a következőkben, de ez – mutatis mutandis – érvényes az irodalmi mező ágenseire is: „a gyakorlat valódi alapját olyan jórészt tudat-

⁵⁵ Bourdieu, Pierre: *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Bp., Gondolat Kiadó, 2005, 71. o.

talán, transzponálható alkotói beállítottságok rendszere képezi, melyek hajlamosak általánossá válni. A beállítottságok rendszerét másodlagos tényezők is módosítják, mint az iskolai vagy akár a társadalmi pálya. Feltételezhetjük tehát, hogy az eltérő habitus áll a műfaj, a társadalmi helyzet és (az iskolai képzésen keresztül) a nemzeti hovatartozás alapján is megkülönböztethető gyakorlat háttérében...”⁵⁶ Ez azért fontos, mert „a habitus fogalma egyszerre érthető a cselekvésemélet általános elvéként – szemben egy internacionalista elmélet alapelveivel –, valamint az ágensek egy bizonyos kategóriájának tetteit irányító, differenciált és differenciáló speciális elvként, amely a képzés konkrét körülményeihez kötődik”.⁵⁷

Az irodalmi mező ágensei rendelkeznek egyrészt alkotói diszpozíciókkal (habitus), másrészt birtokában vannak az

Pierre Bourdieu
francia filozófus
és szociológus,
akinek a tudományos
elmélete iránymutatóvá
vált a speciális hazai
jelenség bemutatásához

⁵⁶ Uo. 64. o.

⁵⁷ Uo. 65. o.

írásnak, szerkesztésnek az adott korra jellemző módszertanával. Amit Bourdieu helyeslően idéz Polányitól a tudományos ágensekre vonatkozólag, ez az irodalmi ágensekre vonatkozólag is igaz: „Polányi leszögezi, hogy a tudományos munkák nem fejthetők ki teljesen egyértelműen az értékelési kritériumai alapján, mert értékelésük során mindig megnyilvánul egy kimondatlan, hallgatólagos dimenzió, valamiféle konvencionális bölcsesség. Ez a gyakorlati hozzáértés valamiféle »*connaissership*« (műértés), ami (a módszertannal ellentétben) nem szabályok útján, hanem példákkal szemléltethető.”⁵⁸

A mező működését nagymértékben meghatározzák a sajátos intézmények. Az irodalmi mező esetében ilyenek a kiadók, folyóirat- és napilap-szerkesztőségek, de ilyenek az alapítványok is. Az irodalmi mező működését a kapitalista rendszer kialakulása előtt a mecénatúra intézménye tartotta életben. Akinnek volt hozzá tőkéje, az saját maga adta ki írásait (nemesi írók), akiknek nem volt, kerestek maguknak támogatót. A támogató lehetett magánszemély, de oktatási intézmény vagy felekezeti intézmény (pl. kolostor) is.

A tizenkilencedik század első felében, Angliában kezdődött el a tömeges olvasás következtében létrejött piac, az olcsó könyvek sikere: a ponyva, a szerelmes giccs, a horror, amelyek nagy olvasóközönséget vonzottak a félművelt rétegek körében. Az ő igényüket elégítették ki ezek tömeges előállítói. Akkoriban kezdtek az irodalom kommersz és igényes fajtáiról gondolkodni. A kommersz termést eltartotta a piac, az igényesnek továbbra is szüksége volt a mecénatúrára. Megjelentek a bértollnokok, a regénygyárosok, őket a magas irodalom képviselői és olvasói mélyen lenézték.⁵⁹ Az irodalmi piac képviselői (kiadók, periodikák, sőt maguk az ágensek is) rendelkeznek egyfajta szimbolikus tőkével, annak azzal a sajátos fajtájával, amely az ismereten és az

⁵⁸ Uo. 59. o.

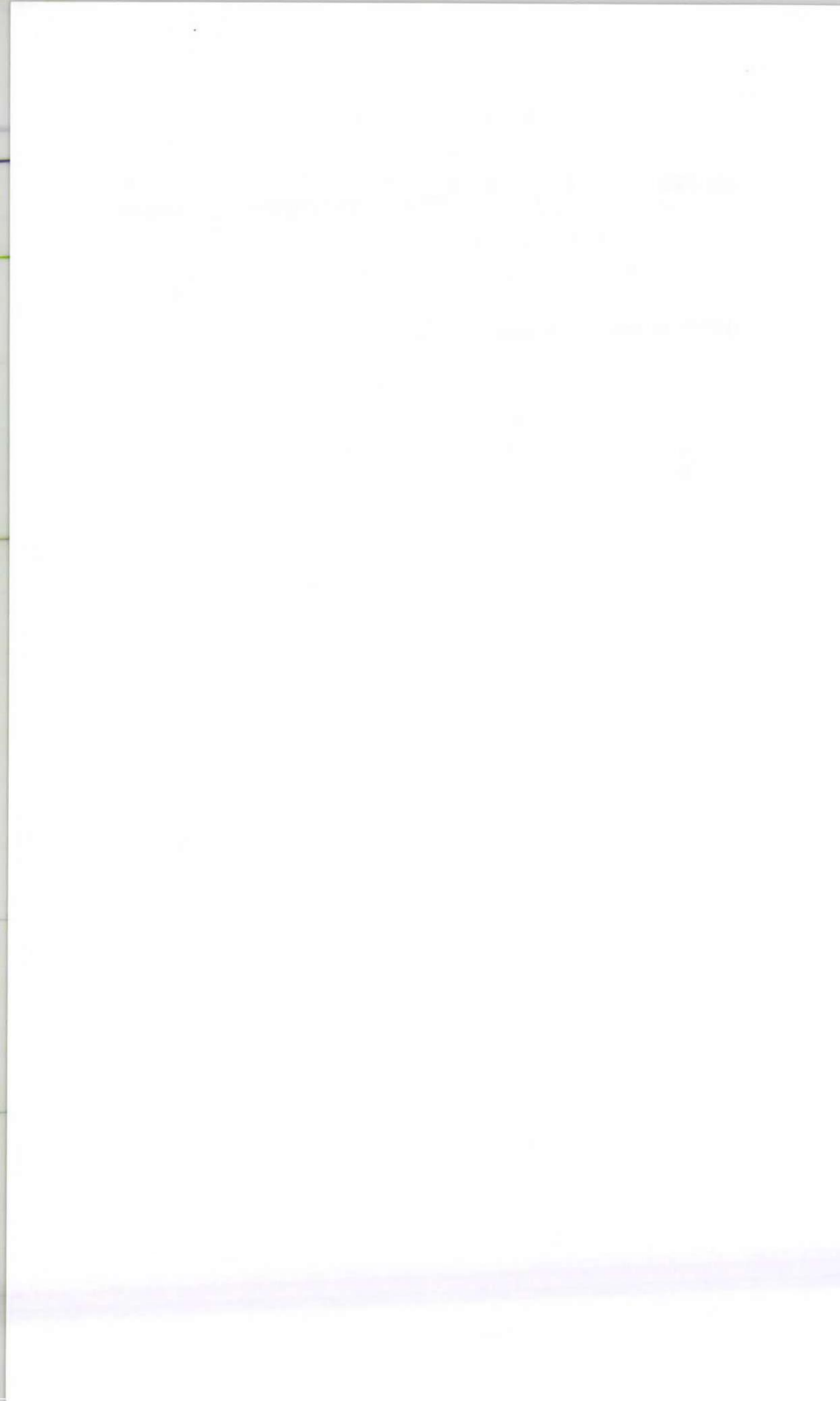
⁵⁹ Lowenthal, Leo: *Notizen zur Literatursoziologie*. Stuttgart, Enke, 1975, 76. o.

elismerésen alapul. „Egy könyvkiadó szimbolikus tőkéje például azon alapul, hogy milyen régen alapították, és hány Nobel-díjas művet jelentetett meg.”⁶⁰

Az irodalmi mező a tizenkilencedik század elejétől kezdve nyilvánvalóan erősen tagolt. Vannak benne magas presztízsű almezők: elsősorban az úgynevezett „magas irodalom”, és vannak alacsony presztízsű almezők, ilyen a kommersz, a giccs, a krimi és a horror világa.

Összehasonlítva a két világháború közötti irodalmi mezőt a szocializmus korszakával, megállapíthatjuk, hogy a két világháború között nem volt központi irányítás. Lényegében – mai szóhasználattal értve – szabadpiaci viszonyok uralkodtak, ugyanis létezett mind a mecénatúra (egyéni mecénások, pl. Hatvany báró, valamint alapítványok, pl. Baumgarten Alapítvány által eltartott szegmens: a „magas” irodalom – pl. a *Nyugat* Hatvany bárón keresztül), mind pedig a piac által közvetlenül eltartottak (pl. Herczeg Ferenc, Márai Sándor), emellett a gyermekeknek szóló irodalom is ilyen volt Benedek Eleken vagy Lesznai Annán keresztül. Ebben a korban még az irodalmi kánonok pluralizmusa működött. A szocializmus korszaka „rigid” formában leginkább az ötvenes években, de a Kádár-féle rendszerben is erős központi irányítással (az állampárt kultúrpolitikája, ill. annak végrehajtó szervei által) volt működtetve. Kizárólag irányított piaci viszonyok voltak: állami mecénatúra az állami kiadók transzmisszójával. Az egységes irodalmi kánon a szocialista realizmus volt.

⁶⁰ Bourdieu: i. m. 90. o.

ÚJHOLDFOGYATKOZÁS

AZ ÚJHOLDASOK GYERMEKTELENSÉGE

„Az ötvenes években „félillegalitásban” élt (...) újholdas írók, költők (...) nemcsak írni tudtak, hanem – amikor arra volt nagyobb szükség – beszédesen hallgatni is.”

(Horkay Hörcher Ferenc)

Az *Újhold* Mándy Iván, Pilinszky János és Rába György közreműködésével, valamint Lengyel Balázs⁶¹ szerkesztésében és kiadásában 1946 júniusában jelent meg. Egy-egy szám terjedelme hatvan-nyolcvan lap volt. Felépítésében a literális hagyományt folytatta, vagyis tartalmazott esszéket, tanulmányokat, szépprózát, kritikákat, verseket és esetenként vitát is.

Számos életmű maradt torzóban, mert egy egész alkotói nemzedék lett az ötvenes évektől kezdve politikailag „nem kívánatos”. Voltak olyanok, akiket polgárinak minősítettek, és voltak, akik erkölcsi indíttatásból nem akartak a kommunizmus, illetve a szocializmus szekértolóivá válni, mert önállóan alkotni és függetlenül gondolkodni tudó és akaró, szellemileg-lelkileg szabad művészek voltak. Ezért vállalták a nélkülözést, a félelmet, a bizonytalanságot, a nyomort és az ezekből következő gyermektelenséget. Ez utóbbit tudatosan!

Kristó Nagy István írta az ügynökjelentésében az újholdasokról: „Míg a népi írókkal vitáztak – az Írószövetségben –, addig a hátsó ajtón bejött az Újhold egész gárdája és más

⁶¹ Személyesen is megismerhettem (2006-ban) Lengyel Balázst, amit dr. Vigh Józsefnének – Ica néninek – köszönhetek, aki a találkozást szervezte. Ezt megírtam: Két látogatás Lengyel Balázsnál. In: *Fiatalkortárs írók antológiája*. Bp., Lilli Kiadó, 2007, 15–18. o.

Mészöly Miklós, Polcz Alaine, Kálnoky László,
Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs 1954-ben, Szigligeten

polgári elemek az irodalmi életbe. Ezt az urbánus előretörést meg kell fékezni.”⁶² Abszurdnak hangzik, de az *Újhold* nemzedéke aligha lett volna elismertebb, ha nem a pártállamban tölti élete nagyobbik részét vagy az egész alkotói korszakát. Nyilvánvalóan kevesebb szellemi és lelki (fizikai) atrocitás érte volna ezt a korosztályt. Nyugodtabb és főleg boldogabb körülmények között alkothattak volna. Például Szabó Magda még élete nyolcadik évtizedében is fájoan sérelmesnek érezte az *Újhold* elleni támadásokat (lásd *A pillanat* című művét). A politika az alkotókban, az írókban, költőkben és minden művészen kizárólag eszközt látott, mert eszközökre volt

⁶² Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. 1. köt. Noran Könyvesház. Bp., 2012, 689. o.

szüksége a hatalomnak, hogy a programját végre tudja hatni. A hatalom nem tartott igényt önálló, tőle független teljesítményekre. „Baráti köröm – nyilatkozta – ugyanúgy a kritikai támadások állandó pergő tüzeiben állott, úgy kaszabolták az újholdasokat, mintha ez a vézna folyóirat lett volna visszamenőleg felelős az ezeréves Magyarország minden katasztrófájáért.”⁶³ Szinte helyrehozhatatlan mind a mai napig az a torzulás, amit a rafinált agymosás okozott az alkotó nemzedékek tudatában.⁶⁴ Standeisky Éva írta, hogy „fokozatosan eltűnt az írók legendás tisztánlátása, autonómiaigénye, megszűnni látszott a dolgok visszájára is odafigyelő kétkedés”.⁶⁵ Ennek ellenére az úgynevezett nagy művek, vagyis a maradandó alkotások a gátló körülmények ellenére megszülettek a diktatúra évtizedeiben. S minél nehezebb volt az alkotás és a megjelenés, annál jelentősebb művek születtek az újholdasok körében. Ennek bizonyítására megemlítem egy nemzedék pár tagját, akik kortársak voltak, s szűkebb és tágabb értelemben, de az *Újhold* köréhez tartoztak: Mészöly Miklós és felesége, Polcz Alaine, Nemes Nagy Ágnes és férje, Lengyel Balázs, Ottlik Géza, Pilinszky János, Szabó Magda és férje, Szobotka Tibor, Weöres Sándor és felesége, Károlyi Amy. Ez a nemzedék egy elnyomott, de a tehetségét nem elvesztegetett generáció. Feltétlenül ide kell még sorolnunk pár jelentős személyiséget, akik már nem élhették meg, hogy a kommunizmusban elnyomják őket. A háború borzalmának következtében meghalt: Halász Gábor, Szerb Antal, Sárközi György és Örley István. Vajon mi történt volna Szerb Antallal vagy Halász Gáborral, vagy akár Radnóttal, ha túléltek a fasiszmus örületét, és belecsöppennek a kommunizmus megsemmisítő diktatúrájának a

⁶³ Kónya Judit: *Szabó Magda. Ez mind én voltam*. Bp., Jaffa Kiadó, 2008, 61. o.

⁶⁴ Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1948*. Bp., Gondolat Kiadó, 1990.

⁶⁵ Standeisky Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Bp., 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005, 167. o.

tombolásába? Voltak olyanok is, akiket „kiüldözött” a rendszer, akik inkább a hazátlanságot választották és külföldön találtak „otthonra”: például Márai Sándor, aki következetesen vállalta alkotói nehéz sorsát, és Cs. Szabó László, aki meg a fentebb említett esszéíró nemzedékből való volt, vagy Hamvas Béla, akinek közismert itthoni mellőzöttsége. A külföldre kerültek, vagyis kényszerültek, egyúttal megtehették, hogy viszonylag szabadon alkossanak. Cs. Szabó a londoni BBC-nél dolgozva írt az emigrációban élő értelmiségieknek, Márai a Vörösváry Kiadónál jelentette meg regényeit, s elég szűkösen, de meg tudott belőle élni Amerikában, Hamvas

ÚJHOLD

GYÁRFAS MIKLÓS: Látomásokból (redakció) ..	63
LAKATOS ISTVÁN: Jég (vers) ..	65
ACZEL TAMÁS: A szarvazó baka ..	69
VAN ISTVÁN: Római ruhák (vers) ..	78
SZAUER JÓZSEF: Krudylók ..	80
RAKOS SÁNDOR: Az én válságom (vers) ..	90
BAUSO PÉTER: Már én vagyok .. (vers) ..	91
ROMÁN GYÖRGY: Liliapok forradalma ..	92
NEMES NAGY ÁGNES: Utazás (vers) ..	96
PALOTAI ERZSI: Szokás ..	97
RÁBA GYÖRGY: A párdar (vers) ..	102

KILÁTÓ

MAJOR OTTÓ: Sínok könyve ..	103
PANDI PÁL: Kétszínűség ..	106
CZERMAKOWA IZABELLA: A mai lengyel próza ..	114
LENGYEL BALÁZS: Mándy Iván novellái ..	181

KÉPZÓMOVÉSZET

VÖRÖSVÁRI LAJOS: A magyar grafika száz éve ..	120
---	-----

KÖNYVEK

VARGHA KÁLMÁN: *Zolt Zoltán: Kágyóban tenger* (192) — SZ. NAGY MIKLÓS: *Körpelti Asztrik Kultúra* kiadvány (123) — BARÁNY TAMÁS: *Charles Morgan: Tüskék* (125) — SEBESTYEN GYÖRGY: *Carlo Levi: Ahel a madár se jár* (136) — VARGHA KÁLMÁN: *Waldteufel József: Forradalom előtt*.

1948. február—május

III. évfolyam

Az 8. füzet

2. szám

Az Újhold
1948. évi 2.
számának
címlapja
– Lakatos
István és
Nemes Nagy
Ágnes verseivel,
Lengyel Balázs
írásával
Mándyról

pedig raktárosként – a belső emigrációt választva – itthon az íróasztal fiókjának alkotott. A többiek sok éves hallgatásra kényszerítés után, 1956-tól csak fokozatosan jelenhettek meg, s műveik az ifjúsági és gyerekirodalmunkat gazdagították.

Az *Újhold*, az 1946 és 1948 között megjelent folyóirat mára legendává vált. Ennek számos oka van: a legkézenfekvőbb, hogy csak igen rövid ideig létezhetett. Emellett az is fontos tényező, hogy akik részt vettek benne, s írtak a lapba, később is hűségesek maradtak egymáshoz, és több évtized után is megőrizték ifjúkori emberi és alkotói tartásukat. Nem tagadták le, sőt büszkén vállalták az összetartozásukat. Közösséggé kovácsolta őket, hogy a saját ifjúságukat élték át közösen és írták meg külön-külön, majd a Kádár-rendszerben sorstársakká váltak. Felismerték, hogy hasonló értékeket tartanak fontosnak: eszmékről, hitről és etikáról azonos nézeteket vallottak. Ezek az értékek a múltból, korábbi nemzedékek által öröklődtek a huszadik század második felébe. Előzménynek számított a Pázmány Péter nevét viselő budapesti egyetem bölcsészeti karának nagy tanáregyeségei – Fejérfataky László, Marczali Henrik, Riedl Frigyes és Toldy Ferenc – által kitermelt szellemi hagyaték. A katedrán eltöltött éveik nyomokat hagytak azokban az utódokban, akik az újholdas nemzedék mesterei lehettek. Érdekes vonása e mesternemzedéknek, hogy közeli kortársai voltak egymásnak. Kevés kivétellel az 1876–1885 közötti szűk egy évtizednek a szülöttei voltak. Gombocz Zoltán és Domonvörszky Sándor 1877-ben születtek. A magyar irodalomtörténet-írás legnagyobbja, Horváth János 1923-tól kezdve nevelte az utódokat, és Szentpétery Imréhez hasonlóan 1878-ban született, Györfly István 1884-ben, Hóman Bálint és Kornis Gyula pedig 1885-ben. Fontos azt is megjegyezni, hogy a nagy professzorokat számos esetben szoros baráti kapcsolatok fűzték egymáshoz egy életen keresztül. Ez a professzori generáció egy olyan Magyarországon született, amely a monarchikus viszonyok között nagy és fejlődő ország

volt, s a kiegyezés után telve volt alkotói lendülettel. Aktív tanári idejük pedig átnyúlt a Horthy-féle időszakra, amikor a trianoni országcsönkítés, a későbbi infláció és világgazdasági válság szorításában a Klebelsberg-féle kultúrpolitika hatalmas erőfeszítése egy évtized (1922–1931) alatt szinten tudta tartani, sőt hatalmas lépésekben fejlesztette a szellemi és tudományos életet, és újból kaput tudott nyitni Európa felé. E nagynevű tudósgárda kutatói írók és költők sokaságát képezték. Ugyanez a korszak adta az irodalmi életünk meghatározó jelzőoszlopait: Ady 1877-ben, Móricz 1879-ben, Babits 1883-ban, Kosztolányi 1885-ben született. Az *Újhold* jelentős lapként, az említett alkotók korai halála után – Ady már 1919-ben (42 évesen), Kosztolányi 1936-ban (51 évesen), Babits 1941-ben (58 évesen), Móricz 1942-ben (63 éves korában) hunyt el – 1946 júniusában látott napvilágot, és olyan szerepet töltött be, amit mai szemmel nézve történelmi jelentőségűnek nevezhetünk.

„Az író nem taníthatja rosszra az olvasóit”

SZABÓ MAGDA GYERMEKTELENSÉGE

„Azt hitték, elhallgattam, pedig csak a férjemen és szüleimen kívül nem mutattam senkinek, mit csinálok, és műfajt váltottam, mert fuldokoltam... Elkezdtem körbefeigyelni, más boldogabb-e, mint én: olyan masszív boldogtalanságot láttam.”

(Szabó Magda)

Szabó Magda közel a kilencvenedik születésnapja után távozott földi világunkból, és szinte élete végéig alkotott. Olvasmányos alkotásai miatt mind a mai napig tisztelik és kedvelik az olvasók. Műveinek jelentős része a régi középosztály alakjainak belső világát mutatja be. Regényeiben képes megteremtteni egy már letűnt életforma atmoszféráját. Igen gazdag írói munkásságának a termései közül azok, amelyek a je-

lennel foglalkoznak, mindig a XX. századi modern élet morális emberi kérdéseit hozzák felszínre.

Szabó Magdának nem született gyermeke, ám olvasó nemzedékek sora nőtt fel a betűin. Számos regénnyel gazdagította ifjúsági irodalmunkat is, miközben ő tudatosan nem vállalt gyermeket. Nem akart szülni és főleg gyereket nevelni abban a rendszerben, amelyben élnie kellett. Megdöbbenő és egyben elgondolkodtató olvasni egy vele készült interjúban:⁶⁶ „A fogadott fia, aki egyben a keresztfia, segített

⁶⁶ Beszélgetés Szabó Magdával. *Demokrata*, 2002. 51–52. sz., 95. o.

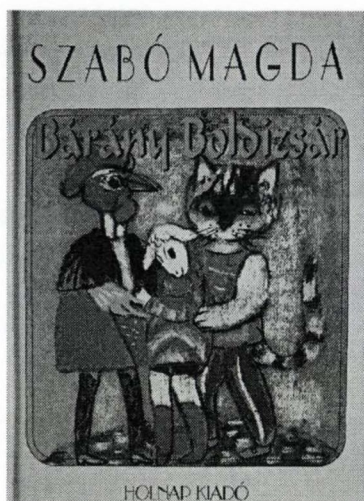
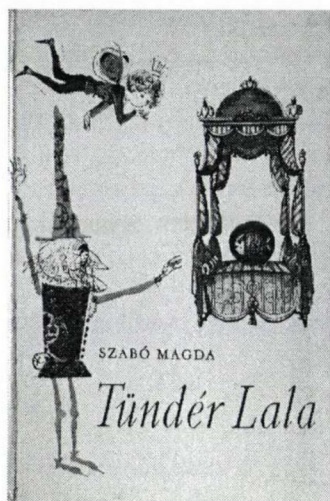
megszervezni a beszélgetésünket és segíti a mindennapjaiban. Nem olvastam olyan írását, amelyben saját gyermeket említene. A mi nemzedékünk – vallja meg az írónő –, az Újhold írói, azért voltunk veszélyben, mert nagyon szegények voltunk. Mindenki elvesztette az állását. A férjem, a Rádió főttkára, műsorigazgatója volt, akit megkértek arra, lépjen be a pártba. Az ő rendkívül csendes modorában azt mondta, sajnos nem tehetem, mert nem tudom azt hinni, amit nem hiszek. A párttitkár majd szívszélhűdést kapott, a férjem meg megkapta a felmondását. Elment fizikai munkát végezni a külső-józsefvárosi pályaudvarra, szemet rakodott. Nekem volt állásom az általános fiúiskolában, valahogy átvergődtünk ezen az időszakon. Ha az ember író, meg kell álljon a lábán úgy, hogy ne legyen befolyásolható. S most kanyarodom vissza a gyerekkérdéshez. Ha valaki akart tizenkettőt, az én vagyok. Apámék is tizennégyen voltak testvérek. Egy óvodát akartam magam köré. Csak azáltal megfoghatóvá váltam volna. Én tudok éhezni, próbáltuk eleget. Én el tudok menni a kirakatok előtt. A gyerek révén meg lehetett volna bennünket fogni és rákényszeríteni olyasvalamire, amit nem tehattunk. Szent fogadalom volt, hogy éhezünk, nem fűtünk, tudtuk, hogy az állásunkból bármikor kitehetnek minket. Ha rájönnek arra, hogy az X-es kategória nem tüdőbajos, nem Budakeszin él, nincs üzleti gyuladása, hanem makkegészséges munkás valamelyik gyárban, kitelepített orvos, akkor még börtönbe is kerülök, vagy internálnak vagy a gyerek miatt rákényszerítenek arra, hogy hazudjak. Azt nem! Az írónak tilos a hazugság. Nagy ár volt. Elmondhatatlanul nagy ár.” Ez világosan kifejezi az írónő gyermekvállalással kapcsolatos álláspontját, ami nem kizárólag a saját akaratából alakult így, a döntésében a kor is közrejátszott. Szó szerint azt nyilatkozta, hogy egy vagy több saját gyerek által *megfoghatóvá* és *irányíthatóvá* vált volna, s ezt mint író nem vállalhatta. Az elmondottak végén azonban arra a következtetésre jut, hogy „nagy ár volt, elmondhatatlanul nagy ár”.

A 30 éves Szabó Magda 1947. július 20-án, az Írósszövetség balatonlelleli összejövetelén ismerte meg a 34 éves Szobotka Tibort, ám végül Devecseri Gábor közvetítésével kerültek össze. Nem volt könnyű Szabó Magda szívét meghódítani – pedig már több mint 30 évesen úgymond benne volt a korban –, Szobotka első közeledését pofonnal „jutalmazta”. Szobotka már özvegy és egyben gyermektelen (gyermekét elvesztett!) volt, ugyanis a háború alatt vajúdó feleségét a bombázás miatt magára hagyták a menekülő orvosok, aki végül a gyerekével együtt, magára hagyva a műtőben elvérzett és meghalt.

Szobotka Tibor fiatalkori fényképe, akiről vezeklésképpen íródott a *Megmaradt Szobotkának* című mű, 2011-ben pedig megjelent a *Liber Mortis*, amely 1982 és 1990 között naplószerűen rögzíti – a férj halála után – Szabó Magda kései szerelmi vallomásait

Az író nő a vállalt gyermektelensége ellenére mégis több gyermekművel gazdagította irodalmunkat. Természetesen nemcsak az *Abigél* című ifjúsági regényére gondolok első-sorban, hanem azokra, amelyeknek köszönhetően még mind a mai napig „élő” írónak számít. Utolsó éveiben hol Rómában, hol pedig Madridban tűnt fel egy-egy gyermekkönyve külföldi bemutatójának kapcsán, ahová elment a spanyol fordítója is. „Mostanában többet vagyok repülőn, mint

gyalogosan az utcán” – nyilatkozta egy vele készült interjúban. Nemcsak mint regényíró nő számított ünnepelt alkotónak, hanem mint ifjúsági író is. Anyja súlyos beteg lett, egy évig feküdnie kellett, „vigasztalására gyerekkori meséi elemeiből most én írtam neki valamit, amit apró részletekben, szombatonként levélben hazaküldtem, hogy hétről hétre legyen mire várnia, hogy akarjon élni, ez volt legelső prózai munkám, a *Sziget-kék*, utána megírtam a *Freskót*, *Az őzt*, a *Zsófikát* és félig a *Disznótort*. Volt rá időm, az én kezemet nem figyelte senki, mivel foglalkozik, ha tanítás után hazavergődöm, s nem kérdezték, mit teszek vasárnap, vakációban vagy éjjelente.”⁶⁷ Mindannyian ismerjük az alábbi, híressé vált ifjúsági regényeit: *Bárany Boldizsár*, *Sziget-kék*, *Tündér Lala*, *Marikáék háza*, *Ki hol lakik*. Minden korosztálynak alkotott műveket. Voltak olyan évek, amikor mindenki azt hitte, hogy abbahagyta az írást. Az *Irodalmi Jelen* című újságnak azt nyilatkozta arra a kérdésre, hogy munka mellett mikor alkotott: „Elbocsátottak a minisztériumból, és arra is méltatlannak találtak, hogy képesítesem szerint gim-

⁶⁷ Kónya: i. m. 61. o.

náziumban oktassak; így kerültem a Szinyei Merse utcai Általánosba. Férjem évekig állástalan maradt, később, amikor a Horváth Mihály téri Általánosba kerültem, Szobotka jött a helyembe. (...) Vasárnap, vakációban, éjjelente írtam, hiszen az általánosban nem kellett az óráimra készülnöm. Közben azt tapasztaltam, hogy tanítványaimnak hiányzik a jó ifjúsági irodalom, ezért 1956-ban megírtam a *Bárány Boldizsár* című verses mesét.”⁶⁸ Nem múlt el eredménytelenül vagy haszontalanul az a pár év, amikor katedrára állt, ugyanis – nyilatkozata szerint – „tanár koromban annyi témát kaptam a gyerekek világától, hogy abból valamit vissza is kellett szolgáltatnom. A gyerekeknek nagyon nehéz írni, ahhoz speciális kifejezési eszköz és speciális érdeklődés is kell.”⁶⁹ Fokozatosan alakult ki az az egyedi látásmód, amely a gyerekek számára írt műveiben jelen van. Ehhez szükség volt arra a korra és térre, amikor és ahol ez formálódhatott: a Horváth Mihály téri iskola környékére, ahol taníthatott: „...bejárásom volt szinte minden ház minden otthonába [ahol tanítványai laktak] (...) Pedagógiai végrendeletem a *Zsófi*ka, ezzel a könyvvel mondtam köszönetet azért, hogy ártatlan és fiatal arcok közé rejthettem megalázottságomat, s dolgozhattam. Itt megbecsültek és szívből szerettek.”⁷⁰ A gyerekekkel való viszonya inkább baráti volt, mint tanár-diák kapcsolat, és munkájában elhivatottságot talált: „Soha olyan fontosnak nem éreztem az irodalom oktatását, mint (...) az ötvenes években, amikor elképesztő dolgok történtek az országban, apák kerültek börtönbe, haltak meg, gyerekek maradtak otthontalanul, árván. A gyerekek hihetetlenül hamar felnőttekké váltak, korukat meghazudtoló módon gyorsan értek. (...) hálával tartozom annak, azoknak a személyeknek, akik az én meghurcoltatásomat

⁶⁸ *Irodalmi Jelen*, 2005. október, V. évf. 48. sz., 5. o.

⁶⁹ Szurmainé Silkó Mária: *Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2007, 86. o.

⁷⁰ Szurmainé: i. m. 86–87. o.

kitervelték, sose lett volna belőlem igazi író ezek nélkül az élmények nélkül.”⁷¹ Erre az élményanyagra szüksége volt ahhoz, hogy ezáltal lélektanilag különféle élethelyzetekbe bele tudjon helyezkedni: „Párttag és párton kívüli szülők gyermeke egyaránt elmondott mindent, soha életem egy szakaszában sem láttam olyan tisztán, egy gyermek szemén keresztül nézve a körülöttem folyó élet hazugságait, mint akkor, soha olyan pucérnak nem érzékeltem jelentős funkciókban tevékenykedő szülőket: rémületes album volt, amit a gyerekek ábrázolta képekből a körülöttem élőkről alkothattam.”⁷² Az ötvenes években a tanári pályája során a gyerekek között jött rá, ami aztán későbbi írói munkamódszerének kialakításánál alapvetésévé vált, hogy „minden optikát ismernem kell ahhoz, hogy a valóság mellé az igazságot is mellé tudjam tenni. Megszoktam, bármit, amit ábrázolok, ne szeletekben ábrázoljam, hanem körbevilágít-sam, a múltat és a jelent egybefogó, olykor a jövőt is elképzelő tudatmező egységében gondolkodjak.”⁷³

Történelmi művei morális kérdéseket vetnek fel, mint például a *Kígyómarás* című darab, amely a *Régimódi történet* világába viszi vissza az olvasót vagy a nézőt. „Szerencsére olyan családom van – nyilatkozta –, amely telis de tele van történetekkel. Ez egy írónak nagyon kényelmes dolog.”⁷⁴ Regényciben sokszor ír az édesanyjáról, akitől erős személyisége és nem múló anyakomplexusa miatt egész íróléte alatt nem tudott és nem is kívánt szabadulni. Egészen megváltozik a hangneme, ha ő kerül szóba: „Jablonczay Lenke volt a filozófus a családban. Egy olvasó kérte tőlem, hogy állítsam össze Lenke könyvét, írjam meg, hogy mit tanultam az anyámtól. És nem arra gondolt, túlsóztam-e a levest vagy

⁷¹ Uo. 84.

⁷² Szabó Magda: Kívül a körön, A meráni fiú, 425. o. (<http://dia.jadox.pim.hu>).

⁷³ Szurmainé: i. m. 86. o.

⁷⁴ *Könyvjelző*, 2005. jún., 7. o.

nem. Nekem meg kellett tanulnom azt, mi az, amitől indulatba szabad vagy érdemes jönni. Anyám megtanított élni. Nagyon nehéz nélküle. Azt hiszem, ez a legnehezebb. Az, amikor a haldokló az ember arcába néz, és azt mondja a maga furcsa sellőmosolyával, hogy »annyi titkom van«. És meghal. Azt hittem, nincs titok, amit ne mondott volna el nekem, hiszen engem készített fel az életre. Mi volt még? Azt a titkot nem mondta el, hogy a pusztaszületéssel elvettem az életét és a jövőjét? Okleveles és szakképzett anya lett belőle, aki az egész energiáját arra fordította, hogy belőlem azt az embert csiszolja és nevelje, akivé váltam. Meghosszabbította úgy, hogy alkalmazkodjék ahhoz a nem könnyű gyerekekhez, aki voltam.”⁷⁵ Szabó Magdának nem lett gyereke, de az a sok ezer és százezer olvasója, akik több évtizede ismerik az újabb és újabb „gyerekeit”, izgatottan várták a megjelenő regényeit. Írói hitvallásaként is felfogható: „Milyen nagy az író felelőssége! (...) Az író nem taníthatja rosszra az olvasóit. Olyat írhat csak, ami nem ellenkezik hazája erkölcsével és az emberi morállal.” Legfontosabb feladatának tartja: „Megmagyarázni, hogy mi a helyes erkölcsi magatartás, még ha a törvények nem is szólnak róla, s mi a rossz, még ha nem is ütközik a jog betűivel. Ha nem is tudok minden kérdést megválaszolni, legalább az irányt meg tudom mutatni.”⁷⁶

Az írónőnek az Európa Könyvkiadónál 2006-ban jelent meg a *Mézescsók Cerberusnak* című novelláskötete, amelyben az utolsó írás a *Parainesis* címet viseli. Alcíme pedig: „amit elmondtam volna Szobotka Virgilnek, aki majdnem megszületett, de a jó Rákosi emberbarát intézkedései hatására meggondolta” magát. Kölcsey az unokaöccsének írta *Parainesis*-ét, Szabó Magda viszont fiktív gyermekének szánta, s benne élete erkölcsi és szellemi sűrítményét, bölcsességét, útmutatását fogalmazta meg majdnem tíz oldalon keresztül. Kertész Imrének is van egy hasonló – idekíváncozó

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

Szabó Magdának a gyermekkönyvek megírása
(nehéz időkben) nem csak egzisztenciát,
hanem bizonyos mértékig lelki nyugalmat is biztosított

– című regénye, amely 1990-ben láthatott napvilágot: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. „Adorno azt vallotta: Auschwitz után lehetetlen verset írni” – idézte Földes Anna,⁷⁷ amivel Vas István nem értett egyet: „Tagadom! Ha az inkvizíció után, az indiánok kiirtása után lehetett (...) Hiszem, hogy az emberiségnek szüksége van versre, még akkor is, ha nem tudjuk pontosan meghatározni – mire.”⁷⁸ Kertész Imre viszont a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regényben a totalitarizmusnak nevezett, Auschwitzcal metaforizált abszurd létnek nem is pusztán a túlélését, hanem az

⁷⁷ Földes Anna: Megismételhetetlen találkozások. *Európai Kulturális Füzetek*, 20–21. sz. Új Világ Kiadó, 2006, 49. o.

⁷⁸ Uo. 72. o.

azon való felülemelkedés lehetőségét fogalmazza meg. Ugyanolyan elementáris erővel fogalmazza meg a kommunista diktatúrával szembeni ellenállását: „Ember embernek farkasa; igen, de az állam totalitárius »szocializmusban« a farkasok harcából a patkányok kerülnek ki győztesen. Ez a patkányhatalom, amely már rég nem totális (patkány)hatalom, csupán az inercia, a megmaradás valamely arctalan végterméke.”⁷⁹

A gyermektelenség kérdéséről Szabó Magda az *Isten kezébe kapaszkodva* című interjúban⁸⁰ azt nyilatkozta, hogy olyan században élt, amikor „engem revolverrel rákényszeríthetnek, hogy megírjak egy cikket, amit nem vállalok. De nem riogatjuk a nőket azzal, amit én a foglalkozásomat ismerve olyan természetesen vállaltam.” Az írói hivatásról pedig ezt vallotta: „Én nem vagyok civil, író vagyok. Azt mondom, amit a nemzetnek kellene mondania, ha szája volna. Arra hívom fel a figyelmet, amit észreveszek, és amitől félttem a népemet. Aztán akkor mit csinálok, ha lelőnek?” S ezután tért át a gyerekkérdésre: „Ha elveszik a gyerekeket? Vagy ha ellenem fordítják? Ha örökletes lesz az átok, a gyerek féljen, mert az anyja ezt vagy azt írta? Úgy örülök, ha nem kérdeznek semmi olyat tőlem, ami bárkire is veszedelmet hozhat.” Ez a pár mondat önmagáért beszél, nem kell kommentálni. Ám érdekes párhuzamot figyelhetünk meg az *Abigél*ben, ami először 1970-ben jelent meg. Hasonló megállapításokat tesz a majdnem négy évtizeddel ezelőtt írt regényében, természetesen más történelmi korba ágyazva mondanivalója fő üzenetét. Vitay tábornok Georgina előtt feltárja, hogy milyen lehetőségek adódhatnak akkor, ha őt – mint ellenállót – elfogják a nyilasok, és vallomásra kényszerítik a leányán keresztül: „...téged elérnek, ember vagyok én is, aki félti ivadékát. Ha azzal zsarolnak, hogy téged elvittek, kínoznak, talán nem lesz erőm a hallgatáshoz, csak

⁷⁹ Kertész Imre: *Gályanapló*. Bp., Magvető Kiadó, 1992, 244. o.

⁸⁰ *Heti Válasz*, 2005. karácsonyi szám.

te megszabadulj. Nem kockáztathatom, hogy esetleg eszköz légy a vállalkozásunk ellenségei kezében. Nem szabad abba a helyzetbe kerülnünk, hogy veled próbáljanak becstelenségre kényszeríteni, vagy hogy ha hallgatok, és téged megölnék, te légy az áldozata annak, hogy megálltam az eskümet.”⁸¹ Ezt nyomatékosítja a regényben: „talán túsز lennél, akinek az élete csak az én becstelenségem árán váltható meg”.⁸² A *Könyvjelző*ben⁸³ Vámos Miklóssal beszélgetve említette Szabó Magda, hogy nyolc éven keresztül nem jelenhetett meg tőle semmi. Visszavonták 1949-ben a Baumgarten-díját Révai miniszter utasítására (más kapta meg). „‘49-től gyakorlatilag nem tudtunk megjelenni. Én ‘58-ban kerülök újra szem elé. ‘58-ig az országnak egyik része összefogott az ellen, hogy megszólalhassunk.” Ennek lett az a következménye, hogy „az idősebb írók és idősebb lapszerkesztők között voltak barátaink, akik megsúgták, hogy minket nem szabad közölni. Tudomásul vettük és közölünk senkit sem tudtak alkura kényszeríteni, hisz nem volt családkunk, gyerekeink, akin keresztül megfoghattak volna minket.” Ezt pár sorral lejjebb még pontosabban megfogalmazva olvashatjuk: „...közös fogadalom volt. Egy Újholdas közös fogadalom. Nagyon jól tudtuk, hogy nem lehet. Mert, ha gyereünk lesz, azzal kiszolgáltatjuk magunkat a hatalomnak. S ez a generáció nem akart hamisjátékba belemenni.”⁸⁴

⁸¹ Szabó Magda: *Abigél*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 134. o.

⁸² Uo. 135. o.

⁸³ *Könyvjelző*, 2006. dec., II. évf. 12. sz., 9–10. o.

⁸⁴ Földes: i. m. 72. o.

Személyében a hatalom egy mentalitást is félreállított

NEMES NAGY ÁGNES

„Hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges.”

(Nemes Nagy Ágnes)

„Nem az volt nehéz: karriert csinálni, a főírók sorába kerülni egy pillanat alatt, ez igazán nem volt probléma. Az volt a nehéz: nem csinálni karriert, lefogni természetes ambícióinkat, odadobni alig megkezdett írói pályánkat.”

(Nemes Nagy Ágnes)

A lexikonokban az adatok mellett ez a két szó áll Nemes Nagy Ágnesről: „költő és műfordító”. Ez azonban nem fejezi ki mindazt, ami valójában volt. Még írni sem tudott, amikor már verseket alkotott, ezeket édesanyja jegyezte fel. A költőnő így emlékszik erre: „én, amióta az eszemet tudom, mindig írtam. Folyamatosan, kihagyás nélkül. Valamikor útközben jöttem rá, hogy lehet jó gyermekverseket is írni.” Persze ez nem ilyen egyszerű, hiszen mint vallja – Czigány György összeállításában –, „én is írtam iskoláskor előtti verseket, mondókákat hoztam létre. Hogy miért? Nem tudom. S később sem sikerült pontosan megtudnom a versírás okát.”⁸⁵ Nem sokat tudhatunk meg a költőnő gyermekkoráról, ami segíthetett volna megismerni, hogy miket élt át gyerekként. Lator László írta,

⁸⁵ *Lyukasóra*, 1996. 5. sz., 10. o.

hogy „keveset beszélt a gyerekkoráról. Úgy látszik, akárcsak költészetében, kedve ellenére volt a személyes vallomás. Nem tartotta fontosnak a felmenőit, a családi örökséget?”⁸⁶ Az *Őseimhez* című versében ír családi háttéréről: „Ernesztinák, tisztos Zsuzsannák, / tanyák, szekerek, paplakok, / nagyapám, ügyvéd”.

Rigó Béla így fogalmaz: „A zárkózott, ráadásul gyermektelen asszony szigorúan a költői mesterség magas szintű tudásának segítségével hozta létre gyermekverseit.”⁸⁷ Nemes Nagy kifejezetten nem szerette a gyerekeket, ami meglepően hangzik a *Bors néni* megalkotójáról, ezt azonban attól a megbízható személytől tudom, aki közletről ismerte a költőt. Nem kívánok senki magánéletében a gyermektelenségre okokat keresgélni, de tény, hogy nem lett gyermeke, és az is tény, hogy léteznek szép számban olyan kötetek az életművében, amelyek a gyermekműveit tartalmazzák: Az *aranyecset*, s a legszebb gyermekverseit a *Szökőkút* című kötet foglalja magába.

Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes szerelmi házasságban éltek. Nagy Emőke írta Nemes Nagyról: „...a hétköznapiakban nem lehetett könnyű elviselni az érzelmi feszültségben élő, olykor kirobbanó indulatú asszonyt, erős egyéniségét, határozottságát. Életük kétségkívül más volt, mint a polgároké. Otthonuk sokszor inkább alkotóműhelyre emlékeztetett, mint családi fészekre.” Erre utalnak Lengyel Balázs sorai is: „Az 1945–46 utáni időkben még jó darabig hozzá kellett szoknom ahhoz, hogy barátaim, írókollégáim túlzottan is lefoglalták Ágnes létét.” Volt időszak, amikor költészete csak meglehetősen szűk, vagyis baráti kis körben volt ismert. Azok az olvasói viszont, akik sorstársai voltak, nagyra becsülték, mert személyében a szocialista pártállam

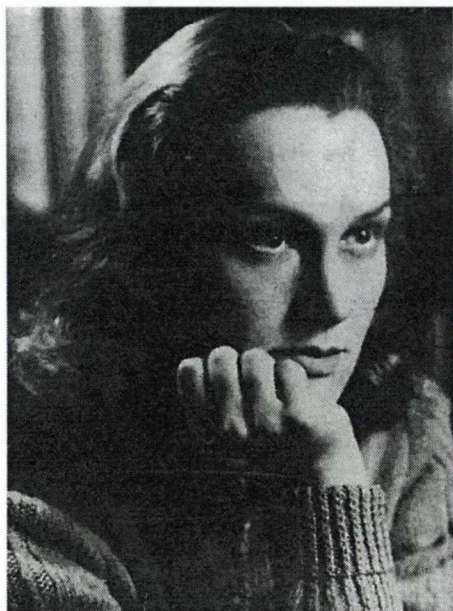
⁸⁶ Lator László: Nemes Nagy Ágnes arcképéhez. *Confessio*, 1991, 4. sz., 57–60. o.

⁸⁷ Rigó Béla: Géza malac új pajtasai, 2007/10, <http://ki.oszk.hu/3k/2010/11/geza-malac-uj-pajtasai/>

nemcsak egy költőt, hanem egy mentalitást is félreállított. Utólag azonban érdemes megállapítanunk, hogy ez nem egyértelműen csak rossz volt. Egy erkölcstelen és teljesen embertelen rendszer által kedvelt és támogatott alkotónak lenni, szellemi és morális értelemben, egyéni szempontból is, sokkal veszélyesebb állapot, mint kitaszítottjának vagy netán kifejezetten az üldözöttjének lenni. A korról és az átéltekről fogalmazta meg egy interjúban Nemes Nagy Ágnes: „A Rákosi-korszakban a néma túlélésre törekedtünk. Többen – a publikálás lehetőségétől megfosztott írók-költők, akkori fiatalok – összebújtunk, mint birkák a jégesőben. Egymás műveit olvastuk, bíráltuk. Sokat játszottunk, ha fekete humorral is, de neveltünk. Legtöbbünknek a gyerek-irodalom meg a műfordítás volt a menedék. Én éppen most, az életmű-kötet rendezése során állapítottam meg, hogy többet fordítottam, mint Babits Mihály.”⁸⁸

Nemes Nagy az egyik utolsó híve volt annak a felfogásnak, hogy a műalkotás csak aprólékosan közelíthető meg. Ez az aprólékos kidolgozottság figyelhető meg művein. Pályájának második felében találta meg az esszé műfajában azt a művészeti, etikai terepet, amely a napi politikumtól megóvta. Például a legfontosabbtól: a teljes elhallgatástól! Ez nem alkotói válságból adódó elhallgatás volt, hanem politikai okból eredő. Mészöly Miklós írta a *Hódolat és csend a költő sírjánál* – *Ma temetik Nemes Nagy Ágnest* című írásában: „hogy miképpen kell fontosán hallgatni, amikor a csend a szó – és szólni szikáran akkor, amikor nemcsak olcsó siker-tétje, de kemény és személyes kockázata is van a megszólalásnak. Mert az ő, és nemzedéke keveseinek élete a folytonos kockázattal szólás szívós szolgálatában telt el – halálíg”. A költészet mellett az esszé műfaja adta művészetének másik belső formáját. Alkotói kiteljesedésének tetőpontját a 60-as évek végétől és a 70-es évek elejétől ismerjük, amikor esszéiben is kirajzolódik a birtokában lévő ismeretanyag és talen-tum nagysága. Első esszéi a 64 *hattyú* című kötet elemző

⁸⁸ Földes: i. m. 72. o.

Nemes Nagy Ágnes
fiatalkori arca – azon
kevés fennmaradt fotók
közül, amelyet nem
semmisített meg

darabjai, melyekben a művészi középpontkeresés és az elfogatatlanság nyilvánult meg. Jelentősebb esszéi közé tartoznak például: *A vers mértana*, *A költői kép*, melyekről nem beszélünk eleget, s ezeket követte a lenyűgöző Babits esszé-folyam, mely *A hegyi költő* címmel vált kötetté és az olvasók számára valósággá. Az Osiris Kiadó 2004-ben *Az élők mértana* címen két kötetbe válogatta az esszéit, amelyek a műfaj magyar huszadik századi csúcspontjait jelentik. Ám nemcsak esszéket írt, hanem megnyitotta alkotói szobájának ajtaját, és betekintést engedett az írói mesterség műhelymunkájába is. Ilyen esszéket ritkán olvashatunk vérbeli alkotótól, ezért nagy kincset jelentenek. Hasonlót korábban csak Cs. Szabó László tett, pedig éppen az írók ritkán tárják ki sarkig műhelyük ajtaját kívülállók, pontosabban a számukra oly sokat jelentő olvasóik előtt. Nemes Nagytól a saját olvasatában kézbe kapjuk Baudelaire szeszélyes műelemzéseit, Mallarmé bámulatos költészetelméleti levelezéseit, Valéry alkotás-lélektani írásait, Gottfried Benn nagyesszéjét, *A líra problé-*

máit, Eliot higgadt tanulmányait, Füst Milán naplója című írásait. Műveltsége a magyar és a francia költői kultúrában gyökerezik, ezt egészíti ki az a német költészet, amelynek középpontjában számára Rilke áll. Ezek Nemes Nagy eszszéirői és alkotói útjelzői.

Az 50-es években „répáskodtunk” – fogalmazta meg talá-lóan egy interjújában, mert a répa legértékesebb része a föld alatt található. Évekig nem közöltek tőle semmit a különfé-le folyóiratok, mint ahogy számos barátjától és kortársától sem fogadtak írásokat. Ez a helyzet elsősorban az újholda-sokra volt jellemző. Föld alatt éltek „répaként”, vagyis a megjelenés lehetőségének híján az íróasztalfióknak alkottak. Ennek a korszaknak – Halasi Zoltán megfogalmazásával – a „puritán esztétikai ellenállása fokozta a befelé fordulás tendenciáit”. A kor irányított irodalmi ízlése és szigora elle-nére teljes emberi határozottságával őrizte meg egyéni hang-ját. Nem szolgálta ki a kor igényét: a szocialista realizmus kötelező kívánalmait. Nemes Nagy költészete irodalmunk ún. tárgyias vonulatába tartozik. Nem a Vörösmarty, Pető-fi, Ady vonulatba, hanem Aranyéba és Babitséba. Ez annyit jelent, hogy míg a tárgyias költő közvetve a tárgyakon ke-resztül, a valóságos vagy más művektől kölcsönzött szemé-lyeken keresztül szólal meg, addig az alanyi költő általában a közvetlen vallomásosságot alkalmazza. Erre egy szép, de fájdalmas példa, az élettől búcsúzózó, már súlyos beteg, lassan haldokló ember verse: *A visszajáró* első versszaka, amelyet több évtizeddel a halála előtt, 1958. október 22-én írt:

Ez volt az asztal. Lapja, lába.
Ez volt a drót. Ez volt a lámpa.
Pohár is volt mellette. Itt van.
Ez volt a víz. És ebből ittam.

Ezt támasztja alá Polcz Elaine visszaemlékezése: „Különös meglepetések is értek. Beléptem a szobába, halála után, és azt láttam, ami az egyik több évtizeddel korábban írt ver-

Nemes Nagy
Ágnes egyik
legkedveltebb
gyermekkönyvének
címlapja

sében benne van (...) Belépek, és az ágya mellett ott az asztal, a drót, a lámpa. A pohár, a víz – semmi más. Meghökkenem, majdnem kihátráltam.”⁸⁹ Valójában nincs jelentős különbség a kétféle költői megközelítésmód között, mert a tárgyias költő az alanyiség érdekében rejtőzik el, vagyis szemérmesen visszahúzódik, hogy még inkább háttérben maradjon. Nemes Nagy kései lírájában ez még jobban megfigyelhető.

Egyik legkedvesebb és legfontosabb szava a „tanulás” volt; például a *Fák* című versében: „Tanulni kell. A téli fákat...” Tanuláson azonban ő nem a korlátlan ismeretgyarapítást értette, hanem a vertikális elmélyedést, az önkorlátozással elért összpontosítást, a figyelem és belső fegyelem fejlesztését. Ifjúsági és gyerekverseivel – művészetével – ritka dolgot közvetít: a tanulás becsületét. Már kiskorától fontosnak tartja ezt a fajta fejlődési folyamatot. Lehetnek olyan pillanatok, amikor egy-egy hiteles élet nélkül erjedő tehetség hirtelen remekművekre lobbant – írja Báthori Csaba.⁹⁰ De ez

⁸⁹ Polcz Alaine: *Éjjeli lámpa*. Pécs, 1999, Jelenkor Kiadó, 151. o.

⁹⁰ *Magyar Narancs*, 2004. augusztus 12., 33. o.

roppant ritka kivétel! Nemes Nagy Ágnes meggyőződése, hogy hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges. Nem a magánélet apró, csip-csup esetlegességeiről van szó, hanem az élet és a mű között egyfajta azonosságról – az ethosz síkján. Mondhatnám úgy is: a nagy művész törekszik arra, hogy halhatatlansága ne gúnyolhassa ki halandóságát. Ennek az alapmeggyőződésnek fontosabb az imperativusa, mint a bizonyíthatósága. Nemes Nagy költészetének egyik alapmetaforája a fa, mely végigkíséri költészetét. A fa mint az élet jelképe sokféleképpen jelenik meg a verseiben: éjszakai tölgyfa, fenyőerdő, léggömb-almafák, téli fák stb.

Nemes Nagy gyerekkoráról annyit tudunk, amit egy televíziós interjújában⁹¹ a nyilvánosság előtt elbeszél: „Gyerekkor? Azok közé tartozom, akik írni még nem tanultak meg, de már verselnek.” – így kezdődött... „Gyerekkoromban sokat verseltem a Riska tehénről meg a juhászbojtárról, s ennek volt életrajzi alapja, hiszen hosszú, szép nyarakat töltöttem rokonaimnál Erdélyben, Csongrádban, a Nyírségben.” Ezek az élmények jelentősek lehetnek, mert később vissza-vissza tér a költészetében. „Közben ott ültem a pajtásaimmal egy nyírségi erdő szélén, sok mindent játszottunk, többek között bogáncs-játékot. Leszedtük a bogáncsoknak a fejeit, azokat összeragasztgattuk, és csináltunk belőle kisembert, kis házat, bútort meg kutyát, mindenfélét. Azt lehetne mondani, hogy a mai építőjátékoknak ez volt az őse, például a Legóé, mert hiszen elemekből épült – nagyszerű játék volt, ezzel szemben állandóan összevissza szúrta az ujjunkat. És mit csináltunk? Sziszegtünk, kiabáltunk s játszottunk tovább. Később azt a következtetést vontam le ebből, hogy az irodalom is ilyen játék: az embernek jól esik, amikor összerakja, építi, megcsinálja a dolgokat, még akkor is, ha közben nagyon összeszurkálja vele az ujját.” Persze ez arra a korra vonatkozott leginkább, amikor Nemes Nagy és az újholdasok éppen hogy publikálni kezdhettek, és a

⁹¹ *Lyukasóra*, 1996. 5. sz., 10. o.

Nemes Nagy Ágnes
és Lengyel Balázs
1944. április 20-án
kötötték
házasságot

„három té”-n belül a tiltottból átkerülhettek a túrt kategóriába.

Első verseskötete 1946-ban jelent meg, amikor még csak huszonnégy esztendőes fiatal induló költőnő volt. *Kettős világban* volt a címe. A háború utáni néhány esztendőben nem akárhiknek látott napvilágot az első kötete; 1946 és 1949 között: Kormos Istvánnak, Lakatos Istvánnak, Nagy Lászlónak, Pilinszky Jánosnak, Juhász Ferencnek, Jánosy Istvánnak, Darázs Endrének... A legtöbbjükéről elmondható, hogy teljesítették az induláskor tőlük elvárt ígéretet, mert mindannyian egyéni hangú életművet teremtettek. Nemes Nagy Ágnes lírája, költői és emberi magatartása egységes maradt: erkölce, világlátása, életszemlélete alig változott. Ebben a megközelítésben is értelmezhető az az első kötetcím,

amit az egész életműve fölé oda lehetne írni: „Kettős világban”. Ezt felfoghatjuk úgy is, hogy két világ között élt. Vagyis amit a diktatúra politikailag teremtett, és egy homlokegyenest más világban, abban, amit a bensője diktált. Nem lehet véletlen, hogy az egyik vers- és cikluscíme is ez: *Között*. Az ide illő *Mesterségem* című versét így kezdi:

mesterségem, te gyönyörű,
egyszerre fényben, s vaksötétben,
mint egy villámszagatta táj
szikláin, ahol állhatatlan
roppant felhők – nagy, gomolyos
agyvelők – tüze összezsattan.

Nemes Nagy Ágnes húszévesen, harmadéves magyar, latin és művészettörténet szakos egyetemi hallgatóként – 1942-ben – ismerte meg a 24 éves ifjú jogászt, Lengyel Balázst, akit az irodalom jobban érdekelt, mint a jogi pálya. Nemes Nagy sugárzóan szép lány, majd fiatalasszony volt, akit egész életében zavart, hogy szép nőként tekintenek rá és úgy is kezelik. Ezért egy alkalommal megsemmisítette azokat a fiatalkori fotóit, amelyeken szépnek találta önmagát.⁹² Lengyel Balázs emlékező esszéjében felesége „labilis lelkiállapotról” írt, arról, hogy „megvoltak a maga szélsőséges, sötét, kétségbeesetten küzdő indulatai”. Nemes Nagy Ágnes fegyelmezett tartása mögött súlyos félelmek lapultak: a hozzá legközelebb állóknak beszélt rettegéséről, arról, hogy örökölte anyja betegségét. A megőrüléstől való félelméről Lator László is tudott: „Volt egy ilyen szorongása, (...) a családban volt valami terheltség, az anyja idegstanatóriumban volt, és Nemes Nagy Ágnes mindig nagyon félt tőle, hogy meg fog bolondulni.” A mentális veszélyeztetettsége fokozott volt, hiszen – mint azt maga is pontosan tudta – szülei közeli rokonok voltak. Egész életén keresztül zavarta és befolyá-

⁹² Menyhért Anna: Női szerep – Amerikai napló. In: Női irodalmi hagyomány. Bp., Napvilág Kiadó, 2013, 90. old.

solta, hogy felmenői között eléggé gyakoriak voltak a családon belüli házasságok. A dédszülők, nagyszülők és szülők közeli rokonságával önmaga is tisztában volt, hiszen foglalkozott családjá genealógiával. A többszörös vérségi kereszteződések valós következményeként megállapítható a genetikai terheltség, ami hozzájárulhatott a gyermektelenség válásához.

A kialakult általános anyaképet befolyásolhatta, hogy az édesanyjával való viszonya, illetve a róla őrzött emléke nem volt szeretetteljes, ahogy ezt írja is: „Sokat szenvedtem anyámtól. Olyan sokat szenvedtem tőle, hogy soha nem is tudtam megírni, írásig emelni a vele való fájdalomaimat. Legfeljebb itt-ott ejtettem nagyon halvány, kívülálló számára teljesen érthetetlen célzásokat rá a verseimben. Túl erős, feldolgozhatatlan volt ez, nem tudtam megtalálni rá a szavakat.” Érdekes az idézet folytatása is: „Meg gátolt az a hozzácsapódó méltánytalansági érzés is: az embernek nem illik szidnia az anyját. Aztán a külső körülmények. Micsoda hallelujával fogadták volna, ha egy burzsoá író leleplezi a családját! Hát ezt nem.” A kórházban ápolt, elborult elméjű anyjára vonatkozó utalás van a *Patak* című versében, amelyről Lator László nyilatkozott: „Hát ez az anyjáról szól, amit nem kötelező tudni, de azért ehhez a vershez valamilyen képpen hozzátartozik.”⁹³ Nemes Nagy Mihályné 1951-ben zavarodott lélekkel halt meg.

A takaró szegélyén indigó-
színű betűkkel áll nyomtatva: „elme.”
És indigószínből foltosodó
az elmeosztály rácsa közt a gyenge
vénájú kar, különben, mint a hó,
ha olvad, – és szétolvadt. Ez a rendje.

⁹³ Kelevéz Ágnes interjúja Lator Lászlóval, 1995. május 9. PIM M. K/2101.

Nem lett gyereke, mert ahhoz a nemzedékhez tartozott, akiknek az ifjúságát keresztülvágta a háború borzalma, a húszas évei pedig az ún. „újjáépítéssel” teltek, és amire harminc lett: 1952-ben, addigra javában tombolt a Rákosi-féle személyi kultusz és diktatúra. Ez a kilátástalanság és egzisztenciális bizonytalanság határozta meg az alkotói és emberi létét. Így múlt el az ifjúsága, s mint író, aki teljesen az alkotásnak élt, így vált gyermektelenné. A gyermekvállalás kérdése évekig foglalkoztatta, már 1946-ban írt versében ezt írta a gyermekszüléssel kapcsolatban a *Szerelem* című versében:

Veszett éhségem égő,
de visszatart a végső,
hogy bármely csinos ékkő
szülésre kell a szép nő!
Én nem fogok rohadni!
Ágyakba vért fakadni...

Menyhért Anna értelmezésében olvashatjuk: „a női test, mint háborús hadszíntér képzelhető el – vagyis a külső agresszió belülrre kerül (...) –, másrészt pedig ironikus-gúnyos felhanggal „csinos ékkő”-ként, olyan összefüggésrendszert hoz létre, amelyben a szülés nem mint belső igény, hanem mint az ellenséges világ külső kényszere jelenik meg, s csak és mindenképpen a nő kihasználását, lefokozását jelenti. (...) a szülés jelentése az, hogy a nő is erőszak áldozata”⁹⁴. – Háborúban indokolt ez a félmondat, főleg ha Polcz Alaine sorsára gondolunk. Ezzel együtt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezt közvetlenül a háború utáni esztendőben vetette papírra Nemes Nagy Ágnes, és mindössze 24 esztendő fiatal lány volt a világégés minden traumájával együtt.

⁹⁴ Menyhért: i. m. 87. o.

Aki „vadrózsából tündérsípot” varázsolt

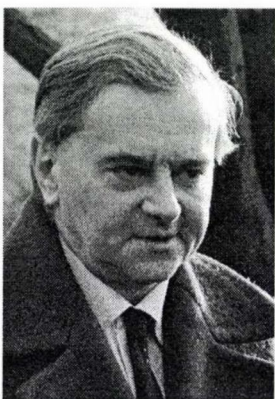
WEÖRES SÁNDOR

„Gyermeekyllkos mindannyi szülő: nem-lévőt
létbe rántott és meghal, aki e világra kijő...”

(Weöres Sándor)

„Gazdagok vagyunk általa, és gazdagok a gyere-
keink is, és a gyerekeink gyereke is gazdag lesz.”

(Esterházy Péter)

Weöres Sándor számára sosem volt kérdés, hogy ki ő, hol él és mit kell cselekednie. Választás elé állították a diktatúrában, ugyanis a kulturális vezetés szeretne volna őt a soraiban tudni, ezért felajánlották számára, hogy lépjen be a Magyar Kommunista Pártba. Déry Tibor próbálta agitálni, amire válaszul Weöres azt mondta, hogy inkább buddhista szerzetes szeretne lenni, mint párttag. „Weöres Sándor az egyetlen

magyar költő, akit meg sem karcolt a kor, amelyben élt, nem hagyta rajta művén a körme nyomát” – így látta Domokos Mátyás. Ezt azonban eredetileg Illés Endre mondta az alábbi formában: „Azért abban mégiscsak van valami bősztító, hogy egy költőt meg se karcoljon a kor, amelyben él.” Ezt fogalmazta át pozitív értelemben Domokos Mátyás, ami e rész mottójául szolgál számunkra, hiszen éppen ez lehet az egyik lehetséges alkotói irány egy költő számára, ha diktatúrában kénytelen élni. Ezt a dühödt megállapítást Weöresről éppen az a polgári környezetből jövő Illés Endre mondta, akitől ezt nem várta volna senki sem, ő azonban az a típusa volt a „régí vágású úriembereknek”, akik túlteljesí-

tettek a kommunista diktatúra kiszolgálásában. Weöres Sándorról viszont a szellemi élet jelentős személyiségei nem így vélekedtek, hiszen Cs. Szabó László például azt mondta, hogy ő „a legköltoőbb magyar költő”. Ezt Illyésnek azzal a mondásával fejelhetjük meg, hogy Weöres „a varázslatot hibátlan beavatottsággal végezte”. Érdekes az, amit sokkal később, a következő alkotói nemzedékből, Esterházy Péter mondott Weöres temetésén a farkasréti temetőben, 1989. február 9-én: „Weöres Sándorhoz magyarnak kell lenni. Ezt nem büszkén mondom, de úgy, mint aki gazdag. Gazdagok vagyunk általa, és gazdagok a gyerekeink is, és a gyerekeink gyereke is gazdag lesz.”⁹⁵ Ez az igazság, hiszen tényleg gazdagok vagyunk általa, mert Weöres gyermekvers-kötetei: a *Gyümölcskosár*, a *Bóbita*, a *Tarka forgó*, a *Zimzizim* számos kiadást mértek, ezeket azonban köztudomásúan nem gyerekeknek írta, hanem „halálos komoly felnőtt kötetekben” adta ki őket, tehát felnőtt olvasókra számított.

A Szepes Erika által írt jelentős tanulmány⁹⁶ Weöres költői önarcképével foglalkozik, amelyben megemlíti, hogy egyszerre volt gyermek és aggastyán. Ezt igazolva is láthatjuk a *Rongyszőnyeg* 8. darabjában:

Hajnalom kékellő köde foszladoz már.
Gyermek-esztendőik koravén magánya,
űrbe ásító sűrű céltalanság,
lám, hova lettél? (...)

Ámde térdemben viszem úti lázam.
És az aggastyán gyereket, ki voltam,
csöpp koporsóban cipelem magammal
mint amulettet.

⁹⁵ Tüskés Tibor (szerk.): *Weörestől Weöresről*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993, 307. o.

⁹⁶ Szepes Erika: Weöres Sándor önarcképei. *Parnasszus*, 2004. nyár, X. évf., 2. sz., 69–86. o.

Fiatalon is koravén volt, aztán a kor előrehaladtával pedig éppen fordítva: öreg is gyermek maradt. Rácz István visszaemlékezésében⁹⁷ utal erre, aki 1940-ben ismerkedett meg a költővel: „Az akkor huszonhét éves (1913. június 22-én született), sovány testalkatú, a közepesnél alacsonyabb termetű, fénylő szemű, dús fekete haját diákosan oldalra fésülő, megjelenésében kamaszosan félszegnek ható, egész habitusában gyermekkori vonásait őrző, különös hanghordozásával majdhogynem éneklően beszélő Weöres Sándor már megírta *A vers születése* című bölcsészdoktori értekezését (1939).” A tizenöt évesen megírt *Öreg* című művét Kodály Zoltán öt évvel később megzenésítette. Annyira gyerekes külseje volt, hogy Rácz István – az első beszélgetésük elindításaként – megkérdezte a huszonhét éves Weörest: „Te már érettségiztél?” A vicces ebben az volt, hogy a felsorolt tények mellett, Weöres már addigra – nemcsak szellemileg, hanem fizikailag is – megjárta a Távol-Keletet, Indiát, Kínát és Ceylont is. Polcz Alaine két írásában is adózott Weöres Sándor emlékének, melyeket a *Kit szerettem? Mit szerettem?* című kötetében adott közre. Tulajdonképpen ez a könyv szolgált gyűjtőpontul e nagyobb lélegzetű írás elkészítéséhez. Az egyik visszaemlékezését Polcz Alaine így kezdi: „Negyven vagy negyvenkét éven át Weöres Sándort Sanyikának szólítottam, így szoktam meg – nehéz változtatnom. Még mindig meglepődöm, ha azt hallom, hogy Sándor vagy Sándor bácsi. Valószínűleg azért, mert őrzött a lényében valami manós, fiatalos, gyermekeset. Mindig, fiatalabb korában is egyszerre volt számomra öreg és fiatal: valami furcsa kortalanságban élt.” Azt hiszem, Polcz Alaine ezzel a megfogalmazásával elkapta Weöres egyéniségének a lényegét. A fiatal arcban már jelen volt az öreg is, az öregkori arcvonásai pedig megőrizték ifjú vonásait, amely a gyermek-aggastyán képzet egylényegűségét eredményezte, és ez jelen volt a költészetében is.

Károlyi Amy (ugyanúgy, mint Arany Jánosné vagy Szabó Lőrincné) idősebb volt a férjénél. Harmincnyolc éves volt,

⁹⁷ Rácz István: *Emlékeim Weöres Sándorról*. Bp., Nap Kiadó, 2003.

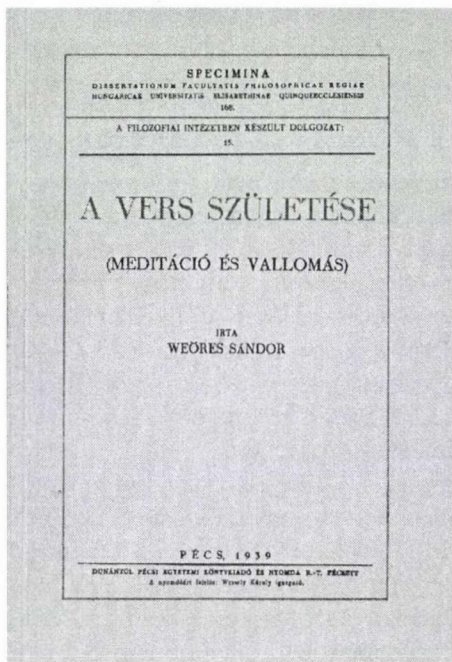
Károlyi Amy és Weöres Sándor szövetsége egy életen át tartott, Amy anyai védelme és „Sanyika” gyermeki lelke egységet alkotott

amikor összeházasodtak. Károlyi Amy tanári diplomát szerzett; eleve türelmes és figyelmes ember volt, tipikus pedagógus lélekkel rendelkezett. A költő „annyira kötődött Amyhoz, hogy félt tőle, mint gyerek a mamájától”.⁹⁸ Babits várószobájában ücsörögve látta meg először a nála négy évvel fiatalabb Weörest, aki kamaszos külsejével könnyeden suhant át a helyiségen. Nem mintha ez sok volna, de annál a nemzedéknél még öt-tíz év volt a hagyományos korkülönbség a feleség javára, vagyis ez többnek tekintendő, főleg ha a gyermekvállalás kérdését vizsgáljuk, hiszen ebből a szempontból az életkor nem mellékes tényező. Ugyanis nyilvánvalóan ez is az egyik oka lehetett annak, hogy Weöreséknek nem született gyermekük. Ehhez természetesen azt is hozzá kell tennünk, hogy 1947-ben házasodtak össze, s egy nem éppen könnyű történelmi kor vette akkor a kezdetét. „Sanyika pedig önmaga is gyerek volt” – nyilatkozta Károlyi Amy a férjéről, s az őt ismerők teljes mértékig alátámaszt-

⁹⁸ Albert Zsuzsa: *Irodalmi legendák, legendás irodalom*. Pécs, Panónia könyvek, 2005, 99. o.

hatják a feleség hiteles vallomását, mert alkalmatlannak tartották a gyereknevelésre, az apaszerepre. Valahogy nem nőtt fel teljesen. Mindenki azt hitte, hogy Weöresnek el kellett viselnie szigorú, érzés nélküli költő-feleségét. Aki azonban belelátott az életükbe, s ez kiderül Polcz Alaine említett könyvéből, aki közelről ismerte a házaspárt, az úgy látta, hogy Károlyi Amy volt nehezebb helyzetben, mert „Sanyika” minden volt, csak könnyű természetű ember nem. Ráadásul évtizedekig erősen a pohár fenekére is nézett, ami Amynak nem kis problémát és keserűséget okozott. Erről tanúskodik Polcz Alaine vallomásszerű visszaemlékezése is.⁹⁹

*

Weöres Sándor doktori értekezése 1939-ből, amely Halasy-Nagy József filozófia professzor kérésére és támogatásával íródott mint alkotáslélektani munka. Ez a téma akkor még jobbára feltáratlan területnek számított.

⁹⁹ Polcz Alaine: Visszaemlékezés Weöres Sándorra. In uő: *Kit szerettem? Mit szerettem?* Pécs, 2004, Jelenkor Kiadó, 87–142. o.

Alföldy Jenő 1994-ben megjelent tanulmányában¹⁰⁰ az alábbiakat írta Weöressel kapcsolatban, amit azonban valószínűleg önmaga sem gondolt komolyan: „a saját költői ütközéseit, félreállítatását, megaláztatásait” nem panaszkolta fel, „hajlamos vagyok – folytatja Alföldy –, hogy a késői Kossuth-díj *második* fokozatát is annak vegyem, noha senki sem hallotta zokszavát”. A költő kinek és minek panaszkodott volna, amikor voltak olyan évek, hogy a fordításain kívül sehol sem fogadták el a verseit. Ezt a zárójeles félmondatot úgy írta le Alföldy, mintha a kommunista diktatúra kultúrpolitikusai által odaítélt Kossuth-díj valóban kitüntető lett volna egy Weöres kaliberű alkotó számára. Az irodalom szellemi államosításának egyik tipikus eszköze volt a Kossuth- vagy József Attila-díj osztogatása. De ami ennél szörnyűbb, hogy a Kádár-rendszerben a gondolatot is államosították, ami visszavonhatatlan károkat okozott, hiszen egy díj nem önmagáért való volt, hanem nagy „árat” kellett fizetni érte, s ennek egyik tipikus példája, hogy Weöressel kapcsolatban még 1994-ben is megjelenhetett egy ilyen félmondat Alföldytől. A jelzésértékű kurzívval szedett „*második*” szó azt sugallja, mintha az első jobb lett volna. Egyébként Alföldy „késői” jelzője érthetetlen, mert Weöres 1970-ben kapott Kossuth-díjat, s ekkor 57 éves volt, tehát még nem aggastyán. 1988-ban egyébként megkapta a Magyar Népköztársaság Babérkoszorúval Ékesített Zászlórendjét is. De ez senkit sem érdekel, hiszen egy diktatúra vége felé voltunk, és Weöres mindenkihez és mindenhez szellemileg függetlenül, semlegesen viszonyult.

Weöres Sándor helye egészen különleges a magyar költőgénuszok között. Polcz Elaine írta róla: „Az első perctől éreztem rajta ezt a területen-kívüliséget, ezt a sehova sem tartozást. Sanyika azt hiszem, mindig is ilyen maradt. Nagyon szerettem a költészetét. És aztán őt is, ámbár ez a kapcsolat sok szempontból nagyon ambivalens volt.” Weöres gyerek-

¹⁰⁰ Alföldy Jenő: Doktor Senky, a világteremtő. Weöres Sándorról. *A Tiszatáj* diák-melléklete, 15. rész, 1994. márc.

verskötetei főként a *Rongyszőnyeg* és a *Magyar etűdök* sorozat darabjaiból álltak össze. Persze voltak olyan kötetek, amelyeket a költő állított össze (*Gyümölcskosár*, *Tarka forgó*). A híresebbek közül valók: a *Bóbita*, *Ha a világ rigó lenne*, *Zimzizim* viszont a kiadói munka eredményei voltak. „Lehet, hogy csak egy macskafarknyi ötletre futja. De az is valami, mert kísérlet. Nem szabad megállni. Számomra nincsenek falak. A gyermekversek sorai között vajon nem mondhatunk ki igazságokat? Nem tapasztaltam az ellenkezőjét.”¹⁰¹ Volt idő, amikor megjelennie sem lehetett, s egyedül egy irány maradt számára a túlélésre: a „versfordítói munkássága (...) az ötvenes évek elején nincs is más lehetősége a közlésre, csak a közvetítés és a tolmácsolás – a versfordítás – eredményeit teheti közzé” – írja erről az időről Bata Imre.¹⁰² Hogy milyen korban éltek akkoriban Weöresék, azt az alábbi versátírat bizonyít legjobban. A *Csillag süt a szeder ágra* című versének az utolsó két sorát idézhetjük, amely így hangzott: „Rezgő-fű a feje alja. / Isten ege betakarja.” Csak hogy éppen azt utolsó részt kellett átírnia Weöresnek a cenzor kérésére az Isten szó miatt: „Rezgő-fű a feje-alja. / Nyár-éj ege betakarja.” Tehát „Isten”-t meg kellett változtatni „Nyár-éj”-re, hogy megjelenhessen. Weöres már az ötvenes évek elején elhatározta, hogy németül fog írni, mert magyarul esélye sem nyílt a publikálásra. Jó ideig csupán fordítások révén lehetett jelen a hivatalos irodalmi életben. Költészetünk ugyanakkor gazdagodhatott Jeszenyin, Sevcsenko, Rusztaveli, néhány kínai költő és Mallarmé verseinek magyarra való átültetésével.

Saját költészetéről határozottan nyilatkozott: „Úgy vélem, verseimből az fog valamit érni (ha van bennük ilyen), ami oly használható, mint az ekevas. Arra szolgálnak ezek a versek, mint a mintaképek: hogy az emberi lelket megszabadítsák az individualista erre-arra hányódástól, mélyebb és magasabb lehetőségeire ébresszék, az egyetemes és örök

¹⁰¹ Tüskés: i. m. 235. o.

¹⁰² Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Bp., 1979, Magvető Kiadó, 89. o.

Weöres Sándor háttérében
a biztonságot jelentő költőné feleséggel

mértékre figyelmeztessék. (...) A modern művészet célja: a világosabb, teljesebb humánum feltárása, meghódítása. – Ha verseim ez irányban tudnak tenni valamit, akkor jó, ha vannak; nagyságukkal, modernségükkel mehetnek a szemétdombra.”¹⁰³ Weöres annak a lírafelfogásnak a követője, amit a világirodalom egyik legjellegzetesebb – Weöres által fordított – alkotója, Mallarmé vallott. Szerinte a vers nemcsak vagy egyáltalán nem gondolatokból, de nem is mondatokból, hanem szavakból áll – ami érzékelhető Weöres már-már klasszikusnak tekinthető pár sora alapján:

¹⁰³ Tüskés Tibor: *A határtalan énekese – Írások Weöres Sándorról*. Bp., Masszi Kiadó, 2003, 16. o.

Bóbita, Bóbita táncol,
Körben az angyalok ülnek,
Béka-hadak fuvoláznak,
Sáska-hadak hegedülnek.
(*Bóbita*)

Három egész napon át
Bújtam erdő vadonát,
Gomba-mezőt, szikla-tetőt bejártam.
Három egész napon át
Faragtam egy furulyát,
Vadrózsából tündérsípöt csináltam.
(*Furulya*)

Az ötvenes évek nagy „hallgatását” egy beszédes címet viselő kötettel zárta le: *A hallgatás tornyával*, ami 1956-ban jelent meg. A későbbiekre nézve megállapíthatjuk, hogy nem volt „szerencsés” a megjelenés éve, s ez rásütötte bélyegét az elkövetkezendő évekre is. A nehéz alkotói és egzisztenciális években Fülep Lajos, Várkonyi Nándor, Pável Ágoston és Hamvas Béla voltak a szellemi és lelki segítői, támaszai. A hetvenes években Weöres a magyar líra egyik legismertebb, sőt bizonyos szempontból legelismertebb alkotójává vált. Persze ehhez kiegészítésül hozzátartozik az is, hogy az akkori hivatalos marxista kritika azért nem fogadta tárt karokkal, mert a korábbi évtizedekből átörökölt korszekmlélet miatt a „polgári ihletettségű líra egyik legjelentősebb alakjaként” volt számon tartva. De már a késő kádári korszak kultúrkorifeusai nem tehettek másként, kénytelenek voltak elismerni művészetének esztétikai rangját és értékét. Tóth Éva elmesél egy esetet, amely 1977-ben az Ady-centenárium megnyitó ünnepségén a Magyar Tudományos Akadémián történt meg: „Amikor Boldizsár Iván, a Magyar P. E. N. Club akkori elnöke azt fejtegette, hogy a magyar irodalomban tulajdonképpen mindenki elkötelezett, kivéve talán az egy Weöres Sándort, akkor a költő felállt a pulpitusról, odament a feleségéhez, Károlyi Amyhoz, aki az első

sorban ült, mondott neki valamit, s mindketten távoztak. Weöres is elkötelezettnek érezte magát, csak nem a napi politika iránt, hanem a magyar nyelv, a magyar költészet (...) az elnyomottak iránt.”¹⁰⁴

Feleségén, Károlyi Aryn kívül a macskája állt hozzá legközelebb. Amikor a cica meghalt, öngyilkos akart lenni és a villamos elé lépett, ami szerencsére időben fékezett. Weöres lelki beállítottságát magyarázza az alábbi négy sora:

Mellesleg,
ha valaki ebnek emel mauzóleumot,
kár nevetni.
Tanulj nevetségig szeretni.

*

Weöres Mihály, a költő őse 1638-ban kapott III. Ferdinándtól nemességet.¹⁰⁵ Az ősi birtokot Weöres Sándor kuruc kapitány alapozta meg, aki a szatmári béke után (1720-ban) kapta Habsburg III. Károlytól a földet. Pár nemzedék alatt néhány ezer holdas birtokká bővült, amely több dunántúli települést foglalt magába. A költő édesapja a Monarchiában magas rangú katonatiszt volt, akit negyvenévesen, 1921-ben azért nyugdíjaztak, mert rossz időben rossz helyen állt: a Tanácsköztársaság ideje alatt Stromfeld Aurél tisztikarához tartozott. Fia költői elhivatottságát aggodalommal vette tudomásul, sőt ez irányú tevékenységét eleinte ellenezte.

Édesanyja nagyon igényes nevelést biztosított a fia számára, önmaga is olvasott és művelt volt. A költő számára már hatéves korától komoly olvasmányokat biztosított: Goethe, Shakespeare, Madách stb. műveit. Anna Kurt, osztrák nevelőnője Schiller drámaival ismertette meg. Csodagyerekként tartották számon, mivel négyéves korától tudott írni, és már kis verseket állított össze. Már 16 évesen írtak Weöres-

¹⁰⁴ Tóth Éva: Weöres Sándor csodái. *Lyukasóra*, 2013. 3. sz., 4. o.

¹⁰⁵ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, Ráth Mór kiadása, 1865.

ről mint költőről.¹⁰⁶ Fiatalon kapcsolatba került Kosztolányi Dezsővel és Babitscsal. Tizenkilenc éves volt, amikor az első verse megjelent a *Nyugat*ban, és huszonhárom évesen Baumgarten-díjat ítéltek meg a fiatal költő számára. Tizenéves korától erősen dohányzott és italozott. Sok feketekávé fogyasztott, és bort úgyszintén.

Weöres több alkotásában hangsúlyosan jelen van a szexualitás, a *Pastorale* című versében, 1936-ban a szeretkezés misztériumának a szépségét mutatta be. „Nem nagyon értettem én a lányokhoz... Pécsi szakértelmem addig terjedt, hogy kétszer sikerült gonorrhoeát kapnom. A szifiliszt talán elkerültem, de nem is tudom, nem kezeltek-e salvarsannal, anélkül persze, hogy ezt nekem megmondták volna.”¹⁰⁷ És még azt is hozzátette, hogy „többnyire én áhítoztam a lányok után, és többnyire hiába”.

Weöres egykeként nőtt fel,¹⁰⁸ öccse halva született. *Hazaszálló* című versében, 1935-ben írta: „Öcsém, ki halva született / s e létben nem kapott nevet”. A költő 1913. június 22-én császármetszéssel jött világra, fizikailag gyenge alkattal született. Felnőttkorában is meglehetősen alacsony termetű maradt (151 cm), és vékony (kb. 50 kg), vagyis nagyon törékeny alkatú volt, egy életen keresztül megőrzött jellegzetesen gyermeki hanggal. Gyermekként és kamaszként is sokat betegeskedett, mert gyenge szervezettel, gyenge izomzattal (ún. hipotóniával), nehezen született meg. Egykeségből adódó sajátos viszonyok között nevelték szülei is. Felnőttkorában pedig Károlyi Amy irányította a mindennapi életüket, de gyerekvállalásra nem gondolhattak. Nem is annyira a korkülönbség, mint inkább a nehéz ötvenes évek, az egzisztenciális bizonytalanság, Weöres gyermeki lénye és

¹⁰⁶ Bónyi Adorján: Mint csillag az égen. *Pesti Hírlap*, 1929. április 14.

¹⁰⁷ Weöres Sándor: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.

¹⁰⁸ Tüskés: i. m. 235. o.

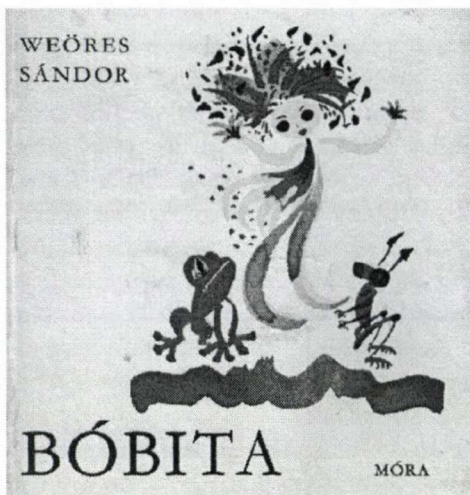
az átélt gyerekkori traumák zárták ki az utódvállalás lehetőségét. Weöres önmaga írta a gyerekkoráról: „Micsoda gyerekkor lehetett, ami akkora kölyköt többszörös öngyilkossági kísérletre visz, de ennek köszönhetem, hogy kb. húszéves fejjel már végleg túlestem a halálvágyon és a halálfélelmen (...) tizenöt éves koromig falun éltem, mint magántanuló végeztem a reált, emellett fizikai munkát végeztek velem és üldöztek, rúgtak, kínoztak.”¹⁰⁹ Leveleiből ismeretes, hogy gyermekkori traumát élt át súlyos testi és lelki bántalmazásai következtében. Apja – aki kemény katoná volt – szerette volna fiát saját hasonlatosságára formálni, amit az édesanyja sem tudott megakadályozni. Apja befogta a fiatal fiút az aratási munkákba, ahonnan egy-egy vers megírása miatt elszökött. Az apa ezekért sokszor és brutálisan megverte. Ezt Weöres érzékeny lelke nem tudta elviselni, emiatt több alkalommal öngyilkosságot kísérelt meg: felkötötte magát a pajta padlásán, ahol édesanyja vágta le a kötélről. Az apa-fiú konfliktus hozzájárult a költő fiatalkori (kamaszkori) italozásához, otthonról való elmene-küléséhez.

*

A Bóbita-verseket határozott céllal írta. Kodály Zoltánnal való barátságának hatására zeneiséget, ritmikát, stílust, pontos szerkezeti „leckéket” akart készíteni az elemi oktatás segítségére, a művészet megértéséhez. Példaként idézem az „én azon az almafán / dinnyét szedtem délután” két sort. „A gyerek a képzavarban felfedezheti a humort – nyilatkozta Weöres.¹¹⁰ – Egyszerűen azért, mert utálja az unalmat. A verset ne versnek lássa, hanem fantasztikus hangterjedelemnek. Magamból indultam ki: soha nem szerettem az emlékalbumos verselést. Költő létemre állandó viaskodásban állok a verssel.” De műfordítóként is kivételes teljesítményt

¹⁰⁹ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*. Bp., Pesti Szalon Könyvkiadó. II. köt. 315–316. o.

¹¹⁰ *Lyukasóra*, 1993. II. évf. 12. sz., 5. o.

A *Bóbita* borítója,
amelyet nemzedékek
őriznek
az emlékezetükben

nyújtott, hiszen angol, francia, latin, német, olasz, orosz, ukrán szerzőktől többnyire közvetlenül, s közvetítéssel más nyelvekből is fordított. Különös figyelmet érdemelnek a filozófiai felfogásával rokon kínai versek átültetései. Ez azért fontos Weöres életében, mert egy ideig ő is csupán fordítások révén lehetett jelen a hivatalos irodalmi életben. A magyarországi agyonhallgatást megtörve az 1962-ben indított párizsi folyóirat, a *Magyar Műhely* Weöres Sándor költészetének szentelt egy számot. Mindezek után 1964-ben a Magvető Kiadónál Magyarországon is megjelent a *Tűzkút* című kötet – a párizsi kiadással csaknem megegyező formában.

A *Magyar Műhely*-különszám¹¹¹ kiadásnak izgalmas keletkezéstörténete van, tudniillik a hatvanas évek elején egyetlen hazai kiadónál sem vállalták a kötet megjelentetését. Amikor Weöres 1963 nyarán Párizsba utazhatott, kéziratának teljes anyagát átadta a szárnyait bontogató *Magyar Műhely*nek, aminek az lett az credménye, hogy 1964-ben a kötet napvilágot látott. Ezután észbe kaptak az itthoniak (Aczélék), s pár hónapos késéssel a könyv Budapesten is

¹¹¹ *Magyar Műhely*, Párizs, 1964, II. évf., 7–8. sz.

megjelent. A két kiadás közötti különbség mindössze annyi, hogy az ajánlás a párizsi kiadásban az alábbi volt: Weöres „nem pesszimizmust és nihilizmust lát az írásokban, inkább kacag a spiritusz-csempészeten, amit a szellemi szesztilalomnak talán már véget ért időszakában űzött”. Az itthoni kiadásból viszont kihagyták a „talán” szót, s a mondat jelentése ezáltal jelentősen módosult. Tehát a párizsi *Magyar Műhelyé* a dicsőség, mert nekik köszönhető, hogy a *Tűzkút* napvilágot láthatott Magyarországon is. S azt is meg kell jegyeznem, hogy sok megszólalás köszönhető a *Műhelynek*: többek között Mátyás Iváné, Jékely Zoltáné, Oravecz Imréné vagy Esterházy Péteré. De ugyanúgy különszámot kapott Párizsban Füst Milán, Kassák Lajos és Szentkuthy Miklós is.¹¹²

Cs. Szabó László foglalta össze talán legtalálóbban és legszebben Weöres költészetteremtő képességének lényegi vonásait: „A kínai mesék varázslói százféle alakban jelennek meg az elámult néző előtt, hol kígyónak, hol cseresznyefágnak látszanak, de minden változatban megmarad állandó, igazi alakjuk. Weöres is ilyenféle varázsló. Százféle poétai átalakulásban hol régi virágénekek villannak fel, hol Arany János és Babits, hol buddhista életszabályok, vagy a japán Go játék, s a középkori misztika, de valamennyi változásban megmarad ízes dunántúli hangja, még kalandos, humoros szóképzéseiben is. Elszáll Kelet-Ázsiába, felszáll a fjordokra, sólyomlábán azonban ott van Vas megye aranykarikája.”¹¹³ „Köztudomásúlag sokat foglalkozott ősi vallásokkal, regék-

¹¹² Megemlítené, hogy Domokos Mátyás *Leletmentés* című könyve érdekes, izgalmas olvasmány, hiszen olyan egykori lektori jelentéseket közöl, amelyek forrásértékűek a különböző kötetek keletkezéstörténetéről. Egyedüli hibája, ami azonban elég súlyos hiányosság, hogy a jelentésírók neveit nem közölte a szerző, illetve a szerkesztő. Ez egy olyan hiányosság, ami egyszerűen érthetetlen 16 évvel a diktatúra megszűnése után – ez igazolja az indokolatlan elhallgatást, pedig jogunk lenne ismerni a cenzorok és hivatalos jelentők neveit.

¹¹³ Cs. Szabó László: Csak Jézus, beszélgetés Weöres Sándorral. In: *Két tükör közt*. Bern–Basel, EPMSz, 1977, 21. o.

A párizsi
Magyar Műhely
Weöres-száma
(1964. március 15.)

MAGYAR MŰVELY	
Bevezető, szerkesztői és közlői feljegyzés Magyarok évszá- saihoz	
79. évf. 11. évfolyam: Megjelent: 1964 március 15.	
Szerkesztőbizottság: Albert Bal, Mátson László Nagy Pál, Papp Tibor, Páncsics János, Székely István	
Közlőbizottság: szerkesztő: Pálffy Ervin	
Kedvelőink: nem érteztük meg és nem küldték vissza. A kézirat feladott napján szerkesztőbizottságunk felajánlotta a nem szükséges változtatás a szerkesztőség vezetésénél.	
TARTALOM	
VÁRKONYI NÁNDOR: Wespe Bläser páros évtel.	7
LOVÁR PÁL: Az első bányász évtel.	25
KÖZÖSSÉG SZÁMOLÓ: Érték és értépek	36
CS. SZABÓ LÁSZLÓ: Városi Székelyek	31
KIRKÓSI VARGA ÁRON: Az első nagy székely	32
PAPP TIBOR: Fogas páncsics (vers)	37
HALDÓ ANDRÁS: Megjegyzés a "Helyzet a székelységről"	45
NYELSI LUDOV: Az első nagy székely	46
BARANCS JÁNOS: Érték és értépek	53
SZÉKELY BOLIVÁRSZ: Helyzet és megismerés	66
LOVÁRI GYÖRGY: Wespe páncsics	80
KIRKÓSI VARGA ÁRON: Wespe páncsics (vers)	80
TÓTH LÓRINC: Székelyek a városi székelységről	86
WINKER PÁL: Wespe és a gyönyörű	89
HATÁRI GYÖRGY: Székelységi Wespe	90
PAULI SÁNTAFRANZISKA: Wespe páncsics	101
TÓTH LÓRINC: Wespe páncsics (vers)	102
WESPE ÁRON: Wespe páncsics	102
CS. SZABÓ LÁSZLÓ: Wespe páncsics	105
HÍR ÉS MÉRLEG: Bányászati, székelységi, székelységi	112
HÍREINK	122
MŰVÉSZETAINK	127
A Szerkesztőbizottság elnöke: ERDÉLYI JÓSEF, ELNÖK: ALFÖLDI MÁRTYON FERENC ELNÖK	

kel, eposzokkal, népmesékkel. Kelet-vágya egy másik Sándoréhoz, Kőrösi Csomáéhoz hasonló. Fiatalember korában, amikor társai Párizst, Bécsét járták, ő Indiába, Kínába indult. Talán egyetlen költőnk, aki a magyar pogányság-érzésnek, pogányság-igénynek, amely valaha, valahol őszinte lehetett, igaz kifejezést adott.”¹⁴ Weörest apolitikusnak gondoljuk, azért mert ezoterikusnak láttatják, holott Weöres nagyon is érdeklődött a közügyek hírei felől. Nehéz mai fejjel végiggondolnunk, hogy a *Rongyszőnyeg*, a *Magyar etűdök* sorozat darabjai, a *Gyümölcskosár*, a *Tarka forgó*, a *Bóbita*, a *Zimzizim* és a *Ha a világ rigó lenne* című kötetek szövege sem ment át simán a lektorok és szerkesztők szűrőjén.

Gyerekkverseit vizsgálva a legátfogóbb kötete: a *Ha a világ rigó lenne* című, százötvenkilenc verset tartalmazó és több

¹¹⁴ Wiener Pál: Weöres és a gyerekek világa. *Magyar Műhely*, Párizs, 1964, II. évf., 7-8. sz., 89-95. o.

korábbi kötetét felölelő versgyűjteménye. Ismételtem, hogy ezek az ún. gyerekversek eredetileg nem gyerekeknek készültek. Érdekes és érdemes volna mélyebben megvizsgálni azt a kérdést, hogy ennek ellenére vajon miért váltak ezek a versek a gyerekköltészet immár klasszikus és ismert darabjaivá. Népszerűségük évtizedek óta töretlen. Ennek nyilván oka, illetve tényezője a költemények hallatlan zeneisége és sokszínűsége, valamint speciális ritmikája. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar költészetben Weöres személyében és verselésében egyedi és egyéni jelenséggel találkozhatunk, hiszen ő az egyetlen költőnk, aki formai és ritmikai szempontból, verstanilag a legtöbb lehetőséget kiaknáztta. A Weöres-versek ritmikai gazdagsága egyedülálló, köteteiben alig lehet felfedezni egy-egy azonos ritmusú verset. Ennek az említett ritmikai gazdagságnak az alapja, hogy a tipikusan magyaros verselésre jellemző ütemegyenlőség törvényét alkalmazza, amely azt jelenti, hogy a hangsúlyos versekben a különböző szótagszámú ütemeket azonos időegység alatt ejti ki, s ezzel együtt alkalmazza a népköltészetből átvett ritmusfajtaikat is, ezáltal biztosítva továbbélésüket. Emellett fontos kiaknáztatlan terület Weöres költészetén belül a gyerekversek képi és nyelvi világának a vizsgálata. A versek jelentős részéből kiderül, hogy az egyik legkedveltebb költői alakzata az alliteráció és a hangutánzó szavak alkalmazása. Ez utóbbiak a gyerekversek elengedhetetlen építőelemei. Rengeteg új szót alkot, amelyek az ő nevéhez kapcsolódnak (egyet említve csak a könyvtár, ruhatár mintájára megalkotott kutya-tár szót).

Költészetének és ezáltal személyének a gyerekekhez való viszonyát, illetve fordítva: azt a hatást, amit a gyerekekből kiváltott, az a történet mutatja be legszemléletesebben, amit Domokos Mátyás jegyzett le:¹¹⁵ „A halála előtti hetekben meglátogattam a kórházban a költőt, ahol azt láttam, hogy a szoba sarkához illesztett vajszínű betegágy körül a két fal

¹¹⁵ Domokos Mátyás: *A porlepte énekes – Weöres Sándorról*. Bp., Nap Kiadó, 2002, 192–193. o.

Szántó Piroska
illusztrációja
a *Kutya-tár*hoz

jó embermagasságig ki van tapétázva színes ceruzával készített ákombákom rajzokkal. Ezek a rajzok valósággal körülölelték az ágyat és a benne fekvő eszméletlen költőt. Mik ezek a rajzok? – kérdeztem. Kiderült, hogy az ápolónők rendre elmesélték odahaza a gyerekeiknek, hogy a *Bóbita* verseinek a híres-nevezetes költője, Weöres Sándor bácsi a betegük. Ez a hír szétterjedt abban az iskolában is, ahová a gyerekek jártak, s anélkül, hogy erre bárki is biztatta volna őket, maguktól elkezdték küldözgetni a kórházba rajzaikat, a rájuk vésett üzenetekkel együtt: »*jobbulást kívánva Vörös Sanyi bácsinak, kezicsókolom*«, s osztály megjelöléssel együtt aláírásaikkal hitelesítették a küldeményeket (...) a gyerek-szívek színes névjegyeit, amelyekből legalább kéttucatnyit számoltam össze. Vajon mi lett velük? Hova tűntek a szétágazó időben?” Ez talán a legszebb történet, ami fennmaradt, mint hatásvizsgálati eredmény, vizsgálat nélkül, hiszen spon-

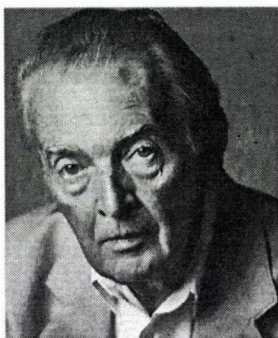
tán gyerekreakciókról volt szó. Weöres Sándor gyerekversei kiállták az idő próbáját, ha egyáltalán létezik ilyen próba, mert a *Száncsengő* és a hozzá hasonló versek sokaságát több nemzedék ismeri és fújja kívülről, óvodások s kisiskolások egyaránt. Ezekből a gyerekversekből tanulnak a gyerekek tiszta, szép magyar nyelvi hangzást. Híres és ismert gyerekversei által Weöres Sándornak az eltelt évtizedek alatt több száz ezer gyereke és híve lett és van is, függetlenül attól, hogy valójában neki egy sem volt.

Csutak megalkotója a pálya szélén élt

MÁNDY IVÁN EMBERI NAGYSÁGA

„Azt kellett eldöntenem, akarok-e élni vagy sem. S mert akartam, írni meg szerettem, nem maradt más választásom, mint várni és közben elvállalni egy csomó kuli munkát.”

(Mándy Iván)

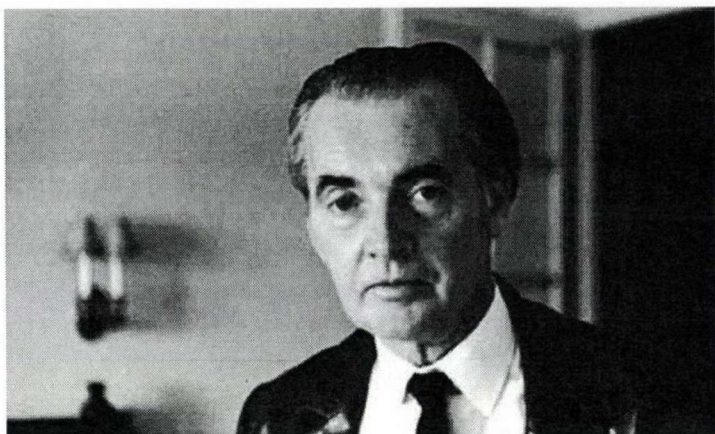
Mándy Iván sem kapott a sorstól könnyű életet. Hamvas Béla a függetlenségéért cserébe egy Isten háta mögötti, vidéki raktárban kényszerült dolgozni. Mándy pedig mindenféle alja munkát is elvállalt annak érdekében, hogy fenn tudja tartani magát, és szabadidejében – mindenről és mindenkitől függetlenül – az írásnak éljen. Később azt vallotta önmagáról, hogy „pálya széli figura vagyok”.¹¹⁶ Eszéki Erzsébetnek mondta el, hogy „azt kellett eldöntenem, akarok-e élni vagy sem. S mert akartam, írni meg szerettem, nem maradt más választásom, mint várni, közben elvállalni egy csomó kuli munkát.” Sokáig egzisztenciálisan a lét és nemlét határán tengődött. Harmincegy évesen, 1949-ben még utoljára megjelenhetett, s a *Vendég a palackban* című novelláskötettel lezárta ifjúkori írói korszakát. Finoman fogalmazott, mert ezt az elnémulást, mint polgári író, úgy határozta meg, hogy „akkortól megszűntek a kávéházak, például a Centrál”, ahol Babits és Kosztolányi szelleme még jelen volt, ami az újhordasoknak fontos maradt. És ezzel együtt megszűntek az irodalmi folyóiratok, az *Újhold*, a *Magyarok* stb. Évekig nem jelenhetett

¹¹⁶ Interjú Mándy Iván íróval a Duna TV „Esti kérdés” című műsorából. *Magyar Szemle*, 1995. nov., IV. évf. 11. sz., 1184–1187. o.

meg Mándytól kötetbe gyűjtve semmi. A forradalom után azonban változás következett, mert 1957-ben kiadták a Csutak-regényét. Nyolc évig tartó némaság szűnt meg ezzel az ifjúsági művel, vagyis Mándy harmincas éveit, az alkotói korszakának első részét ez a letiltás, mondhatni indexre tétel töltötte ki. Komáromi Gabriella fogalmazta meg vele kapcsolatban: „Azok közül való, akik »száműzetésben«, kényszerpályán írtak, átdolgoztak, fordítottak a gyerekvilágnak.”¹¹⁷

Több szempontból sem jó korban született és élt, mert amikor 1918-ban meglátta a napvilágot, a „történelem elkezdett forgatni egy filmet a nagy szétszóródás rettentő világáról” – nyilatkozta. Évtizedeken keresztül viszontagságos élete volt. Kezdvé azzal, hogy sporttudósítóként, vagyis szakkifejezéssel élve: *négerként* dolgozott, s közben el-elküldte a novelláit a *Nyugat* nagy kritikusanak, Schöpflin Aladárnak. Majd a világháború után, 1946 és 1948 között az életét a későbbiekre nézve jelentősen meghatározó *Újhold* egyik társszerkesztőjeként tevékenykedett. 1954-ben munkanélkülivé vált és évekig az asztalfióknak írt. 1969-ben oszlott a köd, másfél évtized után rehabilitálták és József Attila-díjat kapott, aztán 1988-ban a rendszerváltás előtti fellazulásban Kossuth-díjjal tüntették ki. Nem mintha egy diktatúrában, egy szellemileg és fizikailag is gyilkos és erkölcstelen rendszer által alapított díj erkölcsi elismerés lett volna. Mándy addigra viszont fokozatosan belekeseredett a hétköznapiakba. Egyedül az írás maradt számára a menedék: a tárgyak lelkét varázsolta az olvasók elé. Senki sem tudott olyan szeretettel szólni a Belső-Józsefváros és a Ferencváros szürke bérházairól, trafikok, kiskocsmák, mosodák, vécék, liftek, uszodák, strandok és nem utolsósorban a mozik világáról, mint ő. Szürrealista ábrázolásmódjával, merész képzettársításokkal, metaforákkal mutatta be a múlt kissé lepusztult relikviáit. Egy életen keresztül ragaszkodott ehhez az írói módszerhez. Alkotásainak témaválasztásában és hangulatában a háború utániakhoz szólt. A nyolcvanas

¹¹⁷ Komáromi Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Bp., Panonica Kiadó, 1998, 225. o.

Mándy a tárgyak lelkét is az olvasók elé tudta varázsolni

években született műveinek hősei álmvilágban léteznek, vagyis lebegnek a külső valóság és a saját, belső képzeletük között. Kizökkennek térből és időből egyaránt, nem a földön járnak, hanem pár centivel felette. Látásmódjának realista elemeit az adja, hogy kedves hősei, a csetlő-botló kisemberek, kétes egzisztenciájú kalandorok és kedves linkek, az életművészek az ábrázolt szereplők. Mindig hű marad hozzájuk, ritkán vett tollára más típusú alakokat. Mándy mindig ugyanazt írja, ugyanolyan hangulatban. Nyilván ettől olyan egységes az életműve. Életműve egy teremtet világba illeszkedik, olyan szereplőkkel és színhelyekkel, mint Csutak, Fabulya, Král Bori, Omasics, Színes Géza, Totyi, Zsámboki. Jellemző a Mándy-novellákra, hogy hőseik kamaszok, pl. *A gyerek*, *A locsolókocsi*, *Bili-óvoda*, *Csutak színre lép*, *Csutak és a szürke ló*, *Csutak mikrofon előtt*, *Csutak és Gyáva Dezső*, *Diákszerelem*, *Fiú a téren* stb. Kortársa és barátja, Lengyel Balázs tanulmányában részletesen írt róla mint ifjúsági íróról. Ez az első olyan jelentős tanulmány, amely az ifjúság számára mutatja be a szerzőt és nyújt áttekintést a nekik szóló műveiről.¹¹⁸

¹¹⁸ Lengyel Balázs: Mándy Ivánról fiataloknak. In: uő: *Zöld és arany*. Bp., Magvető Kiadó, 1988, 135–143. o.

Eszéki Erzsébet azt a kérdést tette fel neki, hogy miként „tekint azokra a fölfedező hajlamú írókra, akik három-négy évenként a valóság újabb és újabb szeletét tárják elénk?” Mándy a szokásos stílusában válaszolt: „Hidegen hagynak. Lehet, hogy rosszmájú vagyok, de akinek nincs egyéni belső világa, az hiába tár föl mindig új részleteket a valóságból, akármilyen szociológiai-riporter-i hűséggel.” Jellemző rá az a megfogalmazás is, amit a *Nappali Ház* „Miért ír Ön?” körkérdésére adott 1995-ben, halála esztendejében:

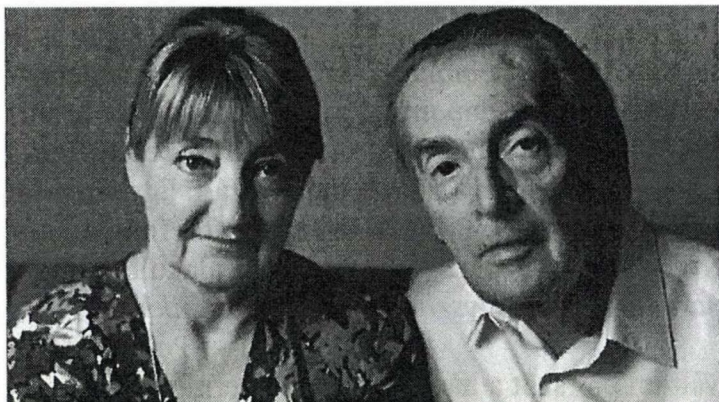
Értük.
A lerongyolódott házakért.
A megvakult ablakokért.
Az udvarokért.
A gangokért.
A porolórúdért.
Az ecetfáért.
A sötét kapualjért,
ahova az Isten behúzódott.¹¹⁹

Haláláig szüntelenül dolgozott. Két nappal halála előtt így fogalmazta meg egy körkérdésre adott ars poeticáját telefonon: „Az ember ne szónokoljon. Tegye a dolgát, de hozza ki magából a maximumot.” Mándy Iván csendesen, tökéletességre törekvő igénnyel és erkölccsel éppen ezt tette, egy erkölcsöt nélkülöző korban.

Az ötvenes években teljes mértékig osztályidegennek számított, hiszen a mándi Mándy család Szatmár vármegye egyik legrégebben nyilvántartott nemesi származású családja volt. A Mándyak eredete Béla király névtelen jegyzője által említett magyar vezérről, Ogmándtól származtatható¹²⁰. Már 1379-ben Mándy Tamás birtokában található volt Mánd helység. 1481-ben Mándy Bernát a Sasváryak

¹¹⁹ Mándy Iván: Miért írok. In: *Légyvadász*. Bp., 1996, Osiris Kiadó, 107. o.

¹²⁰ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, Ráth Mór kiadása, 1860, 7. kötet, 284-285. o.

Mándy Iván és felesége, Dr. Simon Judit orvosnő, aki védett, békés otthont teremtett az írónak az otthontalanság évtizedei után

adománylevelében a király embereként van megnevezve, 1489-ben Mándy Ambrus Kraszna vármegyei alispán volt. Felmenői közül többen is a magyar kultúráért dolgoztak az évszázadok során.

Mándy gyermektelen volt. A Rákosi-időkben regényeket írt át hangjátékokká, és ekkor kezdte ő is az ifjúsági irodalomba, úgymond „beleírni” magát a Csutak-történeteivel, melyek népszerű ifjúsági regényekké váltak. Az *Előadók, társszerzők* című művében őszintén felsóhajtott: „...Hát meddig írok még gyerekeknek?”¹²¹ Nehéz időkben élte férfikorát az a nemzedék, amelyhez Mándy is tartozott. A háború kitörésekor éppen csak huszonöt éves volt, amikor az első regénye megjelent. Az *Újhold* indulásakor már húszas évei végén járt, s az elhallgatás és számkivetés évei, vagyis a nélkülözés és nyomor időszaka a harmincas éveire esett. Majd negyven lett, amikor újból megjelenhetett az írásaival sokévi némaság után. Így szállt el Mándy ifjúsága, s ezzel válik az is érthetőbbé, hogy miért nem alapított családot.

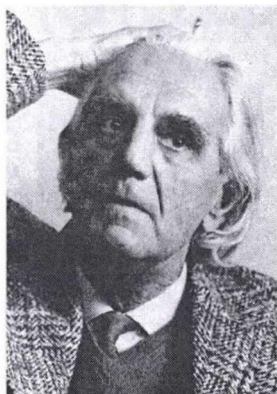
¹²¹ Erdődy Edit: *Mándy Iván*. Bp., Balassi Kiadó, 1992, 39. o.

Kettős képlet: mű és szerzője a szocializmusban

OTTLIK GÉZA ISKOLÁJA A HATÁRON

„Az író akkor is dolgozik, ha hallgat.”

(Ottlik Géza)

A magyar irodalomban – ugyanúgy, mint a világirodalomban – a kamasz alakja az egyik meghatározó alapfigura. Elég, ha megemlítem Goethe *Wilhelm Meisterjét*, Rousseau *Emiljét* vagy Kármán József *Fanniját*, a nevelődési regények iskolapéldáit. A kamasz mint a művész önarcképe Joyce-nál és Thomas Mann-nál és Hermann Hessénél is előfordul. A XX. századi magyar irodalomban is feltűnik Márai Sán-

dor *Zendülőkjében*, Kosztolányi Dezső *Aranysárkányában*, Szerb Antal *Utas és holdvilágában*, Agota Kristof (Kristóf Ágota) *Trilógiájában* és Ottlik Géza *Iskola a határonjában* is. Ottlik nemcsak a kamaszokról ír, hanem a saját ifjúkori élményeit is beleszötte regényébe. Fontos megállapítanunk, hogy „nehéz évtizedekben őrizte meg a magyar polgári irodalom folytonosságát. Makulátlanul tiszta maradt mind erkölcsi, mind művészi tekintetben olyan időkben, amikor a politika még nagy tehetségeket is megrontott. Közvetíteni tudott két egymással nem érintkező korszak között. Életműve egyaránt szemlélhető a huszadik század elejének s végének törekvései felől. Örököse egy nagy hagyománynak és ösztönzője irodalmunk megújulásának. Ennél többet aligha mondhat magáénak olyan alkotó, aki a nyelv művészetének továbbvitelére törekszik.”

A kőszegi
katonai alreál
iskola egykori
képe

Ezek a mondatok Szegedy-Maszák Mihálytól valók, melyekkel az író helyét, művészetét és feladatát jellemezte, valamint az irodalmunkban betöltött szerepét mutatta be. A Szegedy-Maszák által írt könyv¹²² nem életrajz, hanem műértelmezési kísérlet, melyben az író sorsának mozzanatai közül csak a legszükségesebbeket említi. Első meghatározó mérföldkő az író életében, hogy 1923-ban a Hunyadi Mátyás m. kir. katonai alreáliskola növendéke lett Kőszegen. A katonaiskola Ottlik kialakított mitológiájának az alapjává vált, s nem csak az *Iskola a határon*ban található meg.¹²³

Regényét többen párhuzamba állították Robert Musil kisregényével, a *Törless iskolaéveivel* (*Die Verwirrungen des Zöglings Törless*). Mindkét mű a kamaszkori felnőtté

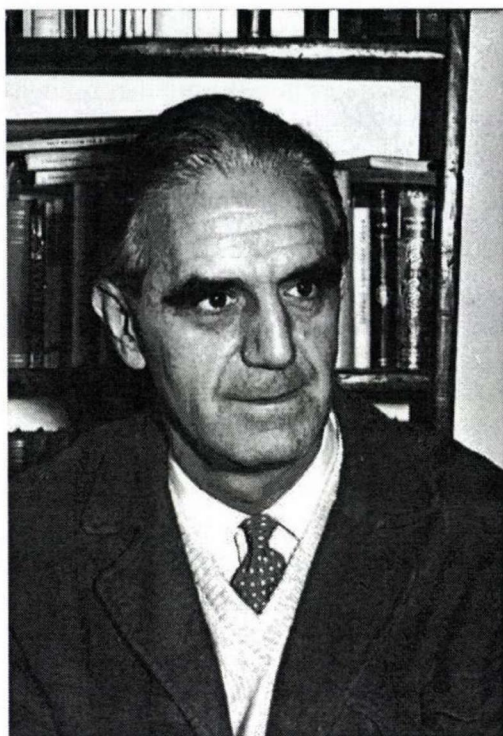
¹²² Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994.

¹²³ Érdemes még két érdekes történeti megállapítást tenni. 1980-ban ötödik kiadása jelent meg az *Iskola a határon*nak. Esterházy Péter 1981. december 10-e és 1982. március 15-e között, körülbelül 250 óra alatt, lemásolta egy 57 x 77 centiméteres rajzlapra a regény szövegét; az így keletkezett kép sokszorosított mását mellékletként megkapták a *Mozgó Világ* folyóirat 1982. májusi számának az olvasói. Ezzel került fel Ottlik fejére az írói korona, vagyis ezzel vette kezdetét a mai napig tartó Ottlik-kultusz. Ugyanennek az évnek a könyvhetén jelent meg Esterházy Péter kötete, a *Ki szavalt a lady biztonságáért?*, mely már a címével is Ottlik *Minden megvan* történetét idézi. 1948–57 között Ottlik kiszorult (írói társával együtt) a hivatalos irodalmi életből, ezért ő is fordítani kényszerült, mint jó pár más író. Ottlik ennek a korszaknak a summáját ki is mondta: „az író akkor is dolgozik, ha hallgat”.

válást, a szülőktől való elszakadást, az elidegenedést dolgozza fel. Vallás és matematika, festmények és bölcséleti olvasmányok is fontos szerephez jutnak mindkét műben. Szegedy-Maszák írja könyvében, hogy „az iskola arra tanít, hogy senki sincs erkölcsi tétlenségre kárhoztatva, vagyis kizárólag a saját akarata révén romolhat el az ember”.

A Monarchia kultúrája előre vetítette a XX. századot: Freud hatására a tudatalatti felfedezése éppúgy megfigyelhető benne, mint az expresszionista stílus előzménye vagy a multikulturalitás. Ottlik írásmódja visszatekintő jellegű, melyhez hasonló pár mű született a magyar irodalomban is, például: Balla Borisz: *Nicky növendék* vagy Örley István (aki az *Iskola a határon*ban Medve modellje volt): *A Flocsek bukása*. A szülőktől való elszakadást és a gyerekkortól a teljes elidegenedést mindhárom regény a hiteles személyiség kialakulási előfeltételének tünteti fel. Musil műve az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése előtt, Ottliké viszont utána keletkezett. Musil válságban láttatja, Ottlik visszasóvárgott eszményként idézi fel a polgári értékrendet.¹²⁴ Ottlik regényének felépítésével talán főként Jean Paul *Kamaszévek* (*Flegeljahre*, 1804–1805) című könyve rokon, mert ez a német mű is tartalmaz regényt a regényben, és a „*Doppelroman*”-t két ikertestvér közösen írja. Az *Iskola a határon* esetében Medve kézírata a betét, és a *Las Meninas*ra tett utalás arra emlékeztet, hogy a regény szerkezete rokon a festményével: megtalálható benne az alkotó önarcképe és a tükör is. Lengyel Balázs „titkos nagy írónak” nevezi Ottlik Gézát, akinek mesterségesen kialakított legendája alakult ki. Egy nyugati kritika pedig így fogalmazott vele kapcsolatban: „megtanulhatnánk Ottliktól, hogyan kell könyveket nem

¹²⁴ A nyelvben is hasonló kétirányúság figyelhető meg: a *Törless* előrevetíti a tudat és az emberi lét értelmezésének későbbi módjait, az *Iskola a határon* viszont közelebb áll a 20-as és 30-as évek értékörző eszményeihez, mint az avantgárd újításaihoz. Az egyik mű előre, az expresszionizmus és az egzisztencializmus felé, a másik inkább visszatekint, s Kosztolányi és Márai írásmódjához kapcsolódik.

Ottlik Géza
középkorúan,
a könyvei
előtt

pusztán termelni, hanem megírni, és hogy az írás még mindig művészet”. Egész életében gyötrődve és nehezen írt. Barátja, Czigány György így írt alaposágáról: „Egy könyvön száz évig kotlik / mégis legjobb írónk Ottlik”.

Fontos volt Ottlik Géza számára a családi múlt, a magyar történelem, ugyanis másfél éves volt, amikor édesapja meghalt, ezért tudatosan kutatta apai családja genealógiáját és a magyar történelemben betöltött szerepét, ami nem volt nehéz, ugyanis egy elég jól adminisztrált régi nemesi família az Ottlik család. Ősei az Árpádok alatt szereztek nemességet, egyikük elkísérte Endre királyt a Szentföldre, a keresztes háborúba. Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György 1663-ban kelezett önéletírásából kaphatunk képet a családról, aki Rákóczi brigádérosa volt, és főudvarmestere, koráb-

Vas István és Ottlik Géza barátsága régi keletű volt (Párizs, 1963)

ban pedig Thököly ezredese. Protestánssá lett a család a reformáció idején. „Kazinczy édesanyja, Bossányi Zsuzsanna is rokonunk volt; gróf Széchenyi István amolyan dédnagybácsifélém, mivel nagyanyjának nagyapja Ottlyk György volt, a dédapám. Nagyanyámnak, Benyovszky Biankának a híres kalandozó és utazó, Benyovszky Móric volt a rokona, az a Benyovszky, aki szintén író volt, és Madagaszkár királya.”¹²⁵

Ottlik Géza apa nélkül nőtt fel, nők között, ami miatt elkényeztetett gyerek lett. Ez vezetett odáig, hogy felnőtt korában sem vállalt sokáig munkát, csak évekig bridzsezett. „A gyerekkorból az elkényeztetés folytán, teherátvitel maradt

¹²⁵ Ottlik Géza: *Próza*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 249. o.

ránk; egy rettentően nagy igény: önmagával szemben támasztott igény maradt az emberben.”¹²⁶ Régi nemesi család sarja volt. „Apai-anyai ágon egyaránt sok irodalmi kiválósággal voltunk rokonságban” – mondja az író a Hornyik Miklóssal folytatott *Hosszú beszélgetés*ben. Az ükapa, felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György nemcsak katona, Thököly ezredese, majd Rákóczi brigadérosa és főudvarmestere volt, hanem író is volt, önéletírása 1663-ból maradt fenn. Az író édesapja, idősb Ottlik Géza belügyminisztériumi titkár volt, és a császári és királyi kamarás címet viselte. Az író az apa második, csonti Szabó Erzsébettel kötött, kései házasságából született: 1912. május 9-én, Budapesten. Az apja 48, anyja 36 éves volt, amikor fiúk, Géza meglátta a napvilágot. Apakép és férfi minta nélkül nőtt fel, mert mindössze másfél éves volt, amikor elveszítette apját, s ettől kezdve csak dédelgető női kezek vették körül a kislít. „Az apa hiánya az első olyan életrajzi mozzanat, mely meghatározó nyomot hagyott, pontosabban visszatérő elemmé vált Ottlik műveiben” – olvashatjuk Szegedy-Maszák Mihály monográfiájában.

1948-tól 1957-ig a dogmatikus irodalompolitika következtében Ottlik, számos íróval-költővel egyetemben, kiszorult az irodalmi életből, bezárultak előtte a publikálási lehetőségek. Feleségével Gödöllőre költözött, és műfordításból próbált megélni. „M megbénult az egész magyar irodalom. Mindnyájunknak abból kellett megélnünk, hogy fordítani kezdtünk, fordításokat vállaltunk. Ezt tette a Nyugat egész második és harmadik nemzedéke” – mondta az író a Hornyik Miklóssal folytatott beszélgetésben. Nevéhez fűződik többek közt Gottfried Keller és Thomas Mann elbeszéléseinek, Hemingway *Az öreg halász és a tenger* című kisregényének, Bernard Shaw, John Osborne (*Dühöngő ifjúság*), O'Neill színműveinek magyarra fordítása. Különösen Charles Dickens klasszikus regényeit fordította szívesen (*Örökösök*,

¹²⁶ Hornyik Miklós: *Beszélgetés írókkal*. Bp., Ister Kiadó, 2000, 192. o.

1950; *Martin Chuzzlevit élete és kalandjai*, 1952; *A Pickwick Klub hátrahagyott iratai*, 1955). Számos ifjúsági irodalmi művet fordított le éppen Dickenstől pl. a *Twist* Olivért, a *Copperfield* Dávidot, A Jarndyce-örökösöket és Erich Knight Lassie hazatér című regényét. Evelyn Waugh – Ottlik által frissen fordított, *Utolsó látogatás* című vaskos regényét a Franklin raktárból egyenesen a zúzdába vitték, mert 1948-tól a szerző nem minősült fordíthatónak.¹²⁷ Ottlik munkásságának egyik, de nem mellékes területe a gyermekirodalomként számon tartott mesefeldolgozás. Svéd, lapp, német, spanyol, portugál, osztrák meséket fordított le és írt át feleségével, Debreczeni Gyöngyivel közösen. Ez a munka özvegye negyedik évében, 1983-ban jelent meg *Garabó Gereben* címmel.

Ottlik 1957 után térhetett vissza az irodalmi életbe. Ebben az évben jelent meg a *Hajnali háztetők* című kisregény, egy sor elbeszéléssel közös kötetben. Ez a mű is újraírás eredményeként született: az első változat 1944-ben jelent meg a *Magyar Csillagban*. 1959-ben látott napvilágot a „fő mű”-ként kanonizált *Iskola a határon*, 1969-ben a *Minden megvan* című elbeszéléskötet. A *Próza* című kötet (1980) szellemi önéletrajzként is olvasható: benne az író esszéit, tanulmányait, cikkeit, kritikáit rendezi kronologikus rendbe, s helyezi személyes hangú, novellaszerű keretbe. A *Buda* című regény (1993), melynek szövegét Lengyel Péter gondozta, részletessége ellenére sem váltotta be az új „nagyregényhez” fűződő reményeket: többen az *Iskolához* írt széljegyzetek, feljegyzések halmazaként olvasták. „Megszületett egy érdekes és jelentős könyv – nem született meg egy korszakos remekmű” – állapította meg a regényről egyik méltatója, Margócsy István.

¹²⁷ Abszurdnak számít, hogy több mint egy évtizeddel később, 1960 őszén, fordítói munkájának elismeréseképpen az angol kormány meghívására néhány hetet Londonban töltött.

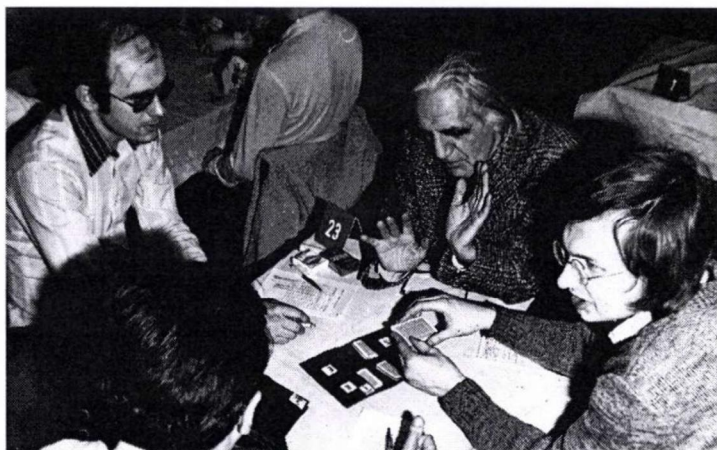
KÁRTYAVÁR OTTLIK KÖRÜL

A bridzs mellett – ami egész életén keresztül szenvedélye volt Ottliknak – az utazásokat, a külföldi hoteleket, az eleganciát és a tengert is szerette, aminek eléréséhez a hatvanas és hetvenes években az Útlevel Osztályon kívül a felsőbb hatalom segítségével is szükség volt, hiszen Magyarországot nem lehetett szabadon elhagyni, mert olyan szögesdróttal volt körülvéve, amelybe áramot vezettek. Éppen ezért megdöbbentő Ottliknak a diktatúra egyik meghatározó kiépítőjével, Aczél Györggyel való kapcsolata. Ez nem kis ellentmondás ahhoz képest, amilyen kép alakult ki a cöger-regény írójáról, aki műve zárlatában Medvével mondatja ki Bébének: „a világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni”. Ehhez képest Kelecsényi könyvéből¹²⁸ tudjuk, Ottlik milyen mértékig alkalmazkodott, annak ellenére, hogy „nem kedvelte a kommunistákat, vele [Aczéllal] mégis kivételt tett (...) valamiféle, az összes külső elvárásra fittyet hányó vonzalom alakult ki (...), s ugyanakkor érdek nélkülibb a támogatottak hálájánál”. Mintha Ottlikban tovább élt volna a k. u. k.-s katonai kincstári mondat, amit a cögerekbe oltottak már a katonai iskolás éveik legelején: Maul halten und weiterdienen, vagyis 'pofát tartani és tovább szolgálni'. Ottlik magatartása *érdek nélkülinek* semmiképpen nem volt nevezhető, viszont azzal *szolgált* Aczél, hogy a kultúrdiktátor barátjának tarthatta a bridzsbajnok, egykori katonaiskolás, polgári értékeket valló író. Éppen úgy, mint a társadalmi osztályát eláruló, együtt-haladó burzsoát játszó Illés Endrét és a rendszer által nyújtott előnyöket kiélvező valódi dzsentr Hubay Miklóst, aki a legvadabb Rákosi-korban főiskolán tanárskodhatott (1949-től 1957-ig), aztán hét éven keresztül állami kiküldetésben Firenzében élhetett.

Ottlik (1945-től) formálisan ugyan, de egészen 1957-ig a Magyar Pen Club főtítkára maradhatott, ami hozzásegítet-

¹²⁸ Kelecsényi László: *A szabadság enyhe mámore. Ottlik Géza életei*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000, 198–199. o.

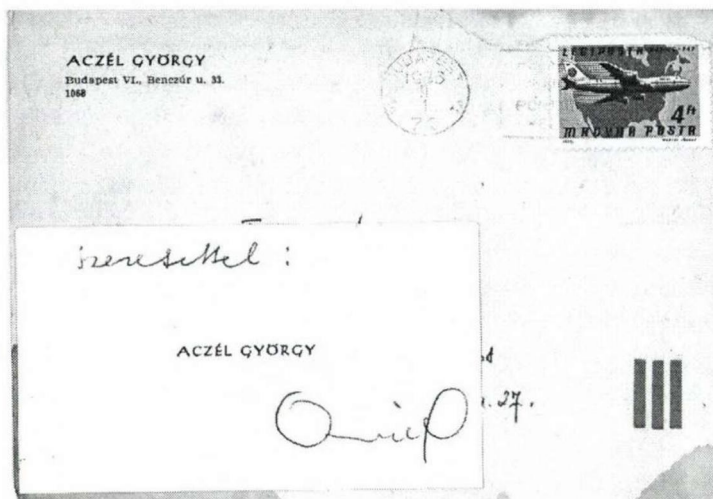
te ahhoz, hogy feleségével együtt 1955-ben beköltözhettek az Irodalmi Alap tulajdonában lévő, Zichy Jenő utcai belvárosi lakásba. Ottlik hely(zet)e érthetővé válik, ha szem előtt tartjuk Kelecsényi summázatát: „Igencsak jó viszonyban állott a magyar kulturális élet irányításában vezető szerepet vivő Aczél Györggyel.”¹²⁹ A rendszerrel való szembehelyezkedéséről híres Ottlik 1972-ben a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta barátjától, Aczéltől. Mindezt akkor, amikor másfél évvel korábban Wittner Máriát a Kádár-rendszer kiengedte a börtönből, ahol 1957 óta fogva tartot-

Ottlik Géza mint bridzversenyző, licit és lejátszás előtt

ták, és egy évvel azután, hogy Mindszenty József hercegprímás sok kínzás után, öregen, betegen elhagyhatta nagykövetségi kényszerlakhelyét és Magyarországot. Kelecsényi könyvében olvashatjuk továbbá azt is, hogy „kapcsolatukat jellemzik az Ottlik külföldi útjai előtt Aczéltől kapott, az akkori párizsi és a londoni nagyköveteknek (Mód Péternek és Házi Vencelnek) szóló kis oltalomlevélként használható névjegykártyák: *ha szüksége van segítségre, segíts Ottlik*

¹²⁹ Kelecsényi: i. m. 212. o.

Aczél György ilyen kártyákon kívánt és köszönt – biztosítékot nyújtva a figyelméről „oltalomkártya”-ként

B.Ü.E.K. Szeretettel,
köszönettel
ACZÉL GYÖRGY
György

Géza barátomnak – szövegükkel”.¹³⁰ A hatvanas évektől kezdve, amikor az állampolgárok többsége számára csak háromévenként nyílt lehetőség Nyugatra utazni, „többször is járt Bécsben, Münchenben, Frankfurtban, Kölnben, Brüsszelben, Bázelen, Milánóban, Velencében, Zürichben, s

¹³⁰ Uo. 199. o.

hosszabb-rövidebb ideig megfordult Biarritz, Deauville, Monaco, Nizza, Mallorca szállodáiban.”¹³¹ Kelecsényitől azt is megtudhatjuk, hogy „az Adriai tengerpart volt felesége kedvenc tartózkodási helye”, ahova Ottlik néha elkísérte a nejét, „de egyébként hosszú ideig külön utazgattak, néha ugyanarra a helyre más-más időpontokban”.¹³² Mindezt – a más-más időpontokban történő külön utazgatásokat – akkor tehették, amikor a szocializmus vasfüggönye gátolta a többség szabadságát. Ezért kifizetődő volt jóban lenni a hatalommal: szó szerint megnyílhatott a határ és a világ a házaspár előtt. Azt is tudjuk, hogy Aczél maga kezdeményezte Ottliknál egy baráti összejövetelen az *Iskola a határon* megfilmesítését, ami elől az író teljesen elzárkózott: éppen az újholdas alkotótársaihoz való „hűség” miatt, ugyanis éreznie kellett, hogy az már túlzás lett volna velük szemben, hiszen a katonai alreál – szocialista szempontok szerint – egy sematikus filmforgatókönyv alapján került volna feldolgozásra a filmvásznon.

Az író szociális helyzete nem mellékes a politikai elköteleződés szempontjából, mert „az írók gyakran egy másik osztály szolgálatába szegődnek. Az udvari költészet legnagyobb részének”¹³³ szerzőinél ugyanez történt. Ez Ottlik Gézánál is megfigyelhető, aki kismemesi származása és dzsentriskedő viselkedése ellenére Aczél Györggyel való barátságával erkölcsileg egy másik politikai oldal szolgálatába állította magát, illetve élt a rendszer által nyújtotta kivételezésekkel (lakás és külföldi utazások), jogosult lett az igénybevételükre. Barátnője és alkotótársa, Nemes Nagy Ágnes azt vallotta az újholdasokkal együtt, hogy „hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges”, ami éppen Ottlik hitelességét, valamint a mesterségesen (Mészöly Miklós és Esterházy Péter által) kultusszá növesztett nagyságát és írói független-

¹³¹ Uo. 176. o.

¹³² Uo. 177. o.

¹³³ René Wellek – Austin Warren: *Az irodalom elmélete*. Bp., Osiris Kiadó, 2006, 97. o.

ségét vonja kétségbe. Arra vonatkozólag, hogy fontos az alkotó személye és karaktere, a Wellek–Warren-féle irodalomelmélet megállapításaira szükséges hivatkoznunk: „Az író társadalmi elkötelezettsége, magatartása és ideológiája nemcsak írásaiból tanulmányozható, hanem irodalmon kívüli életrajzi dokumentumokból is. Az író állampolgár is, társadalmi és politikai fontosságú kérdésekről nyilatkozik, részt vesz korának eseményeiben.”¹³⁴ Külön kutatandók egyes írók politikai és társadalmi nézetei, mert „minden író a társadalom tagja, társadalmi lényként vizsgálható. Bár ehhez életrajza a fő forrás, a nyomozást könnyen ki lehet terjeszteni egész környezetére, amelyből jött és amelyben élt”.¹³⁵

¹³⁴ Wellek–Warren: i. m. 97. o.

¹³⁵ Uo. 96. o.

„Ez a világ nem az én világom,
csupán a testem kényszere...”

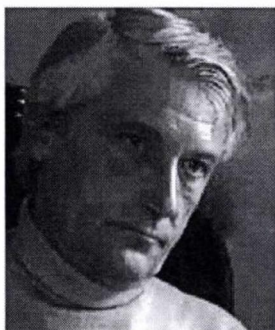
PILINSZKY JÁNOS MAGÁNYOSSÁGA

„Szellőivel, folyóival
oly messze még a virradat!
Felöltöm ingem és ruhám.
Begombolom halálomat.”

(Agonia christiana)

„Pilinszky fehér keze, fehér arca úgy világított az
ötvenes évek alagútjában, mint a bányáslámpa.”

(Nemes Nagy Ágnes)

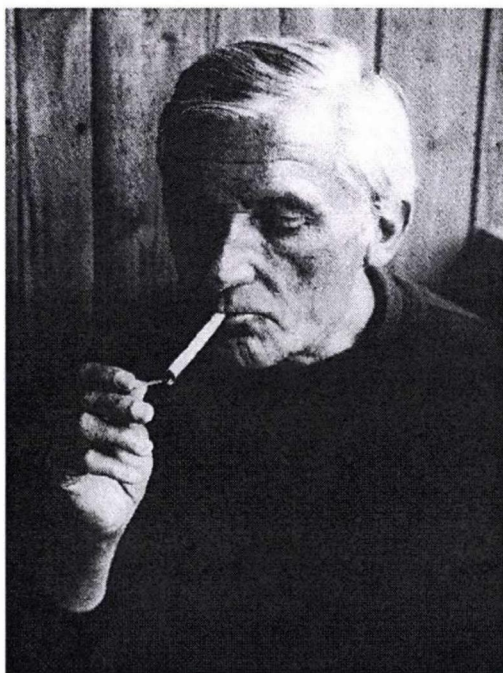

Pilinszky Jánosról köztudott, hogy az élet által sokat próbált ember volt. Harbachtól, a koncentrációs táborbeli élményeitől eljutott Simone Weil írásain keresztül a teljes megtérésig. Saját vallomása szerint árnyak vettek körül, amelyek folyamatosan jelen voltak az életében, de igyekezett ezekkel szembenézni és „haza” akart találni, amit meg is fogalmazott:

„Én borzasztóan veszélyeztetett lény voltam és vagyok, valószínűleg, úgyhogy én az irodalom, vagy az írás révén – bár nem tudom megtagadni azokat az árnyékokat, melyek beárnyékolják lényemet, hiszen ezekkel muszáj szembesülni – tulajdonképpen haza akarok találni! (...) Mindennek a mélyén ez van, hogy hazataláljak.” Tehát haza akart találni, mert a Tamási Áron-féle fölfogásban nem lehetett otthon ebben a világban. Mindent észre is vett ehhez: erről vallanak versei és prózai írásai (*Szög és olaj*). Megfigyeli a legördülő

könnycseppet, a viselkedési különbségeket, az emberi hűséget és hűtlenséget, a porszemet, mindent, ami az élet része. Egy 1958-as lektori jelentés is megállapítja, amely a *Senki földjén* című kötetéről készült, hogy költészete „a művészi kifejezés ereje révén valami minden emberben közös és rokon réteget érint, s így válik a maga módján egyetemessé”. Költészetében megteremtődött Jézus Krisztusnak mint Megváltónak az őszinte hangvételű megközelítésmódja, ami Balassi Bálint, Ady Endre és József Attila költészetében is jelen van, de nem központi helyet foglal el, mint Pilinszkyében. Annak ellenére, hogy Pilinszkynek nem volt kifejezetten költői öntudata, a környezete azonban (még a kommunista lektorsereglet is!) egyértelműen tisztában volt tehetségével. Azért lehetett nagy költő, mert nem volt mesterkélt költői öntudata. Szerette a hétköznapi valóságot vagy annak hitt viszonyait köznapra emberként átélni. „Én például nem érzem magam költőnek. Nem is tudnék költőként élni” – nyilatkozta Cs. Szabó Lászlónak. „Nekem szükségem van arra – vallja Pilinszky –, hogy teljesen civil módjára éljek. Időkben, versekben gondolkodom, nagyon szeretem őket – már amelyiket –, időnként írok verset, de egyszerűen nem tudnék írni, ha költőnek képelném magam.” Emberileg nagyon szimpatikus ez a magatartás, pontosabban alkotói hozzáállás.

Kérdés, hogy mit keres ebben a kötetben Pilinszky? A válasz egyszerű: a gyerektelensége miatt. Pilinszky mindig hárítóan, de szeretettel beszélt a boldogságról, s egyúttal éreztette is, hogy nincs benne része. Nem volt boldog ember. Egész életén keresztül áhította az otthon melegét: a család és a gyermek(ek) közelségét, ami azonban nem adatott meg neki. Az írás jelent(h)ette számára az egyetlen kényszeres boldogságot. Életében néhányszor majdnem otthonra talált, tudniillik kétszer is házasságot kötött. Az első felesége Márkus Anna volt, akivel 1955-ben keltek egybe, de pár hónap múlva elváltak. Nem született gyerekük. Egy év múlva, 1956-ban, az elvált fiatalasszony Párizsba ment, vagyis akkori szóhasználatával élve: disszidált, és rövid idő múlva újból

Pilinszky Jánosról
egy nem hivatalos
fotó

férjhez ment. Pilinszkynek azonban nem ment ilyen gyorsan a felejtés. Évek kellettek hozzá, hogy kiheverje a válást. „Mert nagyon sokat kínlódtam három éven át, annyi idő kellett, hogy valóban elhihessem, hogy nem vagy többé.” Ezt írta három év múlva egykori feleségének. Azután újból közel került valakihez: „A szerelem nehéz és keserves dolog – írta egy levélpiszkozatában –, persze ez a mostani szerelmem is. A lánynak szép neve van: Asbóth Erzsébet. Csak roppant fiatal hozzám, tegnap volt huszonnégyszáz éves.”¹³⁶ Pilinszky ekkor 38 éves, vagyis a korkülönbség majdnem másfél évtized volt. De ebből a kapcsolatból nem lett házasság. Szőnyi Zsuzsa 1971. október 7-én kelt, Cs. Szabó Lászlónak írt levelében említést tesz arról, hogy „Pilinszky (...)

¹³⁶ Pilinszky János: *Naplók, töredékek.* /Pilinszky János összegyűjtött művei./ Bp., Osiris Kiadó, 1995, 247. o.

mézhesheteket él egy francia lánnyal, *aki* már hónapok óta tart nála”:¹³⁷ Ingrid Ficheux-vel, egy francia nővel, 1981-ben lépett házasságra, aki ekkor még nem töltötte be harmincadik életévét, míg Pilinszky viszont majdnem a hatvanadik évét taposta. Megismerkedésük idején, amiről a fenti levélrészlet tanúskodik, a leány még csak húszéves volt. Mindazonáltal nem ez a lényeg, bár ez sem másodlagos, hanem az a megdöbbentő információ, amit Madame Pilinszky közölt az *In memoriam Pilinszky* című kötetben.¹³⁸ Ebben hosszasan beszél arról, hogy Pilinszkyt gondolataiban sokáig „de csak gondolataiban, a férfiak érdekelték és nem a nők. Hat-nyolc évig például szerelmes volt egy férfiba, aki persze nem tudott róla. Ne csodálja ezt – mondja a volt feleség – ugyanis János a legtöbb dolgot a képzeletében élte meg, ritkán vált valóban cselekvővé. Ez a vonzalom igen kínzó volt neki, mert vallásossága miatt bűnösnek érezte magát.” Így válik érthetővé, hogy miért nem gondolhatott gyerekvállalásra.

Pilinszky sokszor sírt. Egy vallomásából az is kiderül, számtalanszor érezte úgy, hogy Isten elégedetlen vele és nem méltó a bizalmára. Vajon mi rejtőzhetett ennek a mélyén? Talán az a férfiszerelem, amit Madame Pilinszky említett? Ezenkívül azonban befolyásolhatták egyéniségének alakulását a láger-élményei is. A háborús üldöztetési emlékek – ugyanúgy, mint Vas Istvánnak – szinte a csontjaiba égett. Számos versében tört felszínre ez a téma, mert nem tudott az átélt élményektől és képektől szabadulni.

De érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen volt a családi háttérre, vagyis kikkel élt együtt. Gyerekkorát két öreg nagynénjével és depressziós nővérével töltötte, akikkel együtt is lakott. Ez utóbbi később öngyilkos lett. Pilinszky ezt követően érzelmileg teljesen labilissá vált.

¹³⁷ Szőnyi Zsuzsa: *Roma Summus Amor*. Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése. Bp., Kortárs Kiadó, 1999, 108. o.

¹³⁸ Bogyay Katalin (szerk.): *In memoriam Pilinszky*. Bp., Officina Nova Kiadó, 1989. 131–133. o.

Második felesége így nyilatkozott szerelmi életéről: „Mielőtt engem megismert, igen gondterhes szerelmeket élt át. Egyik kapcsolata sem volt letisztult, hol háromszögkapcsolatok egyik szereplője lett, hol nem tudta igazán, mit jelent a másíknak.” Önmaga kissé szomorúan vallott a szerelemhez fűződő viszonyáról: „ami nálam vétekszámbe ment, az az érzelmi életem volt. Nagyon sok problémát és nehézséget okozott, ami talán a neveltetéséből is adódott. Tulajdonképpen szerelemre születtem, és az egyik boldogtalan szerelemből gázoltam a másikba, rettenetes intenzitással. Akkor meg az történt, hogy annak ellenére, hogy én voltam, aki kudarcot vallottam, én bűnhődtem. Mert ha az ember lélekkel nem győz egy szerelmet, akkor az visszaesik a testbe, és átváltozik merő szexualitássá. És a szexualitás kísértései is borzasztóan meggyötörték az életemet.”¹³⁹ Egy életem át kereste a boldogságot, amit csak ideig-óráig talált meg. „Az ember megtanul spórolni a szeretet hőfokával, nehogy megégesse a másíkat. Igen, éreztem már a boldogságot. Éreztem. De pillanatnyilag nem vagyok boldog” – vallotta ugyancsak a *Vigiliában*. Annyira ki volt éhezve a szeretetre, hogy egy-egy „baráti, biztató szóért végiggyalogolta a várost” – írta róla Fenyvesi Félix Lajos.¹⁴⁰

*

Pilinszky gyöttrődve túrta a hazai légkört: az Aczél-féle kulturális diktatúrát (Aczél egy „szervilis művészettisztelő szörnyeteg” – írta Cs. Szabó Lászlóné 1967-ben egyik levelében,¹⁴¹ s amikor útlevelet kapott, kilátogatott „Nyugatra”. Szőnyi Zsuzsa azt írta, hogy „nagyon megdöbbsentett minket ez a Pilinszky-eset, nem hittük volna, hogy kijön (ez is

¹³⁹ Török Endre (szerk.): *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1983, 74. o. (Eredeti közlés: *Vigilia*, 1973. febr., 38. évf., 2. sz., 123–128. o.)

¹⁴⁰ Fenyvesi Félix Lajos: *Isten és ember*. Bp., Szent Gellért Kiadó, 1997, 198. o.

¹⁴¹ Szőnyi Zsuzsa: *Roma Summus Amor*, i. m. 46. o.

1967-ben történt) – ez azt jelenti, hogy otthon már kibírhatatlan a helyzet”. Nyugaton azt hitték, hogy a kedves és vicces „Jancsír” kapják. Ehelyett egy depressziós, rengeteget dohányzó, lefogyott költő érkezett meg. Kétségbeesett mindenki, hogy nem akar majd hazajönni, és a nyakukon marad, tehát valakinek majd el kell tartania, amíg nem talál valamilyen munkát. Ugyanakkor senki sem segített rajta: az emigráció és a katolikus egyházi ismer(e)tsége(i), kapcsolatai sem mozdultak érte. Valószínűleg megkönnyebbülést okozott a kinti magyarságnak azzal, hogy visszajött. Pedig megfordult a fejében, hogy disszidál, amint erről Szőnyi Zsuzsa tudósít. Volt idő, amikor annyira háttérbe volt szorítva Magyarországon, hogy a *Harmadnapon* című kötetének a verseit kézzel másolták és terjesztették. 1950 és 1958 között, majdnem nyolc év alatt, mindössze hét verset írt, annyira kilátástalan volt számára minden. Ebben az időben született az *Apokrif* is, amelyben élethelyzetét érzékletesen mutatja be: „Így indulok. Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan. / Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van. Meg rabruhája van.” Nehezen élt az ötvenes években: nagy szegénységben. Fűtetlen szobában lakott és szó szerint éhezett. Pénztelenségében még télikabátja sem volt. Az 50-es és 60-as évek diktatúrájában állandó félelemben élt. Szőnyi Zsuzsa¹⁴² írta le, hogy Pilinszky több hónapig egy ösztöndíjjal Rómában tartózkodott, s náluk lakott, de nem ment el hazulról, hogy megnézzé a várost, hanem inkább otthon pihent. „Élvezte a békés környezetet – írja Szőnyi Zsuzsa –, a félelem és rettegés hiányát. Elárulta, hogy az ötvenes években gyakran éjjel is felöltözve, ülve aludt a Molnár utcai lakásukban.”¹⁴³ Azt várta, hogy mikor jön érte az ÁVH. De nem vitték el, mert mindenki tudta, hogy 1944-ben megjárta a koncentrációs lágert, bár ennek ellenére sokan a Ráko-

¹⁴² Szőnyi István festőművész leánya, aki Triznya Mátyás akvarellista felesége volt.

¹⁴³ Szőnyi Zsuzsa: *Triznya-kocsmá*. Bp., Kortárs Kiadó, 1999.

si-korszakban is internálótáborokba kerültek. Más módszert alkalmazott vele szemben a rendszer. 1946-ban jelent meg a *Trapéz és korlát* című verseskötete, s a folytatásra tizenhárom esztendeig kellett várakoznia. A költő Pilinszkyt elnyelte az ötvenes évek sötét diktatúrája. Az egykori *Újhold* szerkesztője, Lengyel Balázs visszaemlékezése szerint már „1949-re készen állt egy új kötete”. De hiába, mert verseit a kiadóknál és folyóiratoknál letiltották. Ennek ellenére jelen volt az újholdasok társaságában. Nemes Nagy Ágnes plasztikus megjegyzését idézve: Pilinszky „fehér keze, fehér arca úgy világított az ötvenes évek alagútjában, mint a bányászlámpa”. Sokat jelentett az embert próbáló időkben emberileg és alkotóként Pilinszky számára, hogy költészetének akadt értő, intelligens német nyelvű tolmácsolója: Czjzek Éva¹⁴⁴ személyében, aki a magyar emigráció egyik legszerényebb és legáldozatkészebb személyisége volt. Évtizedekig műfordítóként szolgálta a magyar irodalom ügyét Ausztriában. Az 1960-as évek óta fordított rendszeresen Pilinszky-verseket, amikor még Magyarországon tombolt a szocialista realizmus. A Kádár-rendszer elején azt gondolták még az *újholdasok* is, hogy enyhülés következik. Ám a szabadabb irodalmi élet lehetőségéről melengetett illúziók hamarosan elhaltak, mert elkezdődtek a rendszer büntető jellegű intézkedései: az íróperek, a bebörtönzések, az újbóli letiltások és a kényszerű elhallgattatások.

Pilinszky verseinek a kéziratát (amikor már 1956 után megjelenhetett) Illés Endre „a legmagasabb pártkritikusokkal” (Pándival, Királlyal és Szabolcsival) olvastatta végig. A kötet kiadásához hozzájárultak ezek az ideológiai irányítók, de csak azzal a feltétellel, hogy Pilinszky írjon még antifasiszta verseket. Domokos Mátyás mondja el, hogy Illés

¹⁴⁴ Czjzek Éva, szül. gróf Toldalagi Éva (1923–2003): emigrációban élt műfordító, Bécsben alkotott, számos jelentős kortárs költő első német nyelvű jeles fordítója volt.

Endre azzal nyújtotta át a kéziratot a képszerkesztőknek: *De aztán nehogy szép könyvet csináljatok belőle.*¹⁴⁵

Pilinszky költészete nagyon közel áll Adyéhoz, mert a francia szimbolistákkal együtt ő volt az, aki kamaszkorában fölnyitotta szemét a költészetre. Ady szinte az utolsó azok közül, akik még a romantikus értelemben vett „nagy költő” életformáját élték. Pilinszky az embert mint valahonnan jövő és valahová tartó lényt szemléli a költészetében. Az emberi élet három végletes és végzetes pillanatáról írt legtöbbet: a hitről, a szeretetről és az agóniáról. Kettejük költészetének az a summázata, hogy az ember drámai lény, aki „veszendőségén túl mégis jele nagyra hivatottságának”. Minden emberi élet fölfeslik egy ponton, és ez az egyén akaratától függetlenül megtörténik. Pilinszky nem tehetett homoszexuális hajlamáról, ami befolyásolta életének alakulását is. Ő maga mondta: „én az élet dilettánsa voltam minden vonatkozásban, kivéve a költészetet. És pontosan azért, mert a költészetben mindig tudtam – ösztönösen –, hogy az ember sohasem lehet boldog a szíve mélyéig. (...) A szerelemben is dilettáns voltam, pedig én ott direktül boldog akartam lenni. (...) A szerelem többféleképpen realizálható: az egyik, akinek az érdekei teljesen máshol vannak, mint például egy selyemfiúé, habár azok, akik így szeretnek, egyáltalán nem boldogok.” Pilinszkynek a szerelemben feslett fel ez az élete. Az alábbiakat még fiatal korában írta, szavai azonban már huszonevésen is megrendítően hatottak:

Ez a világ nem az én világom
Csupán a testem kényszere...

Hegyi Béla azokat a feljegyzéseit a *Szélvitorla* című könyvében, amelyek a hetvenes évekből (1978 és 1981 között) származnak, a rendszerváltás után közölte. Vas Istvánnak

¹⁴⁵ Lengyel Balázs: Francia ablak, az 50-es évek irodalmi atmoszférájáról. In: *Ki találkozik önmagával?* Bp., Széphalom Könyvműhely, 2001, 104–105. o.

és Szántó Piroskának azt a kérdést tette fel,¹⁴⁶ hogy „Miért nem szeretitek Pilinszky Jancsit?” Vas István azt válaszolta: „Nem szeretet kérdése, hidd el. Ő valójában nem az, mint akinek mutatja magát. Talán a versei jobban árulkodnak róla, főképp az utóbbiak: kiüresedett, nihilisztikus, semmi-be révedő versek. Már nem merném katolikusként nevezni őket.” Szántó Piroska még ezzel egészítette ki a férjét: „Eszembe jut, amit a szigligeti alkotóházban meséltek róla. Késő délelőtt volt, a takarítónők már nem győztek várni, s benyitottak a szobájába. Sikoltozva rohantak ki, mert ilyet ők még nem láttak: két meztelen férfi feküdt, egymást átölelve, az ágyban.” Ezután Hegyi azt kérdezte: „Nincs bennetek egy csöppnyi féltékenység?” Vas István válasza: „Miért lenne? Nem ugyanazt, nem ugyanúgy, nem ugyanazért élünk és írunk. Számára ez az élet blaszfémia, számomra viszont a csodák kútja. Ő mintha minduntalan a túlvilágra kacsintana, s feledné, hogy itt van dolga és öröme. Ezáltal minden helyzete póz, minden gesztusa manír a javából.” Vas István véleménye azonban Pilinszky verseivel nem igazolható. Szántó Piroska a férje által mondottakhoz még hozzáfűzte: „Igaza van Pistának. János úgy viselkedik, mintha a saját földi megdicsőülését készítené elő. Nem őszinte költészet ez a mostani.” Vas István válasza: „A körülötte keltett hírverést, rajongást, glorifikálást erősen túlzónak érzem. Még az életében szentet akarnak csinálni belőle, amit én legalábbis ízléstelennek tartok.” Hegyi Béla egy másik beszélgetést is leír, de ez már Pilinszkyvel történt. A költő megkérdezte Hegyit:¹⁴⁷ „Meséljek neked a homoszexuális kapcsolataimról? – Látva zavaromat, fölnevet kamaszos, mutáló hangján, és kissé nyújtva a szavakat, énekelve hozzáteszi: – No, de Bélám, hát felnőtt emberek vagyunk! Csak nem fogsz elpihulni? (...) Az elme mutatványai mögött komplexusok húzódnak: apakeresés, küzdelem a szexuális nagykorúságért, a psziché kamaszos vergődése. Elmeséli, hogyan erőszakol-

¹⁴⁶ Hegyi Béla: *Szélvitorlák. Följegyzések a hetvenes évekből* (1978–1981). Bp., Kairosz Kiadó, é. n., 190. o.

¹⁴⁷ Hegyi: i. m. 102. o.

ta meg egy német tiszt '44-ben, a hevenyészett katonai szálaláson, Harbach mellett.” A Hegyi által közölt részletből egyértelműen kiderül, hogy Pilinszky súlyos terhet viselt magával a háború után, huszonéves kora óta, ugyanis 1944. október 15-ei nyilas puccs után két nappal behívták katonának és Németországba vitték,¹⁴⁸ ahol fogságba esett. Itt tapasztalta meg a koncentrációs táborok borzalmait. 1945 őszén térhetett haza, a házukat bombatalálat érte, minden holmija odaveszett és kedvenc unokaöccse is ekkor halt meg. 1949-től a Rákosi-féle időkben vallásosnak ítélték a költészetét, csak 1957-től publikálhatott ismét, ám csak bizonyos újságokban, leginkább katolikus kiadványokban.

Pilinszky elvette Márkus Anna festőművészt, Sárközi Márta unokahúgát, akit 1953-ban ismert meg, majd 1955. október 12-én polgári házasságot kötöttek, ám néhány hónap múlva el is váltak, amiben – ahogy Czeizel Endre fogalmazott¹⁴⁹ – „a költő látens nemi orientációs eltérése, illetve ezzel kapcsolatos nemi elégtelensége játszhatott szerepet”. Pilinszky szeretett volna gyereket, éppen emiatt elég sokat foglalkoztatta az örökbefogadás gondolata. Előkészítette egy kislány örökbefogadását,¹⁵⁰ akit Török Sárinak hívtak, de nem volt energiája és türelme az adoptálással járó adminisztrációt és bürokratikus folyamatot végigcsinálni.

Belső feszültségét alkohollal és nagy mennyiségű nikotinnal oldotta. A feketekávéjába is gyakran öntött cseresznyepálinkát. Alkoholizált állapotban gyakran kifosztották, sőt, szanatóriumban is kezelték, mivel a természetes harmónia, vagyis ön maga elfogadása nem teljesedhetett be, ezért mesterséges örömszerzési forrásokat keresett magának. Volt egy korszak, amikor a gyógyszerek hatásával is visszaélt: örömtelen életét Noxyron használatával tompította, és ezzel mesterségesen bódította magát. Hiába szembesült már kamasz

¹⁴⁸ Török Endre: i. m. 37. o.

¹⁴⁹ Czeizel Endre: *A magyar költő-géniusok sorsa*. Bp., Galenus Kiadó, 2012, 426. o.

¹⁵⁰ Uo. 428. o.

korában azzal, hogy a férfiakhoz vonzódik, vallásos személyisége miatt nem engedett teret nemi orientációjának, és inkább a társadalmi elvárásoknak megfelelő próbált társra találni, ahogy Czeizel professzor is megállapítja a költőről írott tanulmányában, amelyben Pilinszky lelki alkatával is foglalkozik.¹⁵¹ Szokásostól eltérő viselkedését, illetve orientációját befolyásolhatta kisfiú korától a család sajátos struktúrája, tudniillik kizárólag nők nevelték fel Pilinszkyt mint József Attilát (aki a *Szabad-ötletek jegyzékében* a saját anyjával való közösülés gondolatáról beszélt pszichiáterének) és Babits Mihályt (ő szintén egy életre boldogtalanságra kárhoztatta magát Tanner Ilona mellett, akit hasonló okból vett el, mint amiért Pilinszky is kétszer megházasodott).

Czeizel Endre orvos-genetikus fogalmazta meg Pilinszkyről: „Tizenéves korában egy másik alkati adottságával szembesült. Sokáig gondolatban, tehát a vonzalom szintjén a férfiak érdekelték. Hat-nyolc éven át szerelmes volt egy férfiba, aki nem is tudott erről. Pilinszky János a legtöbb dolgot a képzeletében élte meg, ritkán vált valóban cselekvővé. E homoerotikus vonzalom azonban kínzó volt számára vallásossága miatt, ezért bűnösnek érezte magát. Mégis vállalta.”¹⁵² Pilinszky az 1974-ben írt, *Kenyér* című versében írta: „Csupán titkának természetét sejtem. / Ma már gyanítom, ez az egyetlen rossz. / Lehetek gyilkos, homoszekszuális...”

Tüskés Tibortól¹⁵³ tudhatunk Pilinszky és Kondor Béla barátságáról: „Amilyen mély volt Pilinszkyben a képzőművészet iránti érdeklődés, ugyanolyan erős vonzalommal, sugárzással vette körül Kondor Bélát az irodalom, a filozofikus, gondolati költészet. Kondor több alkalommal is megörökitette a költőt, sőt verset is írt Pilinszkyről, ami a *Boldogságtöredék* című kötetében található, s *Jancsi* a címe. „A köl-

¹⁵¹ Uo. 432. o.

¹⁵² Uo. 425. o.

¹⁵³ *Vigilia*, 1985. 1. sz.

Pilinszky János és Kondor Béla barátsága és lelki összetartozása

temény a közös jövő sejtelmes-látomásos megidézése” – írta Tüskés. A vers pedig így kezdődik:

Majd ballagok melletted: te csillogó
arccal sajnálsz és *szeretsz*.

„Pilinszky sugárzó lénye valósággal mágneses teret teremtett maga körül, és költői világa, szimbólumrendszere, témaválasztása befolyásolta a festőt. A barátság Kondor Béla legmélyebb rétegeit érintette, (...) művészi érdeklődésének megváltozására sarkallta.” Tüskés Tibor még azt is megállapította, hogy „Kondor festészetében és Pilinszky költészetében több olyan

motívum, alapmetafora található, amely két alkotó világát mélyen összeköti: a szenvedés-élmény hasonló megélése és kifejezése”. Kondor Béla 1972 decemberében halt meg, Pilinszky kilenc évvel élte túl barátját. Tüskés Tibor szerint „a másfél évtizedig tartó barátság igen súlyos kapcsolat volt”. Tanulmánya végén azonban Tüskés is furcsállja, hogy ennek ellenére egy sort sem írt barátjáról. „Inkább hallgatott, mint jajgatott vagy siránkozott. Nem azért, mert takargatni vagy magyarázni való lett volna kapcsolatuk történetében.” Lélektani szempontból súlyos és árulkodó tény azonban, amiről szintén Tüskés tudósít: „Hallottuk a szóbeszédet: Pilinszkynek volt egyszer egy öngyilkossági kísérlete, gyógyszerrel vett be és szeszt ivott rá. Amikor Kondor Béla meghalt, öngyilkos lett, mégpedig azon a módon, ahogy Pilinszky megkísérelte.”

*

Pilinszky a második világháború utáni magyar líra egyik legjelentősebb alakja volt. Elsődleges létélménye a magány, a gyász, a megváltatlanság, s ezek szorongató tudatából eredő szomjazó istenkeresés és az üdvözülésbe vetett átható, mély hit. Művészetében arra törekedett, hogy megértse és feldolgozza a körülötte történeteket. Kevés számú verseinek többsége terjedelmileg rövid, néhány soros, fegyelmezett és dísztelen, telített nyelvezetű: tömör. Verseit nyelvi visszafogottság jellemzi, ami részben gyerekkori nyelvélményeivel is magyarázható. Tudniillik egyik anyai nagynénje, Bébi (Baitz Borbála, 1889–1980), egy gyermekkori baleset következtében megrekedt akkori szellemi szintjén, és emiatt egy nagyon lecsökkentett szókincsű nyelvet beszélt. Beteg, dadogni is alig tudó nagynénjét ő tanította beszélni és az anyanyelvére. Kutatók és maga Pilinszky szerint is ezért olyan tömör a költői nyelve. Ő maga ezt úgy fogalmazta meg, hogy „ma már ezt egy olyanfajta szegénységnek tartom, ami eleinte nem volt bennem tudatos, de kénytelen voltam felismerni, ez az igény dolgozott bennem, tudniillik azt a néhány szót viszont, amit mondott, azt rettenetes intenzitással mondta”. Jegyze-

tei között olvassuk ezt a vallomását: „mindig úgy szeretnék írni, mintha egy halálraítélt volna a lektorom”. Létezik olyan fogalom, amit Pilinszky sajátos mondanivalóval egészített ki, s beemelt a 20. századi líránkba. A katolikus liturgiából vett fogalmakat is újból felfedezte: apokrif, introitusz, monst-rancia, passió, piéta, stigma stb. Az igazi titka Pilinszkynek abban rejlik, hogy mondanivalójával és tömören kifejező stílusával nemcsak a hívőket, hanem a 60-as és 70-es évek fiataljait is vonzotta és mind a mai napig vonzza. Tömörségére a legkifejezőbb bizonyíték, hogy összegyűjtött verseinek első teljes anyaga mindössze 250 oldal. Cs. Szabó László 1967-ben (a költő első londoni útja alkalmával) interjút készített vele. Pilinszky önmagáról és munkásságáról ezt mondta: „Nem baj, ha valaki sokat ír, az se baj, ha keveset, az a baj, ha valaki túl sokat vagy túl keveset ír. Egy jó szonett nem rövidebb, mint a *Háború és béke* (...) Én úgy vagyok, hogy (...) valamiképpen sakkpartinak érzem: akkor lépek, ha lépni kell (...) Nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy íveljen.” Az ő költészete ívelt, mára általános és középiskolai tananyag, valamint egyetemi vizsgatétel lett. Szondi Lipót is azt kívánta, hogy „nem egyetemi tanár akarok lenni, hanem egyetemi tantárgy”, ami nem csak az idegorvos-pszichiáternek, hanem Pilinszkynek is sikerült. Kívánhat-e ennél többet egy költő?

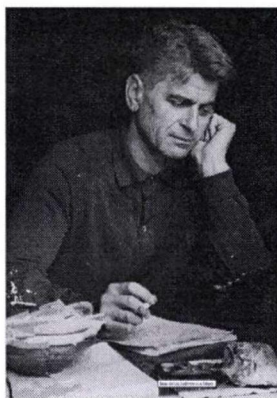
GYERMEKTELENSÉG AZ ÚJHOLDON KÍVÜL

Bábjátékok, mesék és állatfigurák valósága

MÉSZÖLY MIKLÓS ÉS POLCZ ALAINE SORSA

„Volt egy nemzedék megtiprása, alkotóéveik megcsonkítása, kirablása. Az azilum, a példa és mérce mégis sértetlen, és ez a vigasz.”

(Mészöly Miklós)

Ebben a fejezetben be kell vallanom, hogy e könyv megírásához nagyban hozzájárult Polcz Alaine. Pontosabban a könyvei indítottak el a gyermektelenség témakörével való kutatásban. Szigeti László kérdezte meg¹⁵⁴ az író a gyermektelenség kérdéséről: „Ne haragudj, úgy tudom, hogy nem született, mégis megkérdem: született-e valamelyik kapcsolatodból gyermeked?” Mészöly azt válaszolta: „Nem, nem született. Nincsen

családom... Az érzés azonban, hogy hiányzik a gyermek, viszonylag későn jött elő. Ali a háborúban borzalmas dolgokat élt át. Tönkretették őt. Isteni szerencse, hogy életben maradt. Már a házasságkötésünkön nyilvánvaló volt, hogy nálunk nem lehet szó gyermekről.”

A gyermekkor, mint téma, Mészöly novelláiban tört fel-színre. Sőtér István írta¹⁵⁵ a *Merre a csillag jár* című novelláskötettel kapcsolatban, hogy „a gyermekkor valósága, ez

¹⁵⁴ Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1999, 29. o.

¹⁵⁵ *Jelenkor*, 1986. 3. sz.

az eredendően szürrealista valóság olyan erősen árad ezekből az írásokból, hogy ennek az áradásnak semmiféle igazolásra nincs szüksége. A gyermekkor álma és látomása ennek a szürrealizmusnak veleje. Hisz a szürrealizmust nem a felnőttek agyalták ki, az a gyermekkor teremtménye. Van valami rokonság Mészöly novellái és a gyermekrajzok között. Rokon az elfogulatlanságuk és a kíméletlenségük. A gyermekrajzok tulajdonképpen hieroglifák, vagyis gondolatok lerajzolásai, és Mészöly is mintha betűk helyett választaná a képeit.”

Csorba Győzöt Csuha István kérdezgette Mészölyről, ez a beszélgetés a *Jelenkorban* a rendszerváltás után jelent meg.¹⁵⁶ Ő mesélte el, hogy Szilágyi Dezső, a pesti Állami Bábszínház igazgatója állt ki Mészöly mellett, amikor még sehol sem publikálhatott. Úgy segített rajta, hogy elintézte Mészöly bekerülését a Bábszínházba, ahol néhány évig dramaturgként dolgozhatott. Csorba Győző mondja ki a kulcsmondatot: „Tudod jól, hogy a magyar irodalom javának nagy része az ötvenes évek első felében a gyermekirodalomba menekült. Miklós is ott talált magának megélhetést.” Mészölynek 1960-ban jelent meg első regénye: *A fekete gólya*, amely ifjúsági regény volt. A szép kamasz mitológia a Gemenci-erdőben játszódik, ahol a Duna és a Sió menti ártéri erdő világa található. Témáját saját gyerekkorából merítette, mert az édesapja vízügyi mérnök volt, pontosabban a folyamgátak felelőse. A feldolgozott helyszín, az a természeti világ, ahol ez az ifjúsági regénye játszódik, gyermek- és ifjúkorának bonyolultán rétegződött emlékéből vált ki. Vagyis *A fekete gólyában* gyermekkori élményeit dolgozta fel. Ez az állatregény, mint például Déry Tibor *Nikije*, vagy Fekete István *Vukja*, *Kelje* és szinte az összes regénye, harmonikusan illeszkedik abba a fajta prózairodalomba, amelyben az állatok fő-, de legalábbis fontos szerepet kapnak. Mészölynél is ez egy meghatározó motívum, és elbeszélő műveinek a címadásában is megfigyelhető ez funkcionális jelleg: *Ahol a macskák élnek*; *A stiglic*; *Állatok, emberek*; *Farkasok*;

¹⁵⁶ *Jelenkor*, 1991. 1. sz.

Polcz Alaine és Mészöly Miklós mint ifjú pár

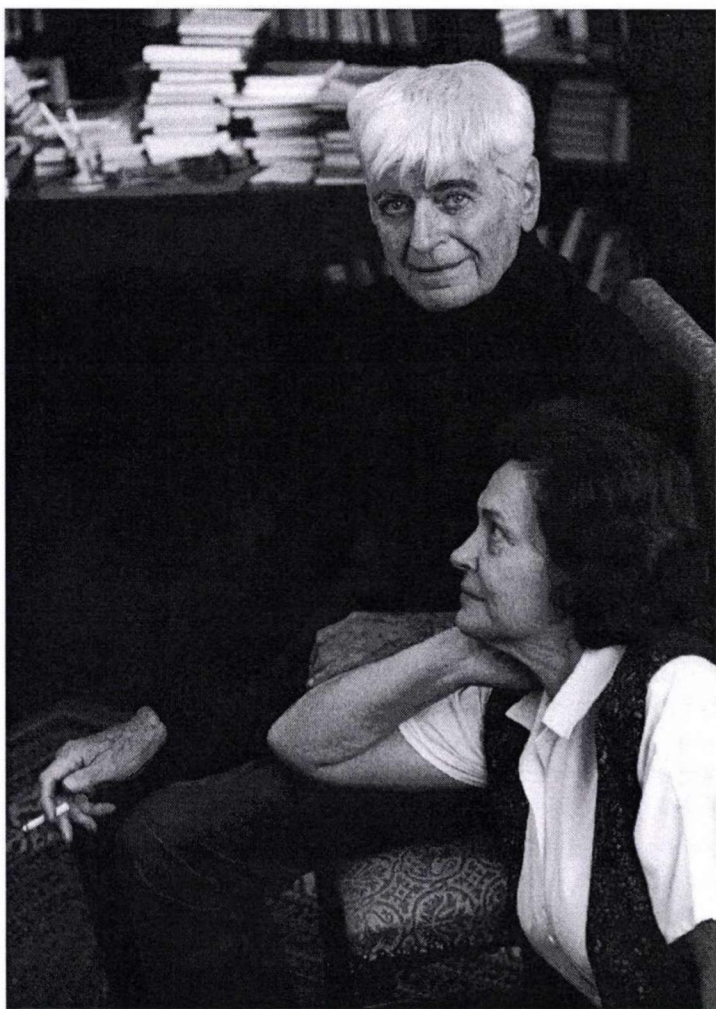
Jelentés öt egérről; Ló-regény; Szárnyas lovak; Vadászat; Varjak. A címek önmagukért beszélnek. Ezekhez még számos írását hozzá tehetjük, például a *Magasiskolát*, az *Anyasíratóban* a vadászat alkalmával elpusztuló rókát, a *Merre a csillag járban* a fekete kutyát gyászoló elbeszélői rekviemeiket. Természetesen akadnak más műfajú gyerektémái is. Van kifejezetten meséskönyve, amelyben nyolc szép mese található: *Hétalvó puttonyocska* a címe. Tatay Sándor 1955-ben az alábbiakat írta róla a *Csillagban*: „Nehéz és felelősségteljes munka a meseírás. Számtalanszor éltek vissza vele, mióta kifizetődő mesterséggé vált. (...) A gyermek könnyen csodálkozik, s amin csodálkozik, az el is szórakoztatja ideig-óráig – de a lelket csak a becsületes, művészi alkotás neve, az ad arányérzék, az ad ízlést, az az a gyöngyragyogó, melyben egész életére megőrzi magának a mesebeli kincseket. (...) Külön értéke e kis könyvnek a nyelvezete, s az előadás művészi módszere. Okosan alkalmazkodik a mesemondó magyar ember észjárásához, s meséihez jól illik a népies stílus, annál is inkább, mert az író nem bőbeszédűen, hanem tömören alkalmazza, mint a jó novellákban. Irodalmunkra nézve nagyon hasznos volna, ha Mészöly a maga elmélyültségével, s kitűnően csiszolt irodalmi eszközeivel, minél jobban és tartósabban belemerülne a meseírásba. Akkor is, ha

nem ezt tartja fejlődése végső irányának. Ezt az utat igaz tehetség mindenkinél tiszteletreméltóbbá teheti. A Héttalvó puttyocská levegője néhány igen szép rajzra ihlette Szántó Piroskát...” Nem ment azonban minden ilyen egyszerűen, mert 1956 márciusában a Magyar Rádió visszadobta a meséit, tudniillik az egyik lektornak nem tetszettek. Nem tartotta őket szépnek, ezt azonban levélben semmivel sem indokolta. Egyedül arra jött rá, hogy *A hét torony kedvence* már nem „csak” gyerekeknek való. Vagyis 1956 márciusában a lektornő, illetve cenzornő valamit megsejtett.

Mészöly Miklós még az ötvenes évek fullasztó légköre előtt kapcsolódott be első önálló kötetével az irodalmi életbe. Polcz Alaine, az író felesége írja említett könyvében.¹⁵⁷ „Miklósnek negyvennyolcban jelent meg a *Vadvizek* című első kicsi, vékony kötete, nagyon fiatalon írta, s utána ötvenhétben a következő, a *Sötét jelek*.” Első írói jelentkezése után tehát a második kötetre közel egy évtizedet kellett várnia. Barátaihoz hasonlóan 1948 és 1957 között ő is csak az íróasztalának dolgozhatott. Csoda, hogy nem adta fel az írást. „Az ötvenes években »félillegalitásban« élt, barátaival, az újhordas írókkal, költőkkel” – írja Horkay Hörcher Ferenc.¹⁵⁸ 1949-ben feleségül vette Polcz Alaine-t. Súlyos anyagi gondok között éltek, szinte egyik napról a másikra. Polcz Alaine erről így ír: „Sokszor ennivalóra sem volt pénzünk. Az nem is volt fontos. Az viszont nagyon, hogy változtathatatlanak tűnt a helyzet a politikai adottságok miatt.” Mészöly csak 1956 után állhatott elő, s jelenhetett meg önálló kötettel. „A forradalom leverése után kapták az írók a csomagokat külföldről. Nyugati írók magyar íróknak küldtek csomagokat. A »nyugati« ruha, még ha használt is, akkor még nagy

¹⁵⁷ Polcz Alaine: *Kit szerettem? Mit szerettem?* Pécs, Jelenkor, 2004, 108. o.

¹⁵⁸ Horkay Hörcher Ferenc: *Két arc. Heti Válasz*, 2004. február 27. 42–43. o.

Az íróházaspár: Polcz Alaine és Mészöly Miklós egymás mellett,
túl az élet delelőjén

dolognak számított. Füsi Jóska írta: Hálóinget kapott a feleségem Camus-tól.”¹⁵⁹

¹⁵⁹ Polcz Alaine: i. m. 109. o.

Már eddig is idéztem Polcz Alaine egy-egy könyvéből, de most abból a regényéből¹⁶⁰ emelek ki néhány sort, ami az író nő személyes vallomása, és ami választ ad a gyermektelenség kérdésére. Előjáróban csak annyit jegyzek meg, hogy ő maga is egyike volt azoknak a kiszolgáltatott és védtelen asszonyoknak, akiket a szovjet „felszabadító” katonák megerőszakoltak.¹⁶¹ Ennek következtében súlyos betegségeket kapott: „Tbc-s has- és mellhártyagyulladás, izzadmánnyal mind a kettő, és társfertőzésként gonorrhoea.” Soha többé nem lehetett gyermeke. „Akkor már nem tudtak mást kitálalni – írja Polcz Alaine –, röntgenbesugárzásra küldtek, hogy a hasi fertőzést felszámolják. Arra gondoltak, hogy a tébécés folyamatot a gonorrhoeás társfertőzés súlyosbítja. Hordágyon tettek a röntgenkészülék alá, rám állították a sugarat és ott hagytak. Aztán a hordágyon visszavittek és lefektettek az ágyamra (...) A harmadik kezelés után gyanút fogtam, és megkérdeztem, hogy mi ez. Mondták, hogy röntgen mélybesugárzás. – De ugye akkor steril leszek – kérdeztem Haynalt –, sose szülhetek, mert steril leszek? – Azt válaszolta: Sose fog szülni, ezzel a hassal nem lehet szülni.”

Polcz Alaine gyermekpszichológus lett, Mészöly Miklós pedig nem egy ifjúsági regénnyel és bábjátékkal gazdagította a gyerekirodalmunkat. Mészöly 1960-ban megjelent első ifjúsági regényének a címe *Fekete gólya*, amelyre azt is mondhatjuk, hogy egy kalandregény. Három kis kamasz a szereplője: Ádi, Marinka és Zicska, akik együtt töltik a szünidőt egy Duna melletti községben, valahol a déli határ mellett. Mészöly egy olyan helyre viszi el az olvasóit, ahol már többször járt: ártéri erdők, kiöntések, bakterházak világába. A három kiskamasz elhatározta, hogy expedíciót indítanak az ártérben fészkelő ritka és titokzatos madár, a fekete gólya becserkészésére.

¹⁶⁰ Polcz Alaine: *Asszony a fronton. Egy fejezet életemből*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2005, 177, 184–185. o.

¹⁶¹ Szalay Károly: Emlékművet a magyar nőknek, *Demokrata*, 2009. július 15. XIII. évf., 28. sz., 33. o.

Az *atléta halála* című regénye 1966-ban jelent meg. Mándy Iván nagy lelkesedésében az alábbiakat írta 1966-ban kelt levelében Mészöly kötetéről: „Nagyon örülök, hogy végre magyarul is megjelent a könyv, és elolvashattam. Azt hiszem, Ottlik regénye mellett (ami persze más) a legjobb regény az utóbbi évtizedekben.” Az újholdasok elismerték őt és művészetét. Ágoston Zoltán szerint „Mészöly és az Újhold között volt kapcsolat, amikor ő felkerült Szekszárdról Budapestre, ezek az emberek jelentették a szellemi kapcsolatot”. Vonzódtak hozzá az emberek. Nádas Péter nyilatkozta róla: „nagyon szép volt, ez az emberek számára nem egy utolsó szempont, vonzódtak hozzá”.¹⁶² Szép párt alkottak feleségével, Polcz Alaine-nel, amiről számos kötetben és folyóiratban közölt fénykép tanúskodik.

¹⁶² A József Attila Kör hagyományos nyári szigligeti táborában, 2003. augusztus 28-án, az Alkotóházban, Ágoston Zoltán kérdezte Nádas Pétert.

„Az ember úgyis tilalomfák között él”

GALGÓCZI ERZSÉBET GYERMEKTELENSÉGE

„Vállald saját esetleges deformitásodat is, Galgóczit például számtalan más pozitív tulajdonsága mellett azért tartottam nagyra, mert biológiája átkát úgy fogta fel, ahogy felfogta, emberi módon, mit tehetett róla szegény, vállalta, eléggé megsínylett, hogy mint minden hasonló mínusszal küszködő kollégája, képtelen volt valódi szerelmeseket ábrázolni, mert sose volt alkalma bemérni, mit jelent a nőnek a férfi, a férfinak a nő.”

(Szabó Magda)

Galgóczi Erzsébetet a szocialista kultúrpolitika számos alkalommal kitüntette: háromszoros József Attila- és Kossuth-díjas író volt. Egyszerű falusi, pontosabban szegényparaszti közezből került fel a fővárosba, ahol rövid idő alatt elismert íróvá vált. Ezt persze nem lehetett könnyű lelkileg, mentálisan feldolgoznia, de törekedett megszokni az elismertséggel járó új helyzetet. Ám az addig titkolt és magában elnyomott lesbikusságával is kezdenie kellett valamit, s ez a gyötrődés végigkísérte egész életét. Ebben Gobbi Hilda volt segítségére, aki tizenhét évvel volt idősebb, mint ő, s akivel 1976-tól kezdve élettársi kapcsolatban is élt. Lesbikus vonzalma miatt nem kellett bujkálnia, és ami ennél is jelentősebb, nem kellett kisebbségnek éreznie magát. Gobbi Hilda társadalmi ismertsége és elismertsége segített abban, hogy ezért ne gondolja magát társadalmon kívülnek vagy leg-

alábbis periférián lévők. Gobbi erős személyisége és szilárd bolsevik támogatottsága támaszt nyújtott számára, hogy ne érezze magát senkinél se kevesebbnek azért, mert leszbikus. Berkes Erzsébet az alábbiakat írta Galgóczi-könyvében: „Ennek az összetartozásnak sok tekintetben felszabadító ereje volt számára. Vonzalma miatt nem kellett bujdokolnia, vagy épp a világgal dacolnia: tekintélyes művészek körében mozoghatott, nem kellett kisebbségnek éreznie magát; ugyanakkor társa bölcsen tiszteletben tartotta magányigényét. Nagy szó ez, mert tapasztalat szerint minden meghittebb kapcsolat hierarchikussá válik, Gobbi Hilda pedig különösen értett hozzá, hogy még tartózkodó ismerőseit is megnyerje és »bedarálja« a maga akcióihoz. Kivételes energiája, közügyekben vállalt áldozatossága nem sok elbizonytalanodást engedett annak, akire szüksége volt. Minthogy nemcsak szerette, de nagyra is becsülte társa tehetségét, beérte annyival, hogy a jólét eddig ismeretlen kényelméhez segítette hozzá. Az ő hatására cseréli el lakótelepi lakását a Napos utcai villalakásra, rendezi be kitűnően, s arra is van gondja, hogy megtanítsa választékosan öltözködni. Galgóczi ugyan soha nem válik dámává, de nem is szórja el honoráriumait léha alkalmakra. Stabil egzisztenciájának biztonságában írja meg *Törvényen belül* című elbeszélését, amelyben a magány szégyenének egyéni titkát fedi fel.”¹⁶³ Ebben az időszakban tudott Galgóczi emberileg is kiteljesedni, noha ekkor már negyvenhat éves volt, és ötvenkilenc évesen, tehát viszonylag fiatalon, 1989-ben meg is halt.

Kevésbé ismert, pedig visszakereshető, hogy Galgóczit a Pártközpont a Minisztertanács jóváhagyásával felkérte: legyen országgyűlési képviselő. Ez 1979 és 1980 fordulóján történt, ami azt jelentette, hogy Győr megyének lett a képviselője. Ménfőcsanakról származott, tehát ismerte a helyi problémákat, és elköltözése után is rendszeresen hazajárt. Nem szakadt el a szülőfalujától, ahol szűkebb és tágabb

¹⁶³ Berkes Erzsébet: *Galgóczi Erzsébet*. Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, 121. o.

körben éltek a rokonai is. Megtehetette, hogy a közügyeknek is éljen, hiszen nem volt családja, gyereke. S ő csakugyan tenni akart valamit a falubeliékért, ugyanis voltak elképzelései és jobbító szándékai. Tevékeny nőnek ismerte a környezete, akit kemény fából faragtak: nem riadt vissza a politikai hatalmasságoktól, bár számos alkalommal csalódott a szocialista rendszerben, hiszen folyamatosan csak falakba ütközött. Egy levelében elpanaszolta, hogy „az Országgyűlés egyetlen bizottságába sem jelöltek, pedig azokban állítólag érdemi munka folyik. A Kulturális Bizottságban Győr megyét egy vagongyári lakatos képviseli. S amikor ezt egy győri társaságban kissé furcsállva szóvá tettem, azt vetette ellenem valaki: Miért is ne? Társadalmi munkában ő javítja meg a Megyei Könyvtár elromlott zárjait.”¹⁶⁴ Ez a hozzáállás adta a kezdő lépéseket a politikusi munkájához, amikor személyesen is megtapasztalta a politikai tevékenység(e) hiábavalóságát, később pedig felhasználta a tapasztalatait szépírói munkásságához.

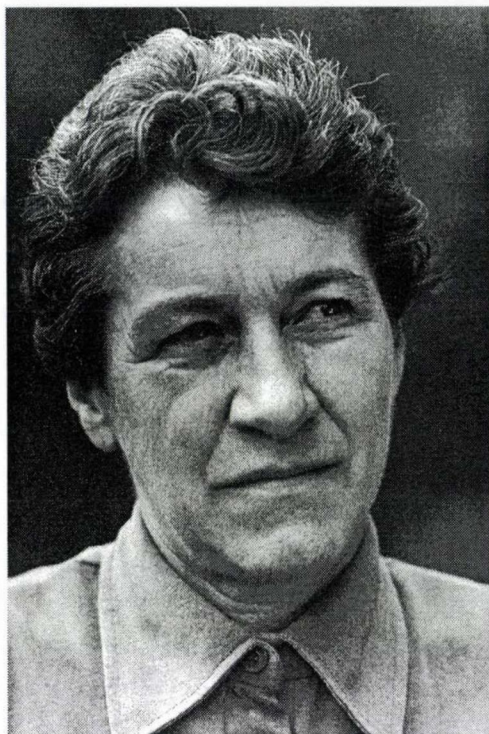
Íróvá válása egyszersmind azt is jelentette, hogy kiemelkedik abból a nyomorúságos környezetből, amelybe beleszületett. Eleinte csak azokat a korábbi témákat írta ki magából, amelyeket otthonról hozott. Témája mindig is a parasztság maradt, de írói pályája elején az úgynevezett szocialista realizmus egyik őszinte híve lett. A Párt útmutatásait végrehajtó, „osztálytudatos”, materialista, a kor kifejezésével élve: pártos íróként indult. Első művét egy ifjúsági irodalmi pályázatra írta (amivel meg is nyerte az első díjat) 1950-ben, húszévesen, s ezt a novelláinak első gyűjteménye követte 1953-ban. A nevére (az 1950-es pályamű elnyerése után) felfigyeltek, s a *Kresztyanka* (Parasztasszony) című szovjet folyóirat is közölte az írását. Ez az évszám azért érdekes, mert ekkor egy egész történelmi osztályt – a középosztályt és az arisztokráciát – kezdett el likvidálni éppen a Rákosi-féle diktatúra: elkezdődtek a kitelepítések, internálások, s ebben a történelmi helyzetben, a politika szorításá-

¹⁶⁴ Uo.

„Én egy nehéz pasas
vagyok” – vallotta
önmagáról
Gobbi Hilda,
akinek ez volt
a szavajárása

ban egy szegényparaszti család tehetséges leánya a siker első lépcsőfokára lépett. Azért szükséges ezt megemlítenünk, mert Galgóczi későbbi politikai fejlődésében, szemléletének formálódásában – miután felnyílt a szeme – ez feloldhatatlan belső ellentmondást jelentett. Az évek múltával kezdett a dolgok mögé látni. Ez egyrészt azért következett be, mert ismerősein, baráti körén keresztül egyre több ismerethez, tapasztalathoz jutott, képviselőként pedig első kézből kerültek információk a birtokába, és ez a kétféle irány eredményezte benne az elmélet és a gyakorlat szétválását. De az általa hitt pozitív kép a rendszerről, amely neki és a hozzá hasonló nincstelenek számára az előbbre jutást és felemelkedést biztosította, hamar szertefoszlott, ugyanis barátainak többsége 1956 után börtönbe és később publikációtól eltiltásra került. Nemcsak meglátta, hanem meg is tapasztalta az „emberarcú szocializmus” zsarnoki mibenlétét. Az 1956-

Galgóczi Erzsébet
szellemi
munkás-arca

ról gyűjtött riportjaira ebben az „új” légkörben nem volt szükség, és az elbeszéléseit sem közölték sehol. Előbb alkotói, majd magánéleti válságba került, ami odáig fajult, hogy öngyilkossági kísérletbe menekült. Szembesülnie kellett azzal, ami fájó és reális volt, hogy a „jó” irodalomnak nem egyetlen ismerve a haladó eszmék iránti teljes elkötelezettség, illetve a szovjet minták másolása, hanem szükségeltetik eredetiség, történelmi tisztánlátás és tehetség is. Ösztönösen találta meg a saját hangját, helyét és történeteit. Persze ez nem ment olyan egyszerűn, mint ahogy gondolnánk. Volt idő, amikor nem mert írni, mert attól félt, hogy túlságosan kitárulkozik, és önmaga titkának az elárulójává válik. Berkes Erzsébet a könyvében ezzel az időszakkal külön is foglalkozik: „A Szinetár-szanatóriumban alapos kivizsgálás után

tudomására hozták, hogy ha nem veti alá magát hormonkezelésnek, vagy nagy sietve nem szül egy pár gyereket, akkor menthetetlenül homoszexuális marad.” Több alkalommal is öngyilkos akart lenni, míg sikerült felvállalnia és főleg elfogadnia a saját helyzetét. „Ez olyan szituáció, amikor valakinek a helyzete nem azonos a tudatával” – írta erről a korszakról és saját magáról jóval később.

Galgóczi a gyerekkérdéssel kapcsolatban súlyos önvád gyötörte. Ez talán kissé erős megállapításnak látszik, de a Mezei Andrásnak 1973-ban adott nyilatkozata ezt erősíti meg. Nem véletlen, hogy írásaiban mindig a kiszolgáltatott ember és az áldozat oldalára állt. Ennek alapja – saját bevallása szerint – a részvét volt. Hősei általában megtoldják a rájuk mért büntetést. „Ha vétkes vagyok, megérdemlem a büntetést, az aránytalanul nagyot is; én például több ok miatt...” – vallotta önmagáról. A kipontozás értelmezhető a magánélete szemszögéből, de számos más tényezőtől eredően is. Az egyik lehetséges megközelítés, amit az interjú is csupán áttételesen közöl: „a kereszténység kezdetei óta ismert alaptétel, az eredendő bűnre gondolok”. De felfogható olyan összefüggésben is, amely a családjával van kapcsolatban: „szökevény vagyok a parasztságból, az általam legtöbbre becsült fizikai munka fölcserélése a könnyű tollal, a kötelező 12-14 órai robot helyett szabad munkabeosztás”. Ez az életformaváltás, az ősei több évszázados kétkezi, szegény-paraszti múltjából való kiszakadás egy feloldhatatlan gátlást, „lelki becsípődést” okozott számára. Ezzel kapcsolatos az a fontos megállapítás is, amely érthetővé teszi számunkra az író nő lelkiismeret-furdalását. Tudniillik Galgóczi édesanyja nyolc gyermeket szült, ő viszont egyet sem. Vagyis nem tudta vállalni a család paraszti, sokgyerekes modelljét és hagyományát: „Anyám nyolc gyereke helyett felelőtlen függetlenség jutott – hát ezért van büntudatom.” A gyermekor Galgóczi írói témáinak fokozatosan az egyik legfontosabbikává vált. Ez a *Cogito*, *A küszöbön* és *A golyó* című műveiben is egyértelműen jelen van, melyek lírai önéletrajzi elemeket is gazdagon tartalmaznak. (Köteteit eddig ilyen

szempontból senki nem elemezte.) A gyermek általában a jövő jelképe. Galgóczi lesbikussága miatt nem vállalhatott gyereket, így nem válhatott feleséggé és anyává sem, a gyerekekhez azonban, mint írásainak szereplőihöz, pozitívan állt és vonzódott. Annak ellenére, hogy gyermektelen maradt, mélyen átérezte az anyasággal járó terhek súlyát és felelősségét: „Szerintem azok a nők – nyilatkozta 1977-ben –, akik gyerekeket szülnek, a családban az anyai szerepet vállalják, éppen olyan teljes értékű munkaezők, mint akik elmennek gépelni. A gyerek szempontjából nincs semmi olyan fontos, mint az anyai szeretet. (...) ha valamiféle beleszólásom lenne a népesedési politikába, én azt javasolnám, az egyenjogúság legyen szabad, de ne legyen kötelező (...), ha arra gondolok, hogy a legtöbb nőt foglalkoztató iparágban, aminek ráadásul nő a minisztere, Keserű Jánosné, nem tudják elintézni, hogy a családos nőknek ne három műszakban kelljen dolgoznia, (...) nincs minden rendben.” Nyilvánvaló, hogy Galgóczi itt a női esélyegyenlőség mellett foglalt állást. A kezdetektől napjainkig a női sorsoknak számos nagy hatású irodalmi példáját ismerjük: Szophoklész Antigonéjától vagy Shakespeare Júliájától a romantikus hősnőkön keresztül a mai nőalakokig. Galgóczihoz hasonló tudatos írónő volt Kaffka Margit, aki több mint hatvan évvel korábban, 1913-ban, az egyik írásában¹⁶⁵ hasonló felfogásban fogalmazott: „Egész külön mítoszvilága, mondaköre és irodalma van az ember történetén belül az asszonyi sors különarcú tragikumának, amit e néhány szomorú szóba lehetne összefoglalni: tehetlenség és epekedés, lekötöttség, várás, félsz, tűrés; – szívós és gyötrő erőfeszítések a passzivitásból kitörésre – (...) A legújabb idő – úgyis szólva a szemünk láttára nagy és hirtelen, válságos változásokat hozott az asszonyi lélekben; kifejlődött a new-women (az új nőideál), az új asszony kétségtelenül értékes és egyre terjedő típusa.” Ilyen új nőideál volt Kaffka Margit és

¹⁶⁵ Kaffka Margit: Az asszony ügye (1913). In: uő. *Hullámzó élet. Cikkék és tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1959. 195–199. o.

Galgóczi Erzsébet is, akik a közéletben nőként vállalták fel az újtó és egyben az új irányt mutató szerepeket.

Ez az úgynevezett új nőideál a szocializmus légkörében¹⁶⁶ azonban egészen mást jelentett. A nők emancipációja úgy történt, ahogyan azt Leninék elképzelték: a nők, ha akarták, ha nem, a munka frontján férfiakká váltak. A nők raktárosok is lehettek, vajúrok, kohászok vagy éppen kőművesek. Belőlük is válhattak élmunkások, akik a normát ezer százalékra teljesítették. A szocializmus defeminizálta a nőket. Rév István írta¹⁶⁷ tanulmányában: „A szocializmus nemtelen társadalom, amelyben a férfiak helyett is csak a munkásmozgalom veteránjai, a partizánszövetség tagjai és sztahánovisták” vannak jelen a társadalomban.

Galgóczi a gyerekkérdést és minden egyéb magánéleti témát azzal tompított, pontosabban azzal a kijelentéssel oldott fel, amit 1981-ben Nádor Tamással való beszélgetésében is megemlített, hogy „még annyi mindent nem mondtunk el a személyi kultuszról, 1956-ról, hogy úgy érzem, nincs jogom magánéleti dolgokkal bíbelődni”.¹⁶⁸ Ahhoz, hogy megérthessük a gyerektémához való viszonyát, meg kell vizsgálnunk a gyerekkorát is, mert ez segíti a család kérdésében kialakult felfogásának a megismerését. Olyan családban nőtt fel, ahol az asszony vitte a főszerepet. Az édesanyja jóváhagyása nélkül a Galgóczi családban nem történhetett semmi sem. Ez a matriarchátus egy paraszti családban egyedi jelenségnek számított. Az írónőnek a gyerekkorában tehát adva volt egy erős akaratú anyja és egy akaratát majdnem teljesen feladó apa, aki mint családfő mint apa és legfőképp mint férfi háttérbe volt szorítva, illetve alárendelt helyzetben élt. Az apa befolyásoló szerepe lánya

¹⁶⁶ Tóth Eszter Zsófia: *Kádár lányai, nők a szocialista időszakban*. Bp., Nyitott Könyvműhely, 2010.

¹⁶⁷ Rév István: *Nemek nélküli társadalom, nincs nő nincs vágy, nincs szex. Rubicon*, 1993. 7. sz., 33. o.

¹⁶⁸ Vasy Géza (szerk.): *Galgóczi Erzsébet Emlékkönyv*. Bp., Széphalom Könyvműhely, 1993, 68–69. o.

írói fejlődésében döntőbb és meghatározóbb volt, mint az anyjáié. Mit hozott magával a férjas Galgóczi Erzsébet? A határozott kiálláson kívül a betű szeretetét, mert az édes-apa, Galgóczi József ezzel a – felesége szerint – „léha szenvedéllyel” tért haza a háborúból. Az apa a fronton egy olvasni szerető könyvmoly tiszt legénye, tisztiszolgája lett, akinek a szállásán rengeteg könyv volt. S amikor a háborúból hazatért, elkezdte gyűjteni otthonába a regényeket, és esténként olvasott. Ez azt eredményezte, hogy mindegyik gyereke elkezdett olvasni, vagyis az apa példája nyomán megszerették az olvasást, amit a kemény paraszti sorban robotoló anya haszontalan tevékenységnek tartott. Gyerekeinek csak akkor engedte meg az olvasást, ha az aznapra előírt feladatokat már ők is elvégezték.

Galgóczi túl gyorsan vált egyik nemzedékről a másikra a szegényparasztok ivadékából köztiszteletben álló írónővé, aki a ménfőcsanakai parasztokat úgymond beleírta az európai egyetemes irodalomba. Bata Imre írta róla: „Nincs még egy magyar író, akinek gazdag életműve annyira szorosan fonódott volna a családhoz, önnön személyiségéhez, mint Erzsé.”¹⁶⁹ Az írónő 1977-ben így vallott erről: „Én végül is egy parasztlány voltam. Túlságosan nagy volt a váltás.” A nagyanyja még csak a nevét tudta nagy nehezen papírra vetni, az anyja azonban már össze tudott kínlódni egy-egy levelet is. Ő pedig írónővé vált. Ezt saját maga is megállapította: „Amit én próbáltam, arra az én osztályomban, családomban semmiféle gyakorlat nem volt.”¹⁷⁰ Ez természetesen nem csak rá jellemző, hanem az egész generációra, a *fényes szelek* nemzedékére: „Az én nemzedéktársaim – nyilatkozta egy interjúbán¹⁷¹ – voltak az elsők a magyar történelemben, akik ezerszámra mentek keresztül életformaváltáson, hiszen parasztokból és munkásokból csak 1945 után lett ilyen nagy

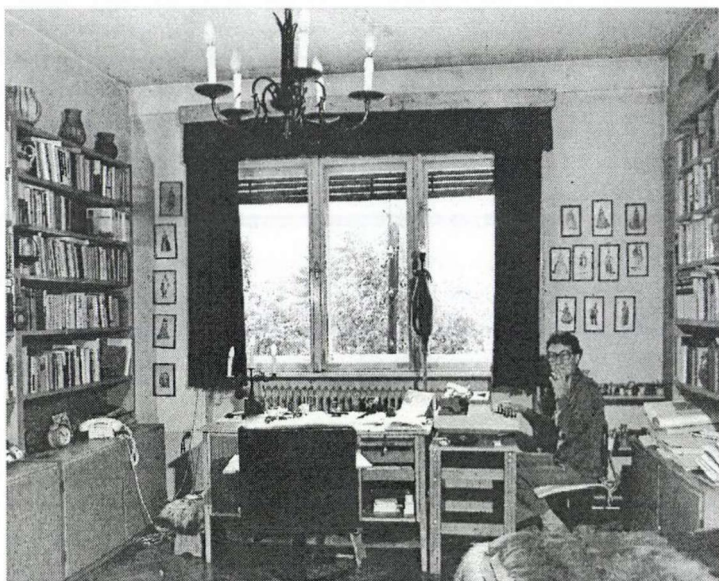
¹⁶⁹ *Élet és Irodalom*, 1989. máj. 26.

¹⁷⁰ Vasy Géza (szerk.): *Galgóczi Erzsébet Emlékkönyv*, i. m. 87. o.

¹⁷¹ Eszéki Erzsébet: *Kibeszéljük magunkat, Íróportrék a nyolcvanas évekből*. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1990, 28. o.

tömegben értelmiségi (...) egy tizenkilenc éves falusi lány beleszöppen a fővárosi nyüzsgésbe! Egy lelket sem ismer. El kell telni két-három évnek, mire a pesti osztálytársak meghívják a lakásukba, egyébként csak a főiskolán találkoznak. El kell telnie tíz-tizenöt évnek, mire a már befutott művészek, akik korábban kezdték pályájukat, némi bepillantást engednek a saját életmódjukba.” Szóval évekig egyedül volt, sok gátlást és szorongást kellett feloldania magában. „Éveken, évtizedeken keresztül kísérte a magány azt a fiataalt, aki hirtelen a fővárosba került.” Ez azonban csak egy része a nagy egésznek, vagyis meg kell érteni azt a teljes politikai és történelmi tájékozatlanságot, ami kezdetben Galgóczi jellemezte. Hiába írt úgynevezett dokumentumregényeket, tulajdonképpen mélységében nem ismerte a saját korát. Huszonéves volt az ötvenes években, tehát már nem gyermek, de még nem is igazi felnőtt, egyetemet végzett fiatal nő. Erről a korról, vagyis a diktatúra időszakáról szól a *Vidravas*, amely nem csak irodalmilag értékes mű, hanem kordokumentum is. A regény első kiadása 86 ezer példányát, majd az utánnyomás 97 ezres szériáját valósággal szétkapkodták. A „*Vidravas* című regényemhez – nyilatkozta az író – fél évtizedig gyűjtöttem az anyagot. Rájöttem, hogy bármennyire megírtam annak idején a magamét, csak a parasztság sorsába, a saját életembe és környezetembe láttam bele. Az Egészet nem láttam át. Nem tudtam például, mi az az ÁVH.”¹⁷² Ilyen szempontból Galgóczi szerencsésnek mondható, hiszen nem mindegy, hová születünk: a csengőgomb melyik végére, oda-e, ahol nyomják (hatalom), vagy oda, ahol szól (kiszolgáltatottak). Egy püspök, egy horthysta katonatiszt, vagy földbirtokos nyilván tudta, mi az az ÁVH... De jobb később szembesülnünk saját korunk realitásával, mint sohasem. A *Vidravas*ban ez a történelmi hiányosság már nem érződik. Galgóczit azonban rögtön fel is kell mentenünk az alól a „vád” alól, hogy nem ismerte a saját korát, mert akinek közvetlenül nem volt dolga a hatósággal, vagy

¹⁷² Uo. 32. o.

Galgóczi Erzsébet a dolgozószobájában

nem volt osztályidegen, az ifjan nem is tudhatott a rendszer boszorkánykonyhájáról, hiszen nagyon sokan még ma sem ismerik az akkori valós helyzetet. A regény azonban tényfeltárásában és dokumentarista jellegében egyedülálló. Keletkezéstörténetéhez meg kell említenünk Fock Jenő nevét, aki 1965 és 1974 között miniszterelnök volt, és 1985-ig országgyűlési képviselő. Ő intézte el egy hét alatt Galgóczi személyes kérésére, hogy az író nő olvasson a Belügyminisztérium irattárában a szigorúan titkos¹⁷³ iratok között. Galgóczi lelkiismeretességét bizonyítja, hogy mindennek tényszerűn utánajárt. Fokozatosan vált realista íróvá. Galsai Pongrác találóan fogalmazta meg, hogy „Galgóczi Erzsébet az élő magyar irodalom állandó belföldi tudósítója, (...) érzékeny oknyomozó. Ha Móricz Zsigmond élne, a nevelt lányává fogadná. Sarkadi pedig a rivális kis húgának tartot-

¹⁷³ Berkes Erzsébet: *Galgóczi Erzsébet*, i. m. 126. o.

ta volna.”¹⁷⁴ A hatalom egyik kezéből háromszor kapott József Attila-díjat, 1987-ben Kossuth-díjat is, a másik kéz pedig évekig halogatta egy-egy könyv – így a *Vidravas*, a *Közös bűn* – megjelenését, és szépítetlen igazmondásáért rengeteg korholó megjegyzést kapott. Sok küzdelem volt minden művének a megjelenése mögött. 1984. február 4-én az alábbiakat jegyezte fel a naplójában: „Egyet nem szeretek, és ezt nem is tűröm el senkitől: ha óvatosságra, meggondolásra, megalkuvásra int. Az ember ügyis tilalomfák között él, olyan tilalomfák között, amikbe magasfeszültségű áram van vezetve – s közöttük keskeny és kanyargós az út –, miért szűkítsem még magam is ezt az igen keskeny utat? Ellenkezőleg: az első riportomtól kezdve tágítani igyekszem. Ha két téma között kellett választanom, mindig azt választottam, ami »veszélyesebb« volt. Azt hiszem, ez az én legnagyobb írói vonzeróm. Tudod, hány levelet, telefont kaptam már életemben, ezzel a tartalommal: elolvasta, megnézte ezt vagy azt, amit írtam, és azóta másképpen látja az életet. A legtöbb riportommal (persze egy csomó prózámmal is) ugyanez a hercehurca volt, amit most a regényemmel csináltak. Körömszakadtáig harcoltam minden mondatért. (Fontos mondatért!) És ha kihúzták az egyik riportból, beleírtam a következőbe. Egészen addig beleírtam, míg végül benne maradt.” Mezey Katalin a Galgóczi- emlékkönyvbe ajánlasként 1993. április 7-én írta, hogy „Galgóczi Erzsébet írásai és élete olyan felfedezésekhez vezetnek, amelyekhez nélküle még egyszer nehezen tudnánk eljutni”.

Gyermeektelenül élt, és élete utolsó évében, testi-lelki erejét próbára tette társa, Gobbi Hilda keserves betegsége és halála (1988. július 13-án). Az író nő összeroppant és hosszú hónapokra kórházba került. 1989. május 20-án állt meg a szíve Ménfőcsanakon, ahol tíz nap múlva, katolikus szertartás szerint el is temették. Készült a halálra, pedig „csak” ötvenkilenc éves volt. Végakarata szerint, ahogy Berkes Erzsébet a könyve végén elmondja, a „sírjánál Nádas Péter

¹⁷⁴ *Élet és Irodalom*, 1976. 18. sz.

búcsúztatta, mert lelkéhez legközelebb őt érezte az ifjú pályatársak közül”. A gyászjelentésén egy Ady-idézet¹⁷⁵ állt, amely olyan, mintha éppen róla írta volna a költő:

Csak másért a másét
Sohasem akartam,
Csupán a viharért
Nem jártam viharban.
Becsületes szívem
Becsületes jussát
Kerestem a harcban.

Most már megállhatok:
Már-már minden emlék,
De mégis, ha újra,
Ha százszor születnék:
A jussáért küzdő
Lantos és parittyás,
Csak ugyanaz lennék.

¹⁷⁵ Ady Endre: *Most már megállhatok.*

Akit az Isten nem szeret

ZELK ZOLTÁN NEHÉZ ÉLETE

„Szélfúttá levél a világ.
De hol az ág? de Ki az ág?”
(Zelk Zoltán)

Aki ismeri Zelk Zoltán művészetét, tudja, hogy az 1976-ban megjelent válogatott verseskötetének a címe: *Akit az Isten nem szeret*. Élete telve volt lelki és fizikai borzalmakkal. Hegyi Béla írta róla 1980-ban: „Megrendülésében a gyermekekhez menekült. Gyermeekversei és meséi arról tanúskodnak, hogy ha valamikor régen »Isten nem is szeretete«, öregkorában egyre szorosabban ölelte magához.” Ha Zelk Zoltán neve a gyermekirodalomban szóba kerül, akkor több tucat mű címét sorolhatjuk fel. Gyermekkori emlékünknél *A három nyúl*, a *Mese a kiscsikóról, akinek még nincs patkója* és a *Mese a legokosabb nyúlról* című verses mesék. De polcainkon sorakoznak azok a verses kötetek is, amelyek gyerekkorunkból maradtak meg: a *Békabánat*, a *Száll az erdő*, *A három nyúl*, a *Mese a kiscsikóról és sok más barátunkról*, a *Tolláskodik a tavasz*. Mindezekén túl mégis a *Sirály* című verse él a legmélyebben a köztudatban, hiszen ez a költeménye a legmeggrázóbb. Ez azonban nemcsak politikai többlettel rendelkezik, hanem magánéleti elemet is hordoz. Van két sora, amely veretessége mellett üzenetértékű is:

„Nem láthattam holt arcodat –
kifosztották a gyászomat”

Felesége halálának hírért a börtönben közölték vele, s erre utal ez a megrázó két sor. Az 1956-os részvétele miatt börtönben ült, s egyetlen válogatott kötetben sem jelenhetett meg így a vers. 1957. január 19-én éjszaka több írórt tartóztattak le, köztük Lengyel Balázst és Zelk Zoltánt is. Zelket este fél 10-kor keresték a lakásán a rendőrök. A házkutatás éjjel negyed háromig tartott, amikor lefoglalták a kézíratait. Zelk 1928 óta volt tagja a kommunisták pártjának, mégis ellenségükké vált. Ständeisky Éva könyvéből tudhatjuk a költő feleségéről, akit annyira megviselték az események, hogy gyomorvérzést kapott és teljesen fölemésztette magát, majd ebbe belehalt. A jelentésből ismerték a vallatók is a tényállást: „A szívbeteg Zelk Zoltánnak felesége jelenleg gyomorvérzéssel fekszik a III. Belgyógyászati Klinikán”¹⁷⁶

1957-ben a Kádár-féle diktatúra zárt tárgyaláson Déry Tibort kilenc évre, Háy Gyulát hatra, Zelket pedig háromra ítélte. Ez a magyarázata annak, hogy 1952 és 1956 között ötszáz sort sem írt le, annyira nem tudott alkotni se lelkileg, se fizikailag. 1955 végén és 1956-ban ugyan keletkezett néhány verse, de meglehetősen kevés.

A tragédiák már közel egy évtizede kísérték, hiszen 1944-ben munkaszolgálatra kényszerítették. Talán ennek a közös sorsnak lett a következménye Zelk és Vas lelki és művészi szimbiózisa. Ha Vas írt egy verset, akkor Zelk véleményére volt szüksége, s ez fordítva is így alakult. Alapjában véve nemcsak egyfelé voltak elkötelezve, hanem sokfelé tartoztak: ugyanannyira voltak szocialisták, mint magyarok, zsidók, keresztények. Erre utal Zelknek egy igen szép verse: a *Zsidó, zsidó, magyar, magyar* című.

Egyikőjük sem vállalt gyereket. Az átélt háborús traumát nem akarták utódoknak továbbadni, s magánéletük is meglehetősen viszontagságosan alakult, míg igazi társra nem találtak: Vas Szántó Piroskára, Zelk pedig Sinka Erzsébetre. Zelk első felesége, Bátori Irén, mint említettük, fiatalon halt

¹⁷⁶ Ständeisky: i. m. 203. o.

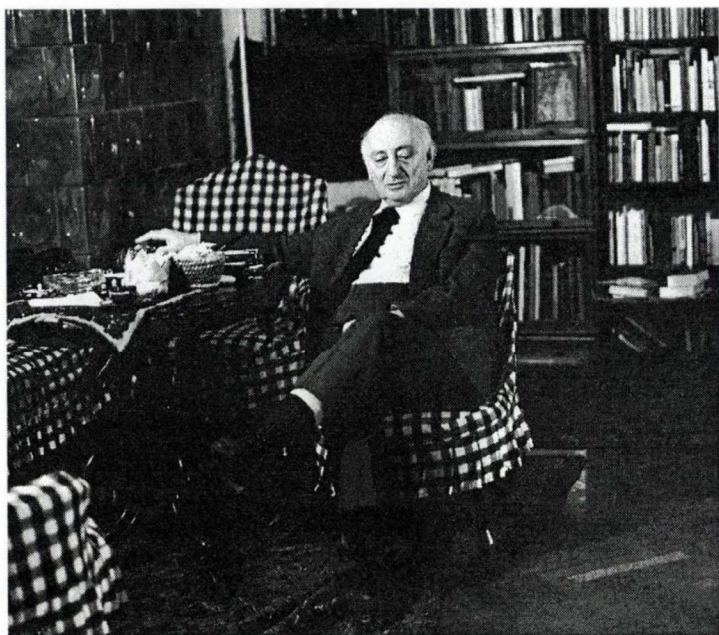

Zelk Zoltán és első felesége, Bátori Irén

meg, míg ő börtönben volt. Hosszú évek eltelte után talált Sinka Erzsébetre, akinek a férjéről írt könyvéből¹⁷⁷ megbízható képet kapunk közös életükről is. Majdnem másfél évtized különbség volt közöttük, és amikor rendeződött Zelk családi élete, addigra hatvanhoz közeledett, tehát az apaszerephez már idős lett volna, hiába járt a felesége még csak a harmincas éveiben. Az örmezei lakótelepen laktak, ahol Kálnokyék és Kormosék is. A hatvanas években is elég nehéz lakáshelyzet volt, főleg azok számára, akik politikai elítéltekként börtönből szabadultak. Hegyi Béla könyvéből¹⁷⁸ tudjuk, aki lakáskérélmével Aczél Györgynél járt, mint a Vigilia „ellenzéki” szerkesztője, hogy „Galsainak, Kálnokynak, Gyöngyössynek is ő [Aczél!] szerzett lakást, persze ellenszolgáltatásért”. Aczél gyűjtötte a kéziratokat, használati tárgyakat, s ilyeneket gátlástalanul kért a híres íróktól

¹⁷⁷ Sinka Erzsébet a *Lyukasóra* folyóiratban 1998-ban, folytatásokban jelentette meg a visszaemlékezéseit, s az Argumentum Kiadónál kiadatta a férjéről írt monográfiáját: *Két hold alatt, Zelk Zoltán megíratlan önéletrajza* címmel.

¹⁷⁸ Hegyi Béla: Szélvitorlák, i. m. 73. o.

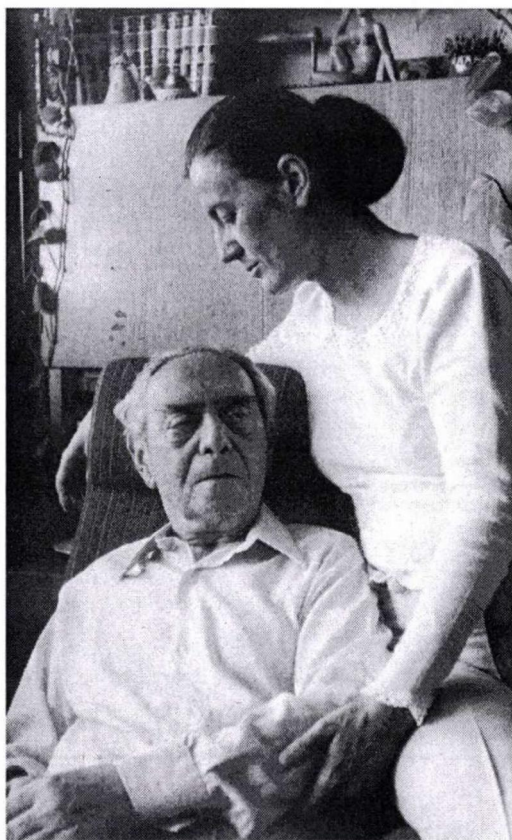

Vas István kockáshuzatú biedermeiren

és közismert emberektől. Hegyi azt írja a feljegyzéseiben: „Jó, ha Rónay Gyuri szól neki, de majd Pista [Vas István] is felhívja.”¹⁷⁹

Zelk nem azért írt gyerekverseket, mert kompenzálni akarta a saját gyerektelenségét, hanem mert élvezetet talált az írásukban, hiszen már huszonhét évesen, 1933-tól írt ilyeneket. 1946-ban jelent meg a gyerekeknek szóló első kötete: *Az állatok iskolája* címmel. Összesen tizennyolc hasonló kötete van, s ezek újabb kiadásokat is megéltek. 1952-ben lett a *Kisdobos* című gyereklap szerkesztője, amelyet 1956-ig Nagy Lászlóval együtt alkottak. Számos olyan

¹⁷⁹ Hegyi a kötet 74–75. oldalain egy érdekes beszélgetést rögzített, amit a saját korába helyezve teljes mértékig elképzelhetetlennek tarthatunk: egy Aczéllal való, hetvenes évekbeli – szinte teljes mértékig irreális – számon kérő vitát.

Zelk Zoltán
második
feleségével,
Sinka Erzsébettel
a Menyecske utcai
– Aczél György
közbenjárására
kiutalt – lakótelepi
otthonukban

költőnek és írónak adott munkát, akik az 50-es években nem publikálhattak. Ilyen volt például Berda József, akinek még a neve sem fordulhatott elő, ezért Zelk is név nélkül közzétette, így juttatva pénzhez a nehéz körülmények között élő költőt. Zelk tapasztalatból tudta, hogy mi a nyomor.

A diktatúra idején, az ötvenes években a költők több lehetőség közül választhattak. Hittek a rendszernek, elfogadták Lukács György, Horváth Márton és Darvas József irányítását, és megírhatták bányászdalaikat vagy agitációs verseiket, mint például Zelk Zoltán 1956 előtt. Persze adódott más lehetőség is: elmehettek fizikai munkásnak, építő-

ipari segédmunkásnak vagy raktárosnak, mint Hamvas Béla, vagy bemehettek – természetesen nem önként – a börtönbe vagy lágerbe, akárcsak Faludy György, Lakatos István vagy Lengyel Balázs. De adódott sokaknak együttműködési lehetőség is, mert voltak szép számmal, akik óvatosan, a lehetőségeket latolgatva és igénybe véve – mi az amit még vállalhatnak – éltek, mint például Illyés Gyula.

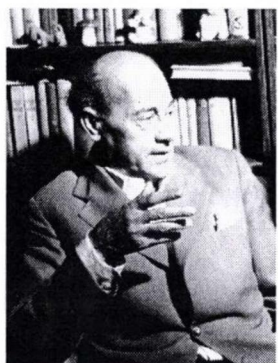
Zelk számos pofont kapott a sorstól. Önmaga írta: „Amiket kaptam, s nem amiket adtam, mert ha százhoz egy volt az arány, ha annyi csak, de annyi sem és sohasem ütöttem. S ez szégyenem, mert ütnöm kellett volna nékem is, s nem ok nélkül, s nem is kevészer, s ha nem is mindig magamért, de bántott barátaimért, s a ligetben alvókért, s a megrugdalt inasokért, s igen, őértük is: a leparittyázott madarakért, a sintér hurcolta kutyakért, a vízbefojtott kismacskákért”.

Az Isten penészes fia

TAMÁSI ÁRON¹⁸⁰

„Tamási Áron Ábelként tudott viselkedni. Mint egy borbán, jég között keresztelt ember. Mint kedves, fiatal hősei.”

(Czine Mihály)

Tamási Áron mögött megcsalt lányok és asszonyok sokasága és számos házasság sorakozik, de gyermeke egyetlen kapcsolatából sem született. A hűséget a szülőföldjének tartogatta, nem a feleségeinek és asszonyainak. Egyik vallomását a székely író úgy kezdte, hogy „apámtól a sűrű kedélyt, a világjavító indulatot és a formaérzékét örököltem, kedves anyámtól a humort, a lélek és a szív költő libbenéseit, az ősököt pedig, akik örködték a szabadság jussa fölött, a virrasztók szimatát”. Ebben az egy mondatban Tamási olyan lényeges vonásai lehelhetők fel, melyeket nem örökített tovább egyetlen utódnak sem. S talán éppen a mérhetetlenül nagy szabadságvágy fölötti örködés és nagy adag önzés volt gátja a lehorgonyzásának, a családépítésnek s az utódnemzésnek is. Hogy miért? Talán mert akkor rendezett, úgynevezett „normális” életet kellett volna élnie. Ő viszont rendszertelen életvitele és „nagy természete” miatt erre egyáltalán nem volt alkalmas, annak

¹⁸⁰ Ennek az írásnak a rövidített változata elhangzott Elspeetben, a Hollandiai Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjainak irodalmi estjén, 2005. szeptember 10-én.

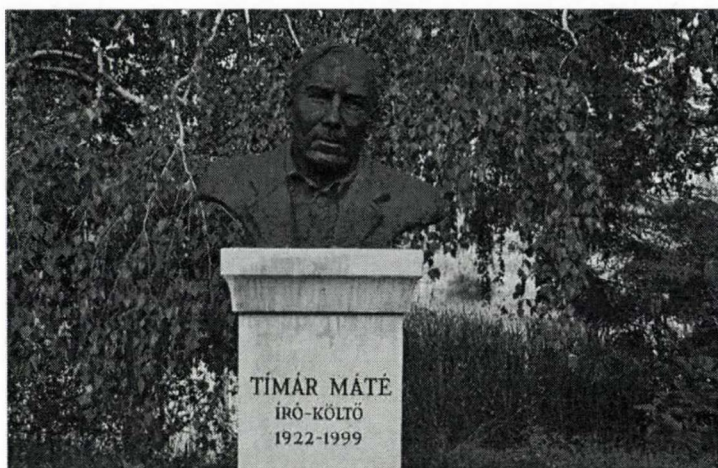
ellenére sem, hogy több házasságban is élt. Ismert¹⁸¹ az az eset, ami még 1930-ban Kolozsvárott történt, a református teológia dísztermében, egy kultúrest alkalmával. Kéki Béla az előtérben beszélgetett Tamásival, amikor „elhaladt mellettünk – meséli Kéki – egy húsz év körüli, feltűnőn, mondhatnám kihívóan szép, fekete szemű fekete hajú, örmény származású lány (...) Mikor betelepedtünk a terembe, azt mondta Áron: – Ugye bemutatasz neki? És amikor a szünet elkövetkezett, akkor megtörtént az ismeretkötés, majd az előadás vége felé olyan atyai megnyugtató hangon odaszólt hozzám Áron: – Majd én hazakísérem. Mondtam: – Áron, *mit szól hozzá a feleséged, ha ilyen szép lányokat kísérgetsz haza?* – *Nahát, amiért megnősültem, azért nem vált belőlem láncra vert házörző kutya.* Egy hét múlva kérte Dologán Margit (a fiatal leány), hogy sürgősen keressem fel a lakásán. Elmentem hozzájuk és elmondta, hogy minden délután, amikor ő a bankból jött kifelé, ahol a jogtanácsos titkárnője volt, Áron ott őrködött a bank bejáratánál, és minden nap haza kísérte.” Juhász Ferenc mondta rendkívül találóan, hogy „Áron nőben igen virgonc ember volt”. S ez a valóságnak még túl finom megfogalmazása. Hiszen Tamási maga írta le¹⁸² azt az esetet a falusi lelkész feleségéről, ami ezt a tulajdonságát legbeszédesebben bizonyítja: „aki miatt találkozásunk óta nem győzöm engesztelni a reformátusok istenét. Pedig, igazán mondom, gyanútlanul háborgattam meg a szép híves és tiszteletes patakot. (...) Az irodalmi estét vagy pontosabban művészi számokkal fűszerezett írói estünket a községháza nagy termében le is folytattuk (...). Az irodalmi szolgálat után szokás szerint kellett vacsorán vettünk részt. A falu nevében számosan ültek velünk együtt az asztal mellett; s ama számosak között a református pap és a felesége is. Maga a pap sovány, magas és szőke fiatal férfi volt, aki

¹⁸¹ Kéki Béla egy interjúban mesélte el a leírt történetet. In: Albert Zsuzsa: *Irodalmi legendák, legendás irodalom*, i. m. 45–46. o.

¹⁸² Tamási Áron: *Vadrózsa ága*. Sepsiszentgyörgy, Kaláka Könyvek, 1997, 79–83. o.

jámbor pohárköszöntőt is mondott, magasztalva az Urat. A felesége láthatólag a jámborságban nem osztozott a tisztelendő férjével. Hanem inkább osztozott a parázs melegével és csillogásával. Bársonyos barna szemét kitüntető módon néha rajtam felejtette, s ez nekem elég baj volt, mert a bűn tollai annyira meggyűltek bennem, hogy egy vércse kezdhetett volna azokból fészket rakni.” Gyönyörű költői kép bonthatkozik ki a beszédes történetből, de a humoros megfogalmazásmód sem vonhatja el figyelmünket a történet lényegéről. Tamási a lelkészéknél kapott szállást, ahová a vacsoravendégeskedésből lassan elindultak hazafelé. S az író így folytatja: „Nem tudom, hogy a pap mire jutott az ágyában; s nem tudhatom azt sem, hogy Nelly (Nagytiszteletű asszony) az álom és az ébrenlét párkányán miképpen ügyeskedett a reggel felé. Csak azt tudom, hogy én, az Isten esendő fia, a bűneim bokrába húzódtam, s ott hamar elaludtam.

Másnap reggel frissen ültünk az asztal mellé, hogy elkölt-sük a gazdag és ízletes reggelit. Nelly örömeiben és jókedvében valósággal illatozott, a pap pedig elnézést kért, hogy magunkra hagy. Kicsi idő múlva föl is állt az asztal mellől, kézbe vette a bibliát, s mint a jó katona a fegyverével, kivonult a bibliával a tornácra. A kora reggeli napfényben ezen a széles tornácon le és fel sétálva, lassan kezdett elmélkedni a tiszteletes úr. A reggeliző asztal mellől, mely egy nagy cserépkályha fedezékében állott, Nelly és én mindig láttuk a papot, valahányszor elment elmélkedve a nyitott ajtó előtt. Láttuk, s *a járás ingája szerint ketyegett bennem a vágy*. S amire gondoltam, azt Nelly mindjárt meg is fejtette, mert felállt az asztal mellől, háttal a nagy cserépkályhához támaszkodott, és beborító szemekkel úgy nézett rám. S nehogy kárba hulljon fényesre kinyílt szemének csak egy szirma is, én is fölálltam, s Nellyhez egészen közel hajoltam. – *Vigyáznunk kell – mondta suttozva a papné. – Bízsa csak reám – feleltem neki*. De én gyarlósággal már annyira tetézve voltam, hogy szorítóba vettem a Nelly derekát, s miközben *ő a vágyaim kerekai alatt nyöszörgött*, én a cserépkályha oldala mellett sűrűn kitekintve a tornácra, úgy vigyáztam magunkra.

Tímár Máté író mellszobra, aki Tamási Áron egyik barátja és haláláig tisztelője volt

Mondhatom, sűrűbb és feszültebb figyelemben kellett lennem, mint a biblia fölött a papnak. Úgy hiszem, hogy azokban az egymásra hulló percekben egészen penészes fia voltam az Istennek; sőt a reformátusok Ura-Istene zord igékkel sorozott azok közé, akiket el kell veszíteni. Bárhogy volt is, időjöttével együtt indultunk hárman a templom felé. Éreztem, ahogy mentünk, hogy térdhajlatban a lábam édeskeveset gyengébb, mint ahogy szokott lenni. De az istentisztelet végére a templomi nyugalom annyira helyrehozott, hogy az ebédnél már paripa is lehettem volna. Ha jól meggondolom, lélekben az is voltam a reggeli zabtól.”

Tamási a tanulmányait egyházi iskolában végezte, pap nagybátyja pártoló keze segítette őt, ezért élt benne a katolikus papok és az egyház iránti tisztelet. Bár önmaga meg lehetően pogány életet élt: nők, ital, mulatozás stb. Mint az előbbi történet is jól mutatja, nem sok „szent” dolog létezett számára, még a tiszteletes asszony sem számított tabunak, hiszen szoknyát viselt...

Szabó Zoltán idézte föl Tamásival kapcsolatban azt a másik történetet, amikor 1960-ban Angliában, Londonban

járt egy íródelegációval, és meghívta a lakására egy vacsorára. Terítésnél díszként egy ananász került az asztalra. Megérkezett Tamási, és az ajtóból észrevette az ananászt, amit még életében addig sohasem látott. Megtorpant a látványtól és félrebiccentett fejjel sokáig nézte. Majd hirtelen megszólalt: „Az ott mi? Üdvözült sündisznónak nézem.” Amikor megtudta, hogy az egy ananász, nagyon elkomorodott és el is szomorodott. Ha kiderült, hogy valamit még nem kóstolt meg, vagy nem próbált ki az életben, akkor elkedvetlenedett, mintha valamiről lemaradt volna. Általános és tipikus tulajdonsága volt, amely minden olyan esetben megnyilvánult, ha olyasmivel találkozott, amelyet addig nem ismert. Az életben mindent meg akart ízlelni és ki akart élvezni.

1995-ben és az utána következő két évben számos alkalommal jártam Tímár Máténál, aki Tamási műveinek alapos ismerője és az író személyes jó barátja volt.¹⁸³ Tamási nagy természetéről rengeteg jó történetet tudott Tímár Máté, de ezek csak szóbeli pletykák voltak, amelyeket nem lehet bizonyítani. Tehát csak a *Vadrózsa* ágában megjelent részleteket vehetjük figyelembe. Egyedül egy történet álljon itt

¹⁸³ Tímár Mátéről azt mondják, hogy Tamási-epigon, mert stílusa sokban hasonlít Tamásiéra. Sok délutánt beszélgettünk át a székely íróról, rengeteg kedves történetét osztotta meg velem, s igen vidám hangulatú és kellemes bor melletti órákat töltöttünk együtt.

1997. október 20-án a Gömbös-villában Tímár Máté íróval és Tompa László előadóművésszel Tamási-estet szerveztem az író születésének 100. évfordulója alkalmából. A villa színházterme megtelt fiatalokkal, mert az estnek a több éven keresztül – Szarka Gábor vezetésével – működő KOFIK (Konzervatív Fiatalok Klubja) adott otthont, ahol Tompa László már öregen és betegen, de teljes művészi átéléssel beszélt. Ez volt az utolsó nyilvános közszereplése. Nem sokkal ezután meghalt, s az egykor híres és bátor előadóművész elfeledve és mellőzve távozott az élők sorából. A temetésén, egy eső napon, amikor az égiek jobban siratták, mint a földiek – körülbelül tízen búcsúztattuk el a farkasréti temető ravatalozójában és kísértük el utolsó útjára a nemzeti ügyekben fáradhatatlan Debreczeni Dórával, a Széchenyi Casino alapítójával.

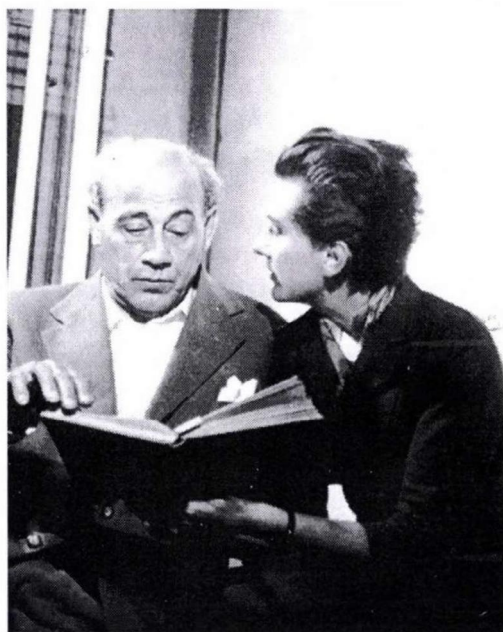
szövegszerűen, amit Tímár Máté *Tamási Áron naplói és emlékeim tükrében* című írásában közre is adott:¹⁸⁴ „Mesélte, mint hódoltak versenyt az akkortájt nagy népszerűségű P. Gulácsy Irén szépasszonyi kegyeiért, Marosvécsett, a helikonai találkozóon, vacsora utáni éjjelőben. Melynek rendjén, ha ő is lett a győzedelmes – bébocsájtást nyervén a paradicsomba –, bizony az ablakon átal is kellett távoznia érte, csóré alféllel a csalán közé zuhanva, alig napkelte után, mivel József, a Nyírók közül, odafenn, az ajtó előtt még állta a vártát.”¹⁸⁵ Ilyen volt Tamásinak a nőkhöz való viszonya, amely persze kihatással volt a házasságaira is.

A kor Tamásival is méltatlanul bánt el. 1947 után a kommunista Magyarországon nem kívánatos írónak számított. Polgárinak minősítették az akkori ninivei hatalmak (az elvtársak) a műveit. Hiába voltak a témái népiek! De nem egyedül volt része az elnémitásban és elhallgattatásban, mert ugyanez a sors várt Szabó Lőrincire, a nem népiek közül az újholdasokra, Weöres Sándorra, Kassák Lajosra, Jékely Zoltánra, s a népiek közül Németh Lászlóra, Kodolányira, Féjára, Sinkára, Erdélyi Józsefre és még másokra is. Íróársadalmunk jelentős része a tiltási listán szerepelt. Nem írták le a vádpontokat sem a *Válasz*, sem az *Újhold* köré tömörülő írók, költők többsége ellen, de beszüntették a lapokat, és a szerzők zömét indexre tették. Tamásinak például az 50-es években semmiféle biztos anyagi egzisztenciája nem volt. Úgy próbált meg élni, hogy kézzel másolta a novelláit, és ezeket a kéziratait pénzért eladogatta, amit aztán az ismerősei és barátai megvettek. Ez a büszke lélek erre a megoldásra kényszerült, de „nagyobb úr volt ő annál, hogy ezt számon kérje azon a világon, amely ilyen méltatlanul bánt vele” – nyilatkozta Domokos Mátyás.¹⁸⁶ 1956 után is nehéz idő jártak Tamásira, mert a *Gond és hitvallás* miatt a for-

¹⁸⁴ Tímár Máté: Tamási Áron naplói és emlékeim tükrében. In: *Tamási Áron Emlékkönyv*. Bp., Trezor Kiadó, 1997, 55–90. o.

¹⁸⁵ Uo. 55–56. o.

¹⁸⁶ Albert: i. m. 49. o.

Tamási Áron
harmadik
feleségével,
Basilides Alizzal

radalom leverése után feketelistára került. S kezdődött minden előlről.

Tamási Áronnak van egy elhíresült mondata, melyet az *Ábel Amerikában* című könyvében olvashatunk, s gyakran szokták idézni. Így hangzik: mi végre vagyunk a világon? Azért, hogy valahol otthon legyünk benne. Ha átgondoljuk, akkor az otthon (melege) és a család (harmóniája) összetartozó fogalmak, amit Tamási szülőföldjéről, Erdélyből eljőve vesztett el először. Egy életen át az otthontalanság érzésével küzdött, mint általában az ájtott erdélyi írók. Talán éppen ezért, s életében többször is, foglalkozott azzal a gondolat-tal, hogy visszaköltözik Farkaslakára. Életét ugyan sok szép és kedves társasági történet veszi körül, de ez csak külsőség, amely magányossága szempontjából nem téveszthet meg bennünket. Persze a magány érzéséhez nemcsak az járult hozzá, hogy elhagyta igazi hazáját, szülőföldjét, ami nála mindennek alappillére, hanem ehhez írói és általános embe-

ri magányosság is társult. Anyai nagyanyám huszonkét éves korában, 1946-ban hagyta el Erdélyt, de még időskorában, több mint negyven év múlva is azt mondta, ha öreg édesanyját és testvéreit ment meglátogatni, hogy „megyek haza”. A haza, mint otthon, különleges mélylélektani fogalom. Tamási az írásaiban – legyen az novella, regény vagy színmű –, témáiban és történeteiben mindig „haza” gondolt.

Több felesége is volt, tehát nem kellett volna magányosnak lennie. De úgy látszik, egyik mellett sem talált hosszú távú lelki megnyugvást, és ezért maradt magányos. Olyanoktól tudjuk, akik a feleségeket is ismerték, hogy az asszonyok igyekeztek körülötte otthont teremteni, és becsülettel, tisztességgel szeretni őt, noha „Áronban világnyugtalanság volt” – ahogy Tímár Máté mondta, ez a gyökerek elvesztésének egyik következménye lehetett, s ehhez társult veleszületett „nagy természete”. És ez mind-mind oka lehetett annak, hogy képtelenné vált a harmonikus családi életre. Akkor is ez a „világnyugtalanság” dolgozhatott benne, amikor kiment Amerikába szerencsét próbálni, mert nemcsak a gazdasági válságból való menekülés miatt hagyta el az országot, hanem egyéni ok miatt is. Lelke mélyén sohasem talált igazi otthonra, ezért is olyan rejtelmesen szép az *Ábel-trilógia* záró mondata.

Féja Géza írja a *Hazai tükkör* utószavában, hogy „Madár Vince arcán olykor átütnek Ábel, illetve Tamási Áron vonásai. Szerelmében, Zizinában pedig azonnal harmadik feleségére, Basilides Alizra ismerünk, aki a néma esztendőik idején melegségben és hűségben sohasem fogyatkozó társa volt”. Feleségei közül Magdó (Salgó) mellett még Aliszka (Basilides Aliz) vonult be a műveibe. A legszemléletesebb példa erre a *Bodoru* című elbeszélése. Bokor Ágota volt életének az utolsó társa, aki a Kútvölgyi Kórházban is Tamási mellett állt és hűségesen ápolta. Azt is Tímár Mátétól tudom, hogy nem értette: miért nem látogatja meg őt Aliszka a betegágyán. Csakhogy Aliszka újból megházasodott és gyermeket szült. Amikor ezt Tamási megtudta, egészen elkomorodott, hiszen annak idején azért vette el a nála jóval fiatal-

labbb lányt, mert gyermeket remélt tőle. Anna nénje azonban minden reményét szétfoszlatta, amikor ezt mondta neki: „A Tamási-nemzetségnek ámen! S ha már Gáspár maradéknak sikeredett, legalább te egy bitangot csinyálhattál volna, vagy akár szíves kisegítésből is lehetne!”¹⁸⁷

Magánéleti problémái, lelki sérülései, belső vívódásai abban a külsőségben kompenzálódtak, hogy mindenben maximálisan tiszta volt: kézírataiban, külsejében: kézre, arcra, ruhára (ingre, mellényre, cipőre stb.) éppen úgy sokat adott, mint az étkezésre és az ivásmódra. Ez élete összes külsőségében megnyilvánult, s furcsa és feloldhatatlan freudi kettőséghez vezetett.

¹⁸⁷ Tímár: i. m. 60. o.

Akik még idetartoznak...

SZEPES MÁRIA, A PÖTTYÖS PANNI MEGALKOTÓJA

„Az az idő volt, amikor egyetlen telefonnal meg lehetett szakítani elismert írók pályáját, könyveiket zúzdába lehetett küldeni, s eltiltani őket mindenfajta publikálástól (ha nem írják a diktált szövegeket).”

(Lengyel Balázs)

Szepes Mária is belekerült a „tiltott” kategóriába, aki hasonlóan élt és ugyanúgy cselekedett, mint Tamkó Sirató Károly. A „nehéz” időkben mindketten gyermek- és fantasztikus (sci-fi) irodalomhoz fordultak, és titokban oktatni kezdték a pártállam által üldözött tanokat és az ehhez kapcsolódó tudományokat a lakásaikban. Szepes Mária az ezotéria, Tamkó Sirató pedig a jóga területén tevékenykedett és tanított éveken keresztül.

Szepes Máriával való beszélgetéssorozatból – amelyet Nemere István készített – is megtudhatjuk, hogy „az 1945 utáni rendszernek enyhén szólva nem volt a kedvence, különféle módokon büntették, szorították háttérbe, és még örülhetett, ha vagy tíz évvel a háború vége után legalább gyermekkönyveket írhatott”.¹⁸⁸ Még az utolsó pillanatokban, 1946-ban megjelent *A Vörös Oroszlán* című fő műve. Sajnos, nem sokáig élvezhette regény és szerzője a szabadságot, ugyanis „a kommunisták még csak részlegesen voltak ha-

¹⁸⁸ Nemere István–Vincze Attila: *Szepes Mária mágiája az utolsó két év.* Bp., Világóceán Kiadó, 2008, 13. o.

Szepes Mária Pöttyös Pannival

talmon, de annyit máris elértek, hogy a reinkarnációs történelmi regényt (a materialista eszmékkel gyökeresen ellenkező művet) nem csak betiltották napokon belül, de azonnal lefoglalták és zúzdába küldték az egész kinyomtatott készletet!”.¹⁸⁹ Hamvas Béla megmentett pár példányt, kilopva őket a törvény kezei közül. A betiltás érvényben maradt a rendszerváltozásig. Itthon csaknem fél évszázadon át Szepes Mária hívei titokban gépelték és terjesztették a regényt. Ezeket a másolt példányokat kézzől kézre adták, mint a politikai röpcédulákat, szamizdatokat, és rongyosra olvasták. A háború után külföldre jutott példányok „szédítő utat jártak be: a regény szerte Európában megjelent, emellett

¹⁸⁹ Uo. 21. o.

Amerikában és Brazíliában is”.¹⁹⁰ Szepes Mária „tollas” emberként nem értett egyet a totalitárius rendszer szellemi és fizikai elnyomásával, ami miatt hallgatásra kényszerült; egy idő után semleges témában, más műfajban keresett ő is menedéket. Több nemzedék nőtt föl Pöttyös Panni kalandjain – nem is sejtve, hogy írójuk valójában filozófus és az ezotéria értője és elkötelezett mestere. „Akkor kezdtem Pöttyös Pannikat írni, amikor a komolyabb könyveket betiltották (...) Nagyon sok minden be volt tiltva” – vallotta a vele készített riportkötetben.¹⁹¹

Az 1950-es években arra kapott lehetőséget a politikai vezetéstől, hogy gyermekkönyveket írjon – ezzel vette kezdetét a ma már elképzelhetetlenül sikeres Pöttyös Panni-sorozat (az első 1955-ben jelent meg). Az ‘56-os forradalom után több íróval együtt a sci-fi területére kényszerült: egy újabb irodalmi mezőbe, amely utat engedett a szelleme számára, és illet az alkotói-emberi nagyságához. Nemere István helyesen összegezte, hogy „ott alkothatott, mert a felsőbbség azt remélte, így nem okoz politikai galibát”.¹⁹² Emiatt történhetett meg, hogy Szepes Mária egy jó ideig csak gyermekkönyvek és sci-fik írójaként lehetett ismert. „A pártállami időkben (...) a diktatúra évtizedeiben a sci-fi műfaj sokak számára¹⁹³ afféle mentőcsónakot jelentett. Nem írhatták meg, amit akartak, mert nem olyan volt a politikai rendszer: nemhogy nem támogatta, hanem egyenesen ellemezte, tiltotta és üldözte azt, aki erről a köröskörül tapasztalható világról akart realista módon szólni. Ezért ezek az emberek elszakadtak a nagy irodalomtól, és egy kis mentőcsónakon hányódtak a nagy társadalmi óceán felszínén, a mentőcsónakra pedig az volt írva: »SF« vagy hosszabban:

¹⁹⁰ Uo. 22. o.

¹⁹¹ Szepes Mária–Nemere István: *Az élet örök*. Bp., Édesvíz Kiadó, 2007, 271. o.

¹⁹² Nemere–Vincze: i. m. 23. o.

¹⁹³ Hasonló helyzetben voltak: Fekete Gyula, László Endre, Mattyasovszky Jenő, Nemere István, Tamkó Sirató Károly, Zsoldos Péter, de a krimi műfajában is többen alkotni kényszerültek.

tudományos-fantasztikus irodalom. (...) Én is azért írtam sci-fit nemegyszer, mert mást nem írhattam”¹⁹⁴ – vallotta halála előtt nem sokkal, amikor összegezte az életét. A mesék mellett írt: misztériumjátékokat, tudományos-fantasztikus regényeket, filozófiai műveket, életmódtanácsokat, pszichológiai, karakterológiai tanulmányköteteket, ezoterikus tananyagokat, önéletrajzi regényt, verseket, novellákat, esszéket, színműveket, filmforgatókönyveket, dalszövegeket, még balettlibrettót is. Természetesen tucatnyi mesekönyv is öregbítette írói-alkotói jelentőségét.

Házassága hetedik évében szülte meg egyetlen gyermekét, aki mindössze hét hónapot élt. Kisfia halála után kezdett el foglalkozni a lélekvándorlással. Nemere István az interjúkötetben feltárja az anyasággal és gyermektelenséggel kapcsolatos problémáját: „Szepes Máriának nem volt gyereke, pontosabban, aki volt, hét hónapos korában meghalt. Egyszer elmesélte, hogy éppen az a hét hónaposan meghalt csecsemő értette meg vele: neki nem való a gyermek, neki mással kell foglalkoznia az életben. Ez talán egyesek számára igen kegyetlenül hangzik. (...) A Sors adott neki egy gyereket, akit ugyanaz a Sors eleve halálra szánt. Annak a gyereknek azért kellett megszületnie, kis ideig élnie, majd meghalnia, hogy az akkor itt a Földön Szepes Mária névre hallgató ember megtalálja a maga helyes útját. Ő sok fájdalom árán jutott el erre a felismerésre.”¹⁹⁵

Vallotta több helyen is: „mi a férjemmel soha nem éreztük szükségét annak, hogy gyerekünk legyen”,¹⁹⁶ „én a férjemmel úgy éltem együtt, hogy soha nem hiányzott a gyerek”,¹⁹⁷ „a férjemmel éltem együtt, nekem nem hiányzott [a gyerek], nekem csak ő volt. A gyerek megszületett, és hamarosan meghalt. Nem kellett volna megszületnie.”¹⁹⁸ „A konkrét

¹⁹⁴ Szepes–Nemere: i. m. 110–111. o.

¹⁹⁵ Nemere–Vincze: i. m. 48. o.

¹⁹⁶ Szepes–Nemere: i. m. 95. o.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Uo. 96. o.

feladata az volt, hogy kioltsa belőlem az anyaság érzését. Hogy le tudjak mondani az anyaság feladatáról.”¹⁹⁹ Később azt vallotta: „Nekem nem volt feladatom, hogy gyermekem legyen.”²⁰⁰ Nemere István úgy fogalmazta meg, azért kapta a gyereket, „hogy ne fizikai síkon élje meg az anyaságot, hanem mint író, egy magasabb szellemi síkon”.²⁰¹ Ezek után Szepes Mária soha többé nem vállalt gyereket.

Nemere István nagyon keményen fogalmazott a riport-könyv kérdésfeltevése alkalmával: „A fiad azért halt meg, hogy ezzel valamiképpen szolgáljon téged? Más útra tereljen, amelyen inkább járnod kellett? Nem az anyaságén?” A válasz nagyon őszintére sikeredett Szepes Máriától: „Azt mondom, a fiam szolgálatot tett nekem. Nagyon sok minden kiégett belőlem akkor. És igazad van, a kicsi halála után rátérhettem a magam ösvényére, már nem volt semmilyen akadály, írhattam. És írtam. Írok is.”

Szepes Mária nevei sok mindenről tanúskodnak, amelyekből láthatóvá és érzékelhetővé válik az író nő több síkon mozgó szellemi élete és ezzel együtt saját sorsának drámája is. „Az egyetlen igazi nevem a Magdolna”²⁰² – vallotta. Papír Magdolnának hívták kétéves koráig, utána Balogh Magda lett, amikor anyja – az apja²⁰³ halála után – másodszor is férjhez ment, és az új apa a nevére vette. Scherbák Magda is volt, Orsi Magda is lett (amit művésznévként használt a

¹⁹⁹ Uo. 97. o.

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Uo.

²⁰² Uo. 29. o.

²⁰³ A szülei 1909-ben bérelték ki az Újpesti Színházat, ugyanis édesapja szobrászból lett énekes-táncos komikus volt. Nevelőapja némafilmek készítésével foglalkozott, a magyar filmipar egyik úttörője volt. 86 filmet készített. Testvérének, Scherbák Viktornak több könyve is megjelent: W. Charon álnéven írt. Sok slágert szerzett és több Karády-film zenéjét Papír Viktor néven is ő írta, Szepes Mária meg a szövegeket (pl. az *Ópium keringő* vagy a *Ne kérdezd ki voltam* összes zenei betétjét). Orsi Mária néven Szepes Mária filmforgatókönyveket is írt Karády Katalinnak.

filmforgatókönyvekhez). „Az anyám volt Mária, aki primadonna volt (...) Színházi világban nőttem fel.” Hivatalosan: Szepes Béláné Scherbák Magdolnaként anyakönyvezték a házasságkötésekor. A Papír az apja művészneve volt, akit eredetileg Scherbák Sándornak hívtak. Szepes Mária nem tartotta a Scherbák vezetéknevét szépnek, sőt nem is fogadta el soha, amelyről rendkívül negatívan vélekedett: „Ez az igazi, ez az ocsmány. Hát nem is használok.”²⁰⁴ Szepes Máriaként vált híres alkotóvá. Az ötvenes években élt az-
zal a lehetőséggel, amit kapott, hogy gyermekeknek írjon. *A Vörös Oroszlán* című regényével pedig bekerült a tiltott, ezáltal az ún. titkos írók körébe, mert műveit az olvasói másolták, hogy titokban terjeszthessék.

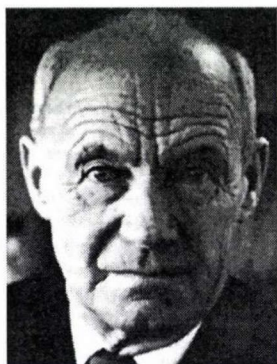
²⁰⁴ Uo. 30. o.

A szürrealista mesélő és jógamester

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY

„Csak 1956 után értesültem, hogy néhány otthoni jóbarátom a lélek tűzálló azbesztköpenyébe burkolódzva gyermekverseket költött vagy babiloni ösregéket fordított s a rege marxista-leninista értelmét már nem neki kellett kifejténie, Sztálin szent igéivel fűszerezett elő- vagy utószóban. Az már megbízható akadémikus szajkók dolga volt. A vonalasoké.”

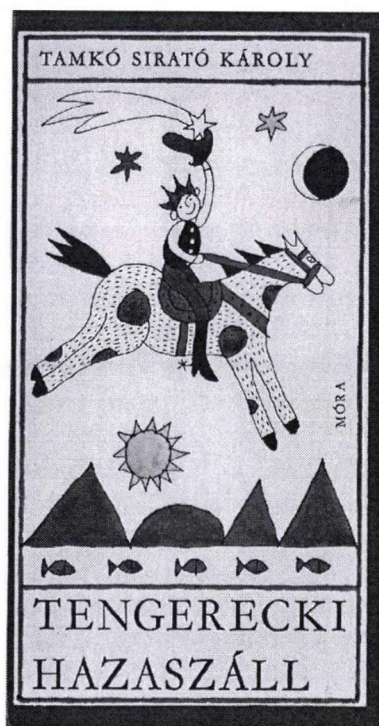
(Cs. Szabó László)

Nevét elsősorban gyermekverseinek fülbemászó rímei, szójátékai és tréfas történetei okán ismerjük. Neki köszönhetjük Tengerecki Pál alakját, Börönd Ödönt, Csillagjáró Fehér Rárót, Pintyet, Pontyot és még sok kedves, de furcsa alakot. Átala várt ismertté, hogy Galántára palántáért, Rabirázra paprikáért, Soroksárra salátáért, Pécelre mézért kell mennünk, és „Hévízen – vacogtunk, Szomoródon – kacagtunk, Árnyékoson – napoztunk, Koplallón – jóllaktunk, Éberlakon – álmodtunk”. A gyermekversek mellett vele született intelligenciája és képzettsége, valamint felkészültségéből eredő műveltsége miatt Tamkó Sirató otthonosan mozgott az irodalomelméletben is, emellett gyakorló és felkészült jogász volt, valamint *A három úrsziget* címmel ma is érdeklődésre számot tartó fantasztikus regényt is írt.

Rendhagyó pálya volt Tamkó Siratóé – ugyanúgy, mint a könyvben szereplő kortársaié is. Esetében nemcsak a törté-

Arday Géza karak
születési képe
Károly Sirató
1978. III. 29

Tamkó Sirató Károly dedikációja a szerző számára

nelem kihívásaira gondolhatunk, mint a vesztes két világ-háború, vagy a forradalmak kora, majd a Rákosi-féle személyi kultusz hiteket emésztő évei, hanem azokra a fizikai és szellemi kényszerekre, amelyek az alkotói törekvéseket keresztettk, illetve pályákat siklattak ki, ami miatt évek-re-évtizedekre tűntek el művészek a magyar szellemi élet porondjáról. Tamkó Sirató a negyvenes évektől a hatvanas évekig nem publikálhatott.

Már 16 éves korától jelen volt a magyar irodalmi életben, hiszen 1921-ben „beköszönt”: ekkor jelent meg *Az Élet Tavaszán* című kötete. Apja orvosnak szánta, ám ezt nem vállalva jogot tanult, aminek az lett a következménye, hogy

a család nem támogatta tovább, majd sok évig külföldön, Párizsban élt.

Jógatanfolyamokat szervezett a saját otthonában, elsőik között írt Magyarországon jógaszakkönyvet. Kapcsolatban állt a Budapesti Buddhista Misszióval is. Emiatt idegenként kezelte a Kádár-korszak, de a francia kapcsolatai is gyanúsá tették. Alkotói mozgásteret az avantgarde megtartásával – ami fiataloktól meghatározó alkotói élménye volt – folytatódott, de a gyermekirodalom területén. Hirtelen robbant be ebbe a teljesen más olvasóközönséget megcélzó irodalmi világba. Tamkó Sirató Károly egyike volt azon keveseknek, akik megújították a magyar gyermeklírát. A hagyományhoz meglehetősen szorosan kötődő műfajt új témákkal, új formanyelvvel és dinamikus látásmóddal gazdagította. A húszas években dadaistaként nagy feltűnést keltett, szürrealista elemekkel alkotó költő volt, aki először műfordítóként fordult a gyermekversek felé. Köteteinek megjelenése mindig élményszámba ment a hazai gyermekek és szüleik körében: a *Pinty és Ponty*, a *Szélkiáltó*, a *Tengerecki Pál* és a *Tengerecki hazaszáll* mára már klasszikussá váltak. Tamkó Siratóról halála után – szerencsére már nem érte meg! – nagyon rosszindulatú és eltorzított monográfia jelent meg Aczél Gézától a „Kortársaink” sorozatban.²⁰⁵

Nem vállalt gyereket Tamkó Sirató Károly, mert zaklatott élete és háttérbe szorítottsága nem tette lehetővé, hogy harmonikus családi életet alakíthasson ki. Sok éven keresztül súlyos egzisztenciális gondokkal küzdött, és amire megtehetett volna, hogy utódot vállal, addigra középkorúvá vált, hiszen 1905-ben született, vagyis a háború és az utána következő esztendőök mellőzöttségéből adódó nélkülözései meggátolták a kiegyensúlyozott alkotásban és a létbiztonság kialakításában.

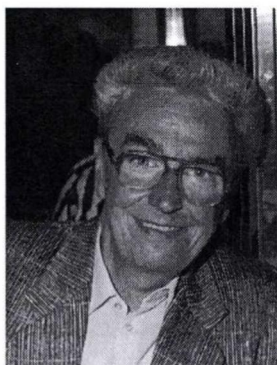
²⁰⁵ Aczél Géza: *Tamkó Sirató Károly*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1981.

Az ifjúsági irodalom szerkesztője, csöndes alkotója

MAJTÉNYI ZOLTÁN

„A polgári írók köre műfordítóként, rádiós szerzőként, a gyermek- és ifjúsági irodalom alkotójaként tevékenykedett”

(Vasy Géza)

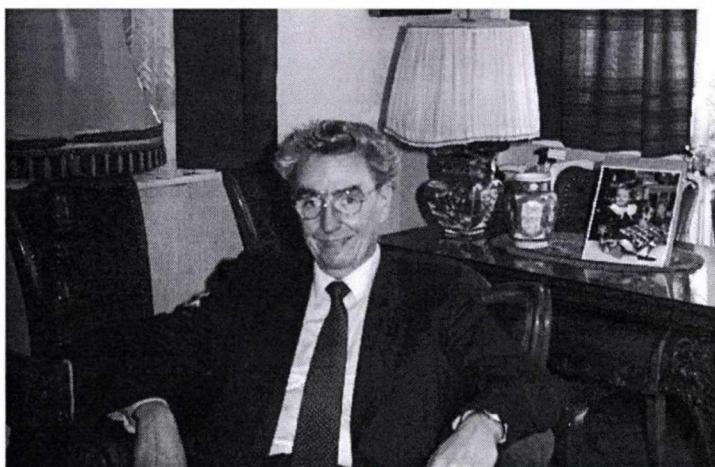
A Bírák könyvében olvasható Gedeon-történetből is tudhatjuk, hogy az ember magatartásból következni lehet az életére és a munkájára. Legalábbis Gedeon ezt a magatartást figyelte meg, amikor a katonáit elvezette a folyóhoz, és nézte őket, hogyan isznak a vízből. Majtényi Zoltán már huszonévesen felmérte azt, hogy hol él, mikor él és kik között él, hiszen a Rákosi-féle dik-

tatúrának a legvégén kezdte el a Móra Könyvkiadóban a szerkesztői munkáját. Kemény Zsigmondtól származik a mondás, mely szerint a tehetség az emberé, a nagyság a sorsé. Ez a megállapítás duplán is érvényes rá, hiszen a Kádár-éra aczéli kultúrdiktatúrájának az időszakában élte aktív alkotói időszakát, ráadásul a Teremtő tehetséggel áldotta meg, ami életveszélyes volt abban a korban is. Alkotói tehetségéhez nem fért és nem fér kétség, mert azt a háta mögött sorakozó műfordítások, regények, tanulmányok és egyéb írások egész sora igazolja. A sors azonban nem volt éppen kegyes hozzá, mert meglehetősen nehéz egyéni és alkotói életutat kellett bejárnia a 80. életévét betöltött író-műfordítónak irodalomtörténészként és szerkesztőként is. Balvégzet sújtotta korosztály fiaként indult. Felvidéki származású édes-

anyja és Nyugaton hadifogságba esett édesapja miatt fiatalkorában „osztályidegennek” minősítették. Csupán tanárai jóindulatának köszönhetette, hogy felvették az egyetemre, és befejezhette tanulmányait. Nagyanyja mellett nőtt fel, aki már előtte hét saját gyerekét is fölnevelte. A családi példából kiindulva ő is nagy családot szeretett volna, amibe azonban a szocializmus évtizedei beleszóltak. Érzékeny emberként – eredetileg operaénekesnek készült, amit egy betegség megakadályozott – nehezen viselte a mellőzöttség évtizedeit, ehhez nem könnyű egzisztenciális helyzete is hozzájárult. Nehéz lakhatási helyzetét magánéleti tragédiák kísérték, ugyanis két feleségét egymás után, fiatalon veszítette el. Mindez azt eredményezte, hogy nem vállalkozott utódnemzésre, és 1956-tól harminchét éven keresztül egy helyen, a Móra Ferenc Könyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott idő előtti nyugdíjazásig, mely után még tizenhárom esztendeig az Unikornis Könyvkiadó sorozatait is szerkesztette.

Majtényi Zoltán első regénye huszonkilenc éves korában, 1962-ben a Móra Kiadónál jelent meg; először visszautasították, ám némi átdolgozás után mégis – *ifjúsági irodalomként* – megjelenhetett. A *Királyi földönfutó* Könyves Kálmán idejében játszódik, amikor igen sok régi elveket, hiedelmeket valló ember kényszerült együttélésre az „új hit” többé-kevésbé őszinte zászlóvivőivel. A regény főhőse politikai pusztulásra ítélt nemzetség sarja: Árpád-házi származék, aki klerikusként szemtanúja annak, miként hamisítják meg írástudó szerzetes társai – dinasztikus okokból – a közelmúlt történelmét. Hat évvel az '56-os forradalom után elkerülhetetlen volt a történelmi és politikai áthallás, ami mai szemmel nézve is érdekessé teszi a regényt. A főhős a műben az események elviselhetetlensége miatt elhagyja az országot, ám a szerző maga nem cselekedett így, hanem mindig viszatért olaszországi (római, firenzei, bolognai, vicenzai) hivatalos ösztöndíjas tanulmányútjairól.

A vatikáni könyvtárban és másutt végzett alapos művészettörténeti kutatómunkája során szerzett ismeretanyagát

Majtényi Zoltán, aki nyolcvanévesen is szerényen alkot

arra használta, hogy megírja az *Utolsó ítélet* című regényét. Ez a munka csak 1971-ben láthatott napvilágot; Michelangelo életét, szobrászati, festői és költői munkásságát ábrázolja. 1999-ben lehetőség nyílt a regény újbóli kiadására, amelybe már bekerülhettek a nagy mester vallásos költészetének legjelentősebb remekei is, ezek az első kiadásban még nem kaphattak helyet.

A *Parázs a napsütésben* regénye nem járt olyan szerencsével, mint az előző, mert kéziratban maradt, ugyanis témáját tekintve a cenzorok számára vállalhatatlannak és kiadhatatlannak bizonyult. A Kr. e. IV. században játszódó történet az athéni demokrácia fénykorának és tragikus hanyatlásának húsz évét dolgozta fel.

Az *Istennő szépséges fia!* című művét felkérésre írta meg: a Móra Könyvkiadó azért dolgoztatta fel Majtényival Aineiasz élettörténetét, mert a diákok nagyon elenyésző számban olvasták el a görög (*Iliász*) vagy a latin (*Aeneis*) hősköltéményt. A regényes változat azt a reményt keltette, mintha azáltal közelebb kerülhetnének a fiatalok az eredeti klasszikus műhöz. Ennek a kötetnek van egy irodalomtörténeti érdekessége is, mely inkább a regény keletkezési korának

fonák helyzetét, illetve az akkori szellemi élet abszurditását tükrözi. Néhány gáncsoskodó kommunista kiadói ember annyira ellenezte a szerződés szerint elkészített mű megjelenését, hogy a címlapra a szerző neve helyett Publius Vergilius Maro nevét írták, s a szerző neve pedig fordítóként szerepelt volna. Ám a tévedés kiderült, mert felhívták erre az „apró” hibára az irodalmi vezető figyelmét, és azonnal visszaállították az eredeti szerzőséget. Pedig bizonyos párthű kolléga jóvoltából a nagy latin költő majdnem magyar prózaíróként került több ezer fiatal olvasó kezébe.

Az *Etruszk tölgykoszorú* című történelmi regény viszont nem jutott át a cenzúra rostáján, kiadatlan maradt, mert a gyenge erkölcsiségű római hódítók gyanúsán emlékeztették a cenzorokat a hazánkban zabráló szovjet katonákra. Viszont *A furfangos Thyl* című regény nem borzolta föl a lektori kedélyeket, és megjelenhetett a Delfin Könyvek sorozatban. Majtényinak ez a műve látszólag Thyl Ulenspiegel mókás kalandjairól szól, ám a szerző engedett hajlamainak, s a pikareszk mese mulatságos történeteiben a Habsburg-ellenes németalföldi szabadságharc valóságos történelmi hátterét dolgozta fel.

A fölöttes cenzori hatalom a diktatórikus évtizedekben minden alkalommal érezte a szerző témáival szembeni elzárkózását és idegenkedését, aminek az lett a következménye, hogy Majtényiban kifejlődött valamiféle gátlás attól, hogy „íróként” tekintsen magára. Nem véletlen, hogy több regénye kéziratban maradt (mind a mai napig), s nem láthatott napvilágot. Pedig mindenki tudhatja, aki olvasta bármelyik megjelent regényét, hogy cselekményformáló, párbeszédírói és jellemalkotó képessége milyen magas színvonalú.

Tudjuk, hogy a „Jókai-összes” jubileumi kiadása kereken száz kötetből áll. Pontosabban csak állt, mert Majtényi kutatómunkája a százat még tetézte újabb huszonöt olyan kötettel, amelyeknek az anyaga rég elfeledett 19. századi kiadványokban vagy egykori újságokban lappangott. Ezek

szétszórva, különféle századforduló körüli folyóiratokban jelentek meg. Az első száz kötetet – mint ismert – Lukácsy Sándor szerkesztette az eredeti jubileumi sorozat alapján, ám a Majtényi által összeállított és sajtó alá rendezett huszonöt újabb Jókai-regénnyel nemcsak a nagyérdeműt lepte meg „újdonságukkal”, hanem a kutatókat is. Majtényi Zoltán mindegyik új kötethez jegyzetszótárat készített, valamint név- és szómagyarázatot is összeállított. A legtöbb kötetet utószóval is ellátta, s ezek önálló irodalomtörténeti tanulmányokként is megállják a helyüket. Ezekben a tanulmányokban új gondolatokat, összefüggéseket és filológiai érdekességeket tár az olvasók és irodalmárok elé. Bemutatja a már idősödő Jókai modern és korával teljes mértékig lépést tartó alkotásait.

Majtényi Zoltánnak az alábbi Jókai-regények első megjelenését köszönhetjük: *Milyenek a nők, milyenek a férfiak?*, *Gróf Benyouszky Móric I–II.*, *Afanázia*, *Félistenek bolondságai*, *Sírkőalbum*, *Három királyok csillaga*, *Mégsem lett belőle tekintetes asszony*, *Szélcsend alatt*, *Óceánia*, *A két-szarvú ember*, *Párbaj Istennel*, *Börtön virága*, *Lenci fráter*, *Magnéta*, *Egy asszonyi hajszál*, *Petőfi Sándorról*, *Vén emberek nyara*, *A fekete sereg*, *Bölcs bolondság*, *A magyar előidőkből*, *A Maglár-család*, *Véres könyv*, *Őszi fény*, *Kis dekameron*, *Tarka élet*.

Az Unikornis Könyvkiadó megbízásából Majtényi szerkesztette a 80 kötetes Verne-életművet is. Ebből 18 művet ő maga fordított, ami önmagában is páratlan teljesítmény. Mindegyik kötetet ellátta jegyzetekkel, kiejtési táblázattal és utószóval. A 19. századi fordítók szövegeit pedig átdolgozta és korszerűsítette. Majtényi adta a magyar olvasók kezébe Verne költeményeit is. Ő fordította le *Mona Lisa* című, francia alexandrinban írt verses színművét is, amelyet magyarul is ebben a versformában olvashatunk. Nagyon sokat tett a hazai Verne-kultusz fennmaradásáért.

Regényírói kibontakozását meggátolta a rendszer, amelyben élt és alkotott, ezért fordult az ifjúsági irodalomhoz, valamint a műfordításhoz, mint nemzedékén belüli sok sorstársa. Olyan műfordítói munkákat kapott, amelyek nem könnyű filológiai utánajárást igénylő szövegek voltak. Ezekből a jórészt nehezen fordítható, sok szótározást igénylő művektől a kivételezett pályatársak viszolyogtak, viszont számára kihívást jelentettek. De visszatekintve, ez volt mindannyiunk szerencséje, hiszen Majtényi olyan értékes alkotások magyarártásán dolgozhatott prózában és lírában egyaránt, amelyek megjelenhettek, és rajtuk keresztül eddig két nemzedék nőhetett fel.

Az Unikornis Kiadó által napvilágot látott Karl May-sorozat harminchárom kötete valamennyi régi és új szövegének gondozását Majtényi végezte el. Ő maga az alábbi műveket fordította: *A sivatag haramiája*, *A szerencsét hozó almásderes*, *A sziklafészek*, *Witzliputzli professzor*, „*Én*” – *életem és vívódásaim*.

Majtényi Zoltán majdnem 40 önálló prózai művet fordított magyarra (pl. Dieter Ott, Emilio Salgari, Ugo Reale, Enzo Biagi, Mario Del Monaco, Peter Kemp, Laurio Volpi, Nicolas Dobo, Niccoló Machiavelli, Giovanni Verga stb. műveit). Ezek között sokféle műfaj megtalálható: regény, elbeszélés, önéletírás, politológiai szakmű, zenetörténeti monográfia, történelmi regény, freudista pszichoanalitikus regény, operaénekesi pályaképet bemutató kötet és művészettörténeti szakkönyv. A felsoroltakon kívül két színművet is átültetett magyarra: L. Pirandello *Álom – vagy talán mégsem* című művét, amelyet a Játékszínben adtak elő és G. Bargagli *A zarándoknő* című színdarabját; ez utóbbit a Budaörsi Parkszínpad 2004–2005-ben játszotta.

Verseket fordított izlandi, faröeri, norvég, dán, svéd, görög, latin, olasz, latin-amerikai, perui, spanyol, portugál, cseh, szlovák, lengyel, szlovén, szerb, horvát, román, orosz, kanadai francia, észak-amerikai, észt, bolgár, örmény, afrikai, angol, német, dél-vietnami, mongol költőktől. Átültetett magyar nyelvre középkori latin eposzt (*Martynus Thyrna-*

vinus) és ógörög szerzőket (Euripidész, Alkman, Oppianosz stb.). Magyarról olaszra fordította Búza Péter *Buda – Danubio – Pest* című művét, és bolgárról olaszra ültette át Nino Nikolov költeményeit, ugyanis leginkább műfordításból és szerkesztői munkáiból élhetett meg.

Mint ahogy pályatársai közül sokan, ő is az ifjúsági irodalomban talált otthonra többek között egy olyan szerző- és szerkesztőtárs segítségével, mint Kormos István. 1978 és 1989 között két évtizeden keresztül a *Népszabadság* ifjúsági mellékletének az irodalmi anyagát (verseket, elbeszéléseket, ismeretterjesztő írásokat) gyűjtötte, szerkesztette és írta.

Majtényi Zotán ifjúsági regényei (*Utolsó ítélet, Istenő szépséges fia!*, *A furfangos Thyl*) bizonyítják leginkább emberi-erkölcsi értékrendjét és habitusát. Neki köszönhető a 13 év alatt megjelent 16 kötetet magába foglaló *Nagy Magyar Mesemondók* sorozat, amelynek válogatását, szerkesztését, szöveggondozását és jegyzetekkel, valamint utószóval való ellátását is ő végezte el. Ebben a sorozatban kapott helyet egy-egy meseválogatás Arany László, Gárdonyi Géza, Heltai Gáspár, Jókai Mór, Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc, Sebők Zsigmond és Zelk Zoltán műveiből. Majtényi hangsúlyt fektetett a gyűjteményes mesekötetekre is: *Ércvitéz* (*Magyar vitézek*), *Hajnalcsillag* (*Tündérmesék*), *Oroszlánkő* (*Felvidéki magyar mesék*), *Árgyilus és Tündér Ilona* (*Királyi mesék*), *Az aranyszőrű bárány* (*Felvidéki magyar mesék*), *A tizenkét királykisasszony* (*Erdélyi magyar népmesék*). A *Magyar ifjúsági Remekírók* sorozat összeállításán és megjelentetésén több mint tíz évig dolgozott. Ebben a sorozatban jelent meg – többek között – Szabó Magda, Ignác Rózsa, Láng György, Gyurkovics Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Csathó Kálmán, Szentiványi Jenő, Szombathy Viktor, Thury Zsuzsa, Fekete Gyula egy-egy regénye.

Ifjúsági szerkesztőként tudatosodott benne az, hogy jelentős magyar klasszikus alkotók szövegei ma már nem érthetők, mert elavult a nyelvezetük, vagyis az értékes tartalom már nem „jön át” az avított nyelvi köntösön. Ezért

vállalkozott arra, hogy lefordítja mai magyar irodalmi nyelvre több 19. századi nagy prózaíró (Eötvös József, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Czuczor Gergely, Csengey Gusztáv) regényeit és népszerű világirodalmi alkotók (Alexander Dumas, Walter Scott, J. F. Cooper, L. Stephenson) műveiből is készített ifjúsági átdolgozásokat. Ezekért a munkáiért azonban csak akkor érhatték – közvetett – elismerések, amikor az általa átdolgozott művekről rangos méltatások jelentek meg különféle folyóiratokban. Ilyenkor a kritikusok sorra dicsérték azokat a regényrészeket, amelyeket Majtényi tollából származtak ennek vagy annak a magasztalható írónak a művében. Abszurd ez a helyzet, de jól mutatja azt a kort, amelyben mindez megtörtént, s amelyben Majtényi szerkesztőként is dolgozott.

Munkája során, kiadói szerkesztőként szemtanúja lehetett sok nagy tehetségű, kiváló alkotótársa megaláztatásának, semmibe vevésének. Méltatlankodását elfojtva, céltudatosan – szerkesztői és emberi lehetőségeihez képest – mindent elkövetett ezekért a mellőzött kollégákért és barátokért. Bármilyen szellemi fogda-léghőben kényszerült is dolgozni, számára ez volt az a tevékenység, amely a kiadói szakma titkos emberi „szépségét” jelentette. Diplomátikus szerkesztői jelentésekkel, valamint körültekintő szaklektorálásokkal sajtó alá rendezhette, kiadáshoz juttathatta olyan „élő” szerzők műveit, mint Dávid Antal, Dénes Zsófia, Fekete István, Grandpierre K. Endre, Ignác Rózsa, Molnár Kata, Passuth László.

Majtényi Zoltánt nem ismerhetjük eléggé (persze a szűk szakmai kör számon tartja), ami nem csak veszteség, hanem szégyen is, különösen akkor, ha végigtekintünk szerteágazó és jelentős munkásságán. Hiszen több évtized alatt megírt, szerkesztett és fordított könyvei benne rejlenek több olvasó nemzedék tudatában. Tudjuk, hogy földi életünkben nincsenek véletlenek, hanem csak szükségszerűségek vannak. Elkerülhetetlenül alakult minden úgy, ahogy lennie kellett, hogy munkássága ennyi irányba kiteljesedhessen. Életútjának megközelítéséhez Kazinczyt idézhetjük, aki életvezetési elv-

ként fogalmazta meg: „Eszköze lenni az isteni kéznek, Egy nem haszontalan tagja az egésznek, Férfiak! Ez gyönyörű jutalom”.

Szerkesztői, műfordítói, regényírói és irodalomtörténészi munkásságát áttekintve megállapíthatjuk, hogy az a jelentős alkotói teljesítmény, amelyet papíron, vagyis nyomtatásban megjelentetve létrehozott, több mint öt évtizede gazdagítja kultúránkat és irodalmunkat. Ez több alkotói életnek is nagy teljesítménye lehetne... Minőségérzéke és intelligenciája miatt képes felülemelkedni azon, hogy oly sok évtizeden át nem részesült semmiféle hivatalos méltatásban vagy elismerésben, egészen 2008-ig, amikor megkapta a József Attila-díjat. Majtényi Zoltánról elmondható a fenti Kazinczy-idézet, ő sem „haszontalan tagja az egésznek”! Soha nem csatlakozott semmiféle csoporthoz vagy párthoz: ő „csak” magányosan dolgozott és dolgozik mind a mai napig.²⁰⁶ A mellőzöttsége és egyedülálló teljesítménye közötti ellentmondás ellenére (vagy éppen ezért!) szerény és józanul derűs maradt. Történettudományi, művészettörténeti, irodalomtörténeti tájékozottsága, színes egyénisége, nagy műveltsége és finom – szó szerint – úri mentalitása messze a kiadók és a kollégák napi csatározásai fölé emelte.²⁰⁷

²⁰⁶ Idén jelent meg a Holnap Kiadó gondozásában Caius Suetonius Tranquillus *Caesarok élete* című műve, amelyben Kis Ferencné fordítását az ifjúság számára Majtényi Zoltán dolgozta át és látta el magyarázatokkal, valamint egészítette ki – Suetonius modorában – egy hiányzó fejezettel, amely még az ókorban elveszett.

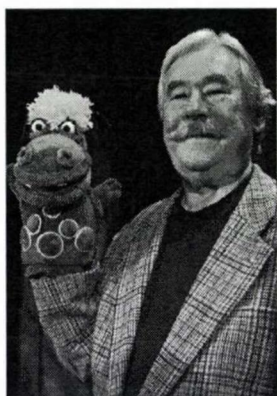
²⁰⁷ Majtényi Zoltántól több alkalommal is módom nyílt személyesen informálódnom a majdnem négy évtizedes ún. *mórá*s korszakáról. Éppen ezért – közös irodalomtörténész barátunk mellett – őt kértem meg, hogy a kiadóban szerzett személyes kapcsolatai, szakmai ismeretei, valamint átélt tapasztalatai alapján megjegyzéseivel és véleményével segítse munkámat. Ezúton is köszönöm, hogy a kulisszák mögé engedett, hiszen a kötetben foglalt szereplők többségét személyesen ismerte, és hasznos tanácsai segítségül szolgáltak a munkám során.

A Pom Pom atyja

CSUKÁS ISTVÁN ÉS A GYEREKKÉRDÉS

„Persze gyermeklíránknak is megvan a maga *szoc-reál* korszaka, de az iskolai ünnepélyeken szavalt úttörő- és kisdobos költemények bevált szerzőit senki sem tartotta költőnek.”

(Rigó Béla)

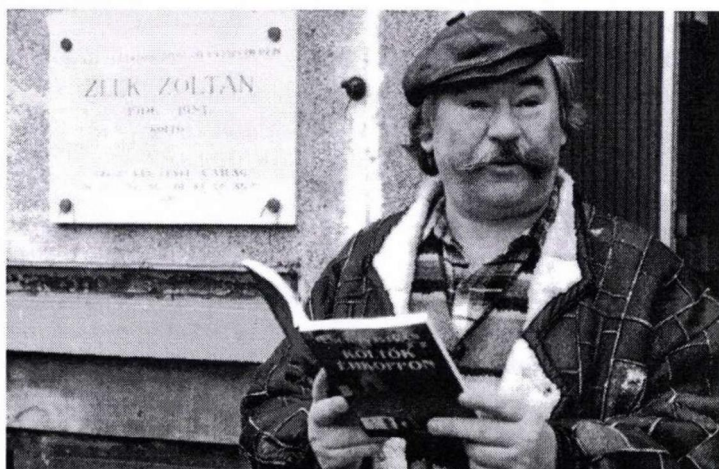

A Süsü és a Pom Pom atyja, „gyerekkönyvek világsikerű szerzője, nincs gyereke, ám tökéletesen elégedett a sorsával”.²⁰⁸ Csukás kétszer is elvált, mire megtalálta élete párját. Harmadik feleségével több mint három évtizede boldog házasságban. Az író persze eleinte nem önként vállalta a gyermektelenséget. Fiatalon kétszer is megnősült, de az első házassága alig egy évig, a második már valamivel tovább, csaknem négy

esztendeig tartott. Az író már elmúlt negyvenéves, amikor találkozott jelenlegi párjával.

Fiatalkorában, tizennyolc évesen került a fővárosba, kezdő költőként – mint akkoriban a legtöbben, jobbra nyomorgott. Ez a helyzet később sem változott, amikor írásaiért elkezdett honoráriumokat kapni, ugyanis a megkeresett összegeket felélte, elkártyázta, és albérletről albérletre vándorolt. Estét leginkább a kártyaasztal mellett töltötte a Fészek Klubban. De nem csak azért nem lett vagyonos ember, mert kártyázott, hanem mert – nagy sikerű művei ellenére – a szocializmusban

²⁰⁸ Nem lett gyerekem, aki sírhatna utánam. *Best Magazin*, 2010. május 7. IX. évf., 18. sz., 43. o.

Csukás István Zelk Zoltán emléktáblája előtt

nem favorizálták. A *Keménykalap és krumpliorr* című műve alapján forgatott hollywoodi film igen jelentős nemzetközi sikert ért el,²⁰⁹ ám a filmforgatókönyvért járó bevételt nem kaphatta meg, és még az amerikai díjátadóra sem engedték ki a vasfüggöny mögül.

„Az író nem titkolja, Máriával (harmadik feleségével) kötött házasságát egyetlen nagy közös cél erősítette meg. Nem, nem a gyerek. Egy saját lakás, egy igazi otthon megteremtésének az álma.”²¹⁰ Számukra nem a gyerek, hanem egy saját otthon jelentette a harmóniát és kiteljesedést. „A jó-ságos tekintetű, nagy bajuszú Csukás nem tagadja, hogy fiatalon habzsolta az életet.” Minden nőt azonnal el akart

²⁰⁹ Bácskai Lauró István rendező és forgatókönyvíró 1974-ben rendezte meg – a külföldön is népszerű – Csukás István regényéből készült *Keménykalap és krumpliorr* című ifjúsági filmsorozatot. A négy epizódból álló történet (Valódi oroszlánbögés, Kell egy véreb, A tettes lépre megy, Éljen Bagaméri Elemér) az egyik legszórakoztatóbb magyar gyerekfilm volt a '70-es és '80-as években, amely 1975-ben megkapta az „Év legjobb gyerekfilmje”-díjat, 1978-ban pedig a hollywoodi X. Televíziós Világfesztivál nagydíját is.

²¹⁰ Nem lett gyerekem, aki sírhatna utánam, i. m. 43. o.

venni, emiatt állandóan udvarolt, ám azt is belátta, hogy „ami ma szerelem, az holnap könnyen válik pokollá (...) nincs szörnyűbb egy gyereknek, mint az, ha a szülei elváltak. Nem akartam meggondolatlanul családot alapítani, ezért sem lett utódom. Azt mondtam, miattam ne sírjon egy kisgyerek.”²¹¹

A gyerekkori élmények nagyon meghatározóak az emberi életben. Csukás szerint mindenkinek van egy kincsesbánya: a saját gyerekkora. „A gyerekkori élmények kincsek, amiket őriz magában az ember. Én, mint író még egy csomó más kincset is hoztam magammal, például a neveket. Bagaméri nevű fagylaltos valóban létezett Kisújszálláson.” Ebből születhetett az örökzöld idézet: „Itt van, megjött Bagaméri, aki a fagylaltját maga méri!”²¹² Csukás Istvánt meseíróként ismerik, holott költő is, ám ez őt nem zavarja, hiszen az igazán jó mese hasonlít a költészetre, vagyis kicsit elemelkedik a földtől. A mesén keresztül sok műfajba belekóstolhatott, mint például a filmforgatókönyv-írásba, a hangjátékba, gyerekversekbe, színdarab- és bábjátékírásba. Például egy asztal két végén dolgoztak Sajdik Ferenc grafikkussal, és így egyszerre készítették a Pom-Pom-történeteket. Jó emberi és munkakapcsolat alakult ki közöttük, ami hozzájárult ahhoz, hogy Sajdik közreműködésével a mesék szövegéhez hasonló színvonalú képi világ készült. Nem kapott könnyű feladatokat Csukástól, elég ha csak *A lesből támadó ruhaszártó kötélre* gondolunk, amelynek a képi megjelenítése igazi kihívást jelenthetett.

Kormos István a Móra Könyvkiadó szerkesztőjeként beszélt rá Csukás Istvánt, hogy írjon a gyerekeknek. „Ma is hálás vagyok érte, hogy bekerültem ebbe a csodálatos birodalomba. Nagy élményem volt, amikor szétnéztem, és láttam, hogy a magyar gyerekirodalomban milyen magas hegycsúcsok vannak. Gondoljunk csak A Pál utcai fiúkra, Móra

²¹¹ Uo.

²¹² Zalka Katalin (összeáll.): *Mint a gyerekek. Képmás*, 2011. 6. sz., 15. o.

Ferencre, vagy éppen Móricz Zsigmondra. A legnagyobb írók írtak a gyerekeknek. Ezt azért érdemes és kell is hangsúlyozni, mert meggyőződésem, hogy a gyerekirodalom azonos értékű része a felnőttirodalomnak.”²¹³ A Móra Könyvkiadónál akkor tíz-húsz-harminc ezer példány alatt nem adtak ki könyveket, de egy sikeres könyv akár még a százszeres példányszámot is elérte.²¹⁴

A Hungária kávéház volt éveken át Csukás István törzshelye, ahol mélyvízben, vagyis az alagsori éttermi helyiségbe járt a magyar írók jelentős része: Kormos István, Nagy László, Ottlik Géza, Tamási Áron. „Csodálatos társaság volt, engem egy szerkesztő vitt oda először”²¹⁵ – emlékezett erről egy vele készült interjúbán. Ebben a kávéházban ismer-te meg Kormos Istvánt is, akivel barátok lettek.

A gyermekirodalom volt a menedéke a kommunizmusban azoknak „a kiváló íróknak, akiket kirugdostak a felnőttirodalomból”²¹⁶ – mondja Csukás, aki megemlíti azt a párhuzamot, hogy a szocialista időkben a kortárs cseh íróknak például a detektívirodalom volt a mentsváruk. „Emiatt annyira színvonalasak a cseh detektívregények. Magyarországon a gyerekek jártak jól, gyönyörű művek születtek, a legjobb írók tollából, Tamkó Sirató Károlytól Mándy Ivánig.”²¹⁷ „Próbáltunk megkapaszkodni ebben a széthullott társadalomban. Amire nagyon büszke vagyok, hogy nem dőltem be annak az erőszakos toborzásnak, amit ‘57-58-ban Kádárék folytattak, hogy álljunk az ő oldalukra. Inkább vállaltuk a nyomort, csavarogtunk az utcán, jártunk albérletről albérletre, évekig nem volt pénzünk, állásunk. (...) De

²¹³ Uo. 13. o.

²¹⁴ Kontha Dóra: Magyar gyermekeknek magyar mesét. *Magyar Hírlap*, 2011. május 11., 13. o.

²¹⁵ Fehérváry Krisztina – Szentéi Anna: Az élet szép! *Demokrata*, 2011. április 20. XV. évf., 16. sz., 49. o.

²¹⁶ Uo. 50. o.

²¹⁷ Uo. 50. o.

hogyan is írhattam volna lelkendező verseket, amikor a korosztályom fele bent ült a börtönben?”²¹⁸

„Az úgynevezett szocialista korszakban több kiváló magyar író kiszorult az irodalomból, s a gyermekirodalomban talált menedéket. Ott megjelentek a műveik, pénzt kaptak érte. Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván, Weöres Sándor, de még Tamási Áron és Tamkó Sirató Károly is írt remek bábjátékokat meg meséket. A jó írók hatalom általi háttérbe szorításával a magyar gyermekek jártak jól.”²¹⁹ A *Süsü, a sárkány* egyik fő üzenete, hogy gyakran a külső után ítéljük meg a másikat.²²⁰ Sok üzenete van Csukás Istvánnak, amit egy-egy szó jellemez a legjobban, olyan szavak, amelyek fennmaradnak a mesealakjain keresztül, és belevésődtek az elmúlt évtizedek alatt a gyerekekbe. Lópici Gáspár például azt üzeni a gyerekeknek, hogy ne tépjék le a plakátokat, mert azok az utca hírmondói, meg azt, hogy itt van Bagaméri, aki a fagylaltját maga méri. Csukás Tintanyúlja azt mondta, hogy mindennap megeszik egy postást, egy kéményseprőt és egy parkőrt, és hogy milyen ügyes a legkisebb Ugrifüles. És ahogy Csukás önmaga is írja a saját maga által teremtett mesealakokról: „Meg amit a kiscsacsi mondott Mirr-Murnak: azonnal köpd ki a legyet! Meg amit Oriza-Triznyák mondott: nem vagy bengáli tigris, de ez nem olyan nagy baj. Meg amit Sün Balázs mondott: kicsi nékem ez a ház. Meg amit Berci béka mondott: Berci béka szabadon sír és szabadon nevet! Meg amit Dani kacsa: eltáncolom nektek a kacsa-csacsacsát. Meg amit Pintyőke cirkuszigazgató mondott: művészt faragok belőletek ezzel a két kezemmel. Meg amit Ágacska mondott: nincs szebb, mint a barátság! Meg amit a Nagy Ho-ho-ho-horgász mondott: reszkessetek, halacskák!

²¹⁸ Uo. 51. o.

²¹⁹ Bodnár Dániel: A jó mese felér egy Tolsztoj-regény élményével. Látogatóban Csukás Istvánnál. *Lyukasóra*, 2011. 2. sz., 20. évf., 7. o.

²²⁰ Csukás István: *Mi az adu? Prózaírók írásai*. Bp., Könyvmolyképző Kiadó, 2011, 24. o.

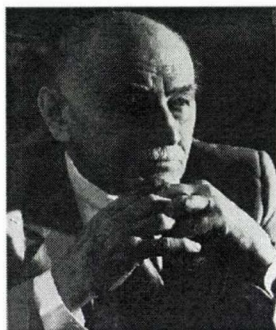
Meg amit Süsü mondott: ó, ha rózsabimbó lehetnék! Meg amit Süsüke mondott az öreg Mindenesnek: megőrülök a harmadik fejedtől! S amit az öreg Mindenes válaszolt: én is megőrülök a harmadik fejemtől, de muszáj együtt élnem vele. Meg amit Süni mondott: mi ez, fogkefevirág? Meg amit Seбай Тóбиás mondott: seбай!”

Meghurcoltatás, internálás és kitaszítottság

AZ IDEGGYÓGYÁSZ ÉS ÍRÓ, BENEDEK ISTVÁN IFJÚSÁGI
MŰVEI

„Mit érne egyetlen sorom is, ha írás közben jobbra-balra sandítanék? Lehet, hogy így sem sokat ér, de legalább szégyenkezmem nem kell.”

(*Benedek István*)

Aki ismerhette, annak a kedvesen mosolygó, ravaszkas tekintetű, megfontoltan beszélő, intelligens és szellemesen okos Benedek István maradt az emlékezetében. Gyermektelenül élt feleségével együtt a budai villájában. Nem tartozott az „újholdas” írók közé, ám személyesen ismerte őket és jó kapcsolatot ápolt szinte mindegyikükkel, hiszen azonos szellemi körhöz tartoztak. Otthonosan mozgott az irodalomban, ami nem volt különleges olyan apa, mint Benedek Marcell, és olyan nagyapa, mint Benedek Elek mellett. Íróként emlegetjük és tartjuk számon, holott orvos volt. Habár nem egyedi a jelenség, hiszen rajta kívül akadt orvos még a magyar irodalomban: például Németh László, Csáth Géza és Lénárd Sándor is az volt.

Már ősz fejjel vetette bele magát a közéletbe. A rendszerváltoztatás után, közel a nyolcvanadik életéhez közeledve azon kesergett, hogy az írástudók eljátszották a becületüket. Hetvenhét éves korától évente közzétett egy-egy tanulmánykötetet; sorra születtek a publicisztikai írásait és tanulmányait tartalmazó könyvei: *Hetvenhét*, *Hetvennyolc*, *Hetvenkilenc* és *Nyolcvan*, amelyek az életkorát jelző kötetcímek voltak. Ezeket barátja, Szíj Rezső kiadója, a Szenci Molnár Társaság jelentette meg. Alig akadt olyan társadalmi és politikai kérdés, melyről ne nyilvánított volna véleményt.

Benedek István a polihisztor orvos,
akit méltatlanul kivetett magából az aczélos-gárda

Élvezetese a kötetekben összegyűjtött írásai, ugyanis nem ragadt le a napi csatározások szintjén, hanem az eseményekre és a történelemre távlatosan tekintett.

Egyetemre felkészülő időszakomban találkozhattam vele, Mészöly Dezső vitt el hozzá; szeretettel látott otthonában, mert emlékezett apámra, aztán engem is fokozatosan elfogadott. Személyében megismerhettem egy független gondolkodót, aki szemrebbenés nélkül írt le olyan megállapításokat, összefüggéseket és gondolatokat, amelyeket rajta kívül a magyarság lelki és fizikai helyzetéről ebben az országban senki, vagy talán csak nagyon kevesen mertek megengedni maguknak.

Feleségével nem vállalkoztak közös gyermekre, mert a folyamatos megfigyelésekkel, rendőri felügyelettel, internálásban töltött esztendőkkal és a nélkülözésekkel, valamint félelemmel eltelt időszak ezt nem tette lehetővé. Első feleségével csaknem negyven éven keresztül éltek boldogságban, aki 1979-ben hosszú betegség után özvegyen hagyta. Sok gyereket szerettek volna, azonban ha lett volna akár egy is, az az ötvenes években, az internálás idején és utána komoly gondot okozott volna a család számára. Második felesége a tibetológus Lukáts Júlia volt, akivel már idősebb korában kötött házasságot.

1952 őszén az intaházai munkaterápiás elmeorvosi intézet igazgatója lett, ahova szó szerint elvonult a világ és a diktatúra elől. Itt játszódik az *Aranyketrec* című híres regénye. 1957-ben internálták, s mialatt a könyv nyomdai kiadás alatt állt, a szerzője már Kistarcsán raboskodott, ugyanúgy, mint Déry Tibor, ő is börtönben ült, amikor a *Nikije* megjelent. Apja szabadkőműves társainak²²¹ kapcsolatai segítségével hozták ki a táborból. A kiszabadulás után két évig rendőri felügyelet alatt állt, nyilvános helyen nem mutatkozhatott, kéthetente jelentkeznie kellett. A diktatúra éveiben feleségével együtt visszahúzódtak a család börzsönyi hétvégi házába, ahol Benedek Marcell évekig álnéven műfordítást és szovjet szocreál művek stilizálását vállalta, hogy valamilyen módon meg tudjanak élni. Ahogy Wutka Tamás könyvében olvashatjuk, „sok-sok könyv vette körül az erdő mélyén, önálló művek írásába kezdett, Beethovent zongorázott lelkesen a madaraknak”.²²² Ezek után – több esztendei kihagyás után – ifjúsági ismeretterjesztő művet írhatott, 1962-ben felkérést kapott iskolai olvasókönyv összeállítására a darwinizmus kibontakozásáról, ami egyfajta rehabilitációjának számított. Így született meg a *Lamarck és kora*. Ifjúsági

²²¹ Benedek Marcell (1885–1969), író, irodalomtörténész, műfordító – a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy utolsó nagymestere volt a betiltás előtt.

²²² Wutka Tamás: *Benedek István*. Bp., magánkiadás, 1990, 53. o.

műnek minősült a *Kisvárosi történet* is, amely ugyanekkor jelent meg. Egy felnőtté válás küszöbén álló tizenhét éves fiúról szól a kisregény, aki próbál eligazodni a képmutatásokkal teli világban. 1962-ben látott napvilágot az *Aranyketrec* második kiadása is, és 1963-ban – szintén második kiadásban – jelent meg a *Csavargás az Alpokban* című, szintén ifjúsági besorolású regénye.

A leírtak és ismertek alapján nem könnyű meghatározni, hogy élete során mi mindennel foglalkozott Benedek István, ugyanis munkássága meglehetősen szerteágazó volt. Elmeszszakorvos volt, művelődéstörténész, az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet főorvosa, ám mindenekelőtt író, amit az általa alkotott polcnyi mennyiségű kötetek bizonyítanak. Sírkövén is a neve mellett csak ez az egy szó olvasható: író. Neveltetése és átélt élményei miatt nem ill(eszked)ett a szocialista rendszerbe, ami közel hozta őt az újholdasokhoz: Nemes Nagy Ágnesen keresztül Lengyel Balázshoz, később Mándyhoz, Lakatos Istvánhoz és Szabó Magdához, akik el- és befogadták. Munkásságának fontos vonulatát jelentette a kultúrtörténeti ismeretterjesztés, amelyet eleinte ő is kizárólag az ifjúság számára írhatott. Ráth-Végh óta alig vált széles rétegek számára annyira emészthetővé és népszerűvé a kultúrtörténetet, mint Benedek István által. Írt – többek között – a Tibeti Halottaskönyvről, Széchenyi lelkéről, Semmelweis orvosi és emberi vívódásairól, a Délsziget köréről és irodalomtörténeti háttéréről, Remarque harcos pacifizmusáról, Ady betegségéről és magánéletéről.

Nyolcvanegy éves korában Olaszországban, Velencében érte a halál, szívrohamot kapott egy hosszú autótúr után. Gyermeektelenül távozott, mert az átélt viharos történelmi korszak és meghurcoltatása nem tették lehetővé számára, hogy utódot vállalhasson. Emiatt vele megszakadt a három kiemelkedő magyar személyiséget adó kisbaconi Benedek család egyik ága, amelynek a huszadik században nagyapja, Elek apó, irodalomtörténész apja, valamint Benedek István voltak az emblematisz irodalmi alakjai.

Kísért a múlt: apák és fiúk

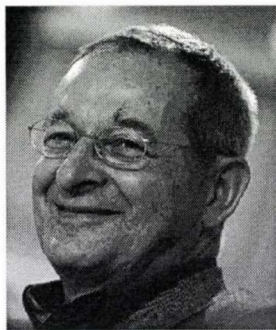
EGY GYEREK SORSA AZ ÖTVENES ÉVEK POKLÁBAN

„Az atyák ették meg az egrest, és a fiak foga vásott bele.”

(Jeremiás próféta könyve 31:29)

„Nádas nem önsajnálattal és vádaskodással, hanem egy tudós nyugalomával és egy költő tisztaságával tér vissza a gyermekkorhoz.”

(A *Die Presse* cikkéből)

Nádas Péter művének, az *Egy családregény végének* hősei mind kereső emberek, nyugtalanul élnek. Nyugtalanlásuk oka a félelem, amely társadalmi környezetükből ered. Félelmük oka a kor bizonytalansága, az ötvenes évek irracionális és megmagyarázhatatlan cselekedetei.

Arányos és tiszta szerkezete ellenére nem könnyű bemutatnunk, hogy miről szól a mű. Legtöbbet talán úgy mondhatjuk el róla, ha a gyermek főhős, Simon Péter fejlődésrajzaként értelmezzük. Ennek három állapotfokozatát ismerhetjük meg: az első, a súlyos konfliktusokkal terhes, mégis védettséget és harmóniát nyújtó szülői-nagyszülői otthon, a második, a játszótársakkal közösen alkotott és birtokolt képzeletvilág, a harmadik pedig az állami nevelőintézet katonás környezete, ahová a főhőst a család pusztulása után viszik.

Az elbeszélő nem az időrendi szakaszosságot, inkább az egyes élményrétegek egymásba hatolását hangsúlyozza, amelyen keresztül egyfajta fejlődésrend érvényesül. Az író egy gyerek, Simon Péter szemén keresztül láttat, ahogyan egyes

szám első személyben megéli a történeteket. Koránál fogva csak passzív átélője és szemlélője-értelmezője a történéseknek, s ezáltal alkalmas lehet arra, hogy rajta keresztül a szubjektív írói érdekeltség és az epikai objektivitás elemei egyensúlyba kerüljenek. Egy gyerek sorsának bemutatásán keresztül láttatni mindig kétszeres telitalálat: egyrészt azért, mert egy gyerek a felnőttek között éli kiszolgáltatott életét, másrészt pedig nem vak, sőt gyakran intenzívebben és főleg őszintébben reagál helyzetekre, mint egy felnőtt. Simon Péter környezetében egy kor jellemző magatartásformái drámai módon rajzolódnak meg. Az öreg szobák, a titokzatos bútorok, bokrok és füvek, a kiutalt és berendezett budai villa: maga a világegyetem az elvadult kertben játszó három kisgyerek, két kisfiú és egy leány számára. A papás-mamást játszó gyermekek még a másolható személyiségmintát keresik. A gyerekek szabadsága abban nyilvánul meg, hogy most még módjuk van a folyton cserélődő szerepekből „megélni” mindazt, ami érzelmi szükségletüknek leginkább megfelel. A gyermek- és kamaszlét rejtelmes birodalma hosszú ideje áll a modern elbeszélő irodalom érdeklődési terében: Cocteau, Alain-Fournier, Richard Hughes vagy Agota Kristóf (Kristóf Ágota), Márai Sándor, Ottlik Géza és Pap Károly is a gyermeklét mitikus saját világát derítették fel.

Nádas Péter tollán érződik a mesterek felszabadító hatása: különösen az *Azarel* írójáé, Pap Károlyé. Nádas korábbi műveiben, *A Bibliában* és a *Kulcskereső játékban* is érdeklődéssel fordult a gyermeki lét különös világa felé. A gyermekkor nála is mitikus univerzum, törvényekkel és játékszabályokkal, amelyek csak részben hasonlítanak a felnőttek törvényeire és játékszabályaira. Ahogy írja: „A gyermekben már benne van az élet; ahogy a tenger egyetlen cseppje is a tenger.”

Simon Péter 6-8 éves tudattal reagál önmagára és környezetére: *anyját* nem ismeri; *apját*, aki elhárító tiszt az ÁVO-nál, és a jugoszláv határnál szolgál, ritkán látja – a „nagy per”-ben (Rajk-per) 1949-ben hamisan kell tanúskodnia, amellyel a nagyapát halálra sebzí. Maga is áldozat lesz. *Nagyapát* megöli a saját fiával való lelki és szellemi szakítás. A *nagy-*

mama is követi férjét a halálba, a halottal a kisfiú napokig össze van zárva, miközben bolyong az üres lakásban. A bizonyosságtól fűtött emberek közt egyedül *Frigyes bácsi* képes a kételkedésre. „Nem tudom kedvesem, hogy létezik-e valami, amiről mi emberek komolyan beszélhetünk?”; kutyáját megmérgezik, szomszéd barátait, a játszótársak szüleit is letartóztatják, a gyerekeket elköltöztetik házkutatás után.

A két férfi, a nagyapa és az apa kínál fel a gyerekeknek gondolkodási és viselkedési mintát. Választhatna közöttük, de nem teszi, ugyanis mindkét magatartásforma kudarcot jelent, és a személyiség csorbulásával jár. Gondolkodásuk teljes ellentétét figyelhetjük meg: az apa esetlegességekben, a nagyapa abszolútumokban gondolkodik. Az apa mindent gyanakodva szemlél (a manipulálhatóság miatt), a nagyapa mindent az emberért valónak lát, mert hisz a rendszerben. Az apa a valóságra, az objektivitásra összpontosít (el is veszik benne), a nagyapa teljesen elrugaszkodott. Az apa egyetlen mesét tud (azt is a katonacsizmáról), a nagyapa egész mítoszt kerekít, családregeňyt, amelynek beteljesítője – úgy véli – a kisfiú lesz.

A nagyapa és az apa viselkedése alapvetően különböző magatartásváltozatok eredménye. Ennek a két változatnak a vonzásában alakul a kisfiú sorsa, ebben a kettős erőterben kell felnőnie, eszményeket, példákat választania, de a történelmi környezet is eltorzíthatja az emberi személyiséget. Ezzel teszi közelmúltunknak ezt a drámai időszakát látványossá, képzeletet izgatóvá: az 50-es évek politikai eseményeit a gyermekhős sorsának a tragikus kifejlésével. A színhely megválasztása is ebből a szempontból fontos, az budai villanegyed, ahol az odaköltöztetett kádercsaládok többsége a hatalom szigorúan szervezett hierarchiájának csúcsain helyezkedik el. Ezeket a villákat – mint az olvasók előtt is ismeretes – elvették egy történelmi osztály tagjaitól, akiket kitelepítettek, internáltak és börtönbe zártak az ötvenes évek elején, a hatalom (diktatúra) haszonélvezői pedig elfoglalták, és családilag birtokba vették mások tulajdonát, életterüket, bútorait és sokszor személyes tárgyaikat is használva.

Nádas regénytechnikájának része az abszurd helyzetek létrehozása, a cselekmény melletti figyelmet a szereplők személyén keresztül próbálja egyenletesen fenntartani az egész regényen és a háttérben játszódó politikai eseményeken keresztül. Ehhez mellékes eszközként felhasználja a legkülönbözőbb nyelvi trágárságokat is.

Érdekes a nagyapa személye, aki elidegenedett a társadalomtól és a politikától, s az „örök dolgokhoz” fordult, menekülésként a mítosz körébe zárja magát. Hosszú fejezeteken keresztül meséli el unokájának a hagyományos családtörténetet, távoli őseit, egy jeruzsálemi, Simon nevű kereskedő életét, aki jelen volt Jézus kereszthalálánál, de nem ismerte fel benne a Messiást. A családnak ezért kétezer évig kellett bűnhődnie, szétszórattott a világban Cordovától Budáig, pogromok áldozata lett. Mintha André Schwartz-Bartnak, *Az igazak ivadéka* írójának nagyszabású történelmi víziója kelne új életre egy magyar-zsidó „családrege” familiáris mitológiája keretében. Csakhogy fordított előjellel, mert a szenvedés ezúttal nem a kiválasztottság jele, hanem bűnhődés a távoli atyák vétkei miatt. A büntetés véget ért, a nagyapa tervei szerint a kisfiúnak kell visszavezetni a családot az elvesztett hagyományokhoz.

Az évezredes családi mítoszok nem adhatnak feleletet a rendkívül összetett és mozgalmas történelmi valóság kérdéseire. Fia nem teljesen jogtalanul vághatja a szemébe: „Ön nem élt! (...) Volt, de nem élt!” Ez a fiú már egészen máshol keresi a választ (részben ugyanazokra a kérdésekre, mint a nagyapa). Az apa, mint ávós, hamis perben lesz hamis tanú, és árulónak minősül, de a regényben a sorsára homály borul. Az apa tanúvallomásával mindkét magatartásforma szétesett, ugyanis a nagyapa mitologikus világa éppúgy megsemmisült, mint az ő tudatos cselekvésre alapozottsága. Ezzel a családrege befejeződött, mert a két embermodell valóban egymás szöges ellentéte: a politikától való végletes elvonulás és a politikában való végletes alámerülés példáit nyújtják. Az egyik oldalon erkölcs nélküli gyakorlat áll, a másikon gyakorlat nélküli erkölcs: „Amikor a fotelt levitték, mert nagyapa nem tudott lépcsőt járni, az apám azt mondta, leviszi

a rádiót is; de a nagypapa azt válaszolta, hogy neki nem kell, nem kíváncsi a hazugságokra.” „Apám így teljesen elszakad az élettől!” „Az elkövetkezőkben ez a feladatom! Elszakadni!”²²³

Több helyen fellelhetők a zsidóságra vonatkozó kifejezések, pl. sabbath, sólet, rabbi, kohen, németes (jiddis) mondatok. A nagypapa, hogy kioltsa az átkot, amit ősei követtek el, keresztény (katolikus) nőt vett feleségül, de a fia megcsúfolta a „bizakodást”, mert ismét zsidó házasságot kötött. Ezzel kapcsolatban mondja a nagypapa a fiának: „Nem értheted, hiszen te ezen a kapun már be nem léphetsz, megkeveredett véred nem visz be már, csak éppen annyira, hogy benézz.”²²⁴ Ez a „benézés” azonban kevés ahhoz, hogy identitást biztosítson. Érdekes a nagypapa élethez való hozzáállása: „Csak egyetlen szót kell kimondanom, amit nem mondhatnék. Jézus. Egyszer 1598-ban így kiáltott fel egy ősöd Budán: haljunk meg, hogy megmeneküljünk! Ez lett a jelmondatom. Majd te is válassz, hogy válasszon ő tégedet.”²²⁵ Az 50-es évek hangulatát idézi a regényben az a rész, amikor a gyermek arról beszél, hogy a hívő katolikus „nagy mama azt mondta, ha nagyobb leszek, ministrálhatok, de az apámnak nem szabad tudni”²²⁶ – az apa ávós világnézetébe ez nem férne bele. A regény végére a főszereplőből, a tanúból (gyerekből) áldozat lesz. Áldozat lesz az apából (ÁVO) is, vadászból vad, vagyis az üldözőből üldözött. Megoldatlan marad Simon Péter további sorsa. Az intézeti életben (ahová az árva ÁVO-s gyerekek kerülnek) egy új regény kezdődik, mégis felvetődik a kérdés: vajon ép és egész ember lesz ebből a kisfiúból? Nyitott marad a gyerek sorsa a regény végén, de ez jelzésértékű Nádasnál, hiszen az események végső kimenetelét nem tudjuk szabályozni. Mindenkinek magának kell utólag levonnia a tanulságokat és összeraknia a saját világképét.

²²³ Nádas Péter: *Egy családregény vége*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 92. o.

²²⁴ Uo. 94. o.

²²⁵ Uo. 98. o.

²²⁶ Uo. 81. o.

Történelmi tisztánlátás az ifjúsági irodalomban

Az ifjúsági irodalomnak – a szórakoztatás mellett – az egyik fontos feladata: a történelmi ismeretek közvetítése. Az irodalom segítheti a jelen és a múlt feldolgozását, amelyhez az író részéről történelmi tisztánlátásra van szükség. Ugyanez vonatkozik az önéletrajzi regényekre és funkcionális művekre is, mert fontos a történelem eseményeinek az utókor számára történő hiteles megörökítése. Erre Szabó Magda tapasztalata a legjobb bizonyíték, akinek a korról és saját élethelyzetéről szóló gondolatait még egyszer szükséges idéznünk: „Soha olyan fontosnak nem éreztem az irodalmat, mint (...) az ötvenes években, amikor elképesztő dolgok történtek az országban, apák kerültek börtönbe, haltak meg, gyerekek maradtak otthontalanul, árván. A gyerekek hihetetlenül hamar felnőttekké váltak, korukat meghazudtoló módon gyorsan értek.”²²⁷

Az irodalomban 1945 után először német nyelvterületen kapott teret a második világháború feldolgozása, és kialakult a gyermek- és ifjúsági irodalmon belül is egy világháborút feldolgozó tendencia. Bernd Otto szakkönyvében ezeket a műveket tematikus feldolgozásban vizsgálja,²²⁸ A legfőbb vonulat az önvallomásos megközelítésmód, amikor a saját gyerekkorukat mesélik el a szerzők, egyes szám első személyű gyermekhős szerepeltetésével. Ez azért fontos megállapítás, mert hasonló jelenség figyelhető meg a hazai irodalmunkban is.

Az irodalom az egyetlen médiuma a múlt lélektani feldolgozásának, ugyanis a történelmi ismeretek közvetítése mel-

²²⁷ Szurmainé Silkó Mária: *Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez*. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2007, 84. o.

²²⁸ Bernd Otto: *Die Aufarbeitung der Epoche des Nationalsozialismus im fiktionalen Jugendbuch der Bundesrepublik Deutschland von 1945 bis 1980*. Frankfurt am Main – Bern, 1981.

lett az olvasó történelmi szocializációjáért is felelős. Az önéletrajzi elemeket és önvallozásokat tartalmazó regények (pl. Esterházy Péter: *Javított kiadás*, Temesi Ferenc: *Apám*, Nádas Péter: *Egy családregény vége*, Vámos Miklós: *Zenga zének*) különféle írói eljárást alkalmaznak a múlt eseményeinek feldolgozására és irodalmi alkotásokban való megjelenítésére, amelyekre szükség van a megértés, valamint a nemzedékek sorsának és álláspontjának szembesítése miatt. Természetesen abból a szempontból jelentős a különbség a felnőtt olvasókhoz szóló irodalom és az ifjúsági irodalom között, hogy mit tudnak vállalni és milyen határokig mernek elmenni a Rákosi- és Kádár-féle diktatúra ábrázolásában.

A német nyelvű gyermekirodalom történelmi vonatkozású alkotásainak jelentős részét az önéletrajzi ihletésű vagy eleve önéletrajzi alapú regények alkotják, amelyek az író gyermek- és ifjúkorából építkeznek. A háború utáni időszakban az önéletrajzi és dokumentatív alkotásoknak nagy szerepük volt az 1945 utáni nemzedékek szemléletének kialakításában: ilyen például *Anne Frank naplója* 1950-ben. A világháború eseményeit és ellenállási tevékenységét tartalmazó egyik legnépszerűbb magyar regény Szabó Magda romantikus elemeket tartalmazó *Abigél* című műve, amelyet a Móra Kiadó jelentetett meg. A regény alapján 1977-ben készült négyrészes filmsorozat nagy sikert aratott a hazai nézőközönség körében, ami megalapozta az ifjúsági mű népszerűségét. Nádas Péter *Takarítás* című művének történeti-történelmi vonulata is visszanyúlik a háború előtti antifasiszta ellenállás egy elképzelt epizódjához. (Nádas szülei is részesei voltak hasonló akcióknak: hamis iratokat és röplapokat gyártottak.²²⁹) Mindezek a történések azonban csupán kiindulópontként, a jelent befolyásoló múltbeli eseményként vannak jelen, hasonlóan az ibseni analitikus, múltfeltáró dramaturgiához, amely a nádas *Találkozásban* még erőteljesebben van jelen.

²²⁹ Forrás a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapján: <http://www.pim.hu/object.863273B3-0A2C-4E24-946E-578F209DB26B.ivy>

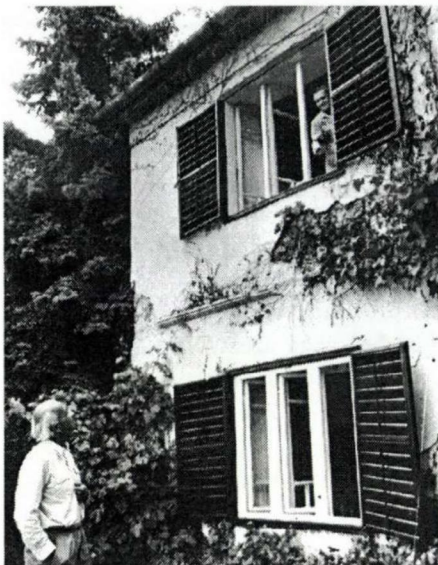
Ávósok és írók meg a gyerekeik

„Még figyelemreméltóbb e fiatal írógeneráció társadalmi összetétele. Esterházy Péter (...) kedves fiatalember, szinte sajnálom, hogy nem tudom olvasni. Nos, E. ugye gróf (...) Kornis (...) kispolgári szűcs-családból való zsidó. Spiró és Nádas káder-, illetve ávósgyerek. Hol van innen a nép? A félfudális Horthy-rendszerben vagy azelőtt mégiscsak feljött egy Kassák, József Attila, Tersánszky, Berda, Nagy Lajos, nem is szólva Veres Péterről, Illyésről, Sinka, Sértő, Tamási, Darvas stb. stb. És most a munkásparaszt hatalom 44. évében hol vannak a népi tehetségek?”

(Karinthy Ferenc)

Nádas Péter családregegyével azért foglalkoztam, mert barátaim azt állították, hogy az író ebbe a művébe saját gyermekkorának egy részét építette bele. Érdekesnek találtam, hogy a szerzőnek mit sikerült bemutatnia a korról, amelyben élt. Ez a regény túlmutat a leíró történetmesélésen, ugyanis egy gyerek szemén keresztül láthatjuk a diktatúra pusztító korszakát. Azt is megérthetjük – hasonlóan a holokausztátélő írókhoz –, hogy ilyen gyerekekkel „megáldva” miért maradtak folytatás nélkül, azaz gyermektelenül, azok, akiknek a szülei vagy saját maguk az ÁVO munkatársai voltak. Számos író életének is meghatározó részévé vált a gyerekkor élményanyaga, ugyanis hasonló történelmi és családi traumát kellett átélniük. Nemcsak a rendszer ellenségei, hanem az ún. kiszolgálói is a diktatúra áldozataivá váltak.

Főleg ezt akkor érthetjük meg, ha megismerkedünk az egyéni történetekkel. Nádas Péter író apja, Nádas László a Rákosi-korban a Jóvátételi Hivatal vezető beosztású munkatársa volt, édesanyja, Tauber Klára pedig a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének budapesti titkáráként dolgozott. 1950-től a Szabadság-hegyen laktak, ahol a családregegy

Illyés Gyula tihanyi
villájának részlete

játszódik. (Számos mű szerzője folyamodott ahhoz a módszerhez, hogy gyerekhőse szemén keresztül mutatja be a diktatúrát.) A valóságban 1953-ban az író édesapját, aki a Postaügyi Minisztérium főosztályvezetőjeként dolgozott, sikkasztás gyanújával felfüggesztették az állásából, és eljárás indult ellene. Néhány hónap elteltével bizonyítékok hiányában felmentették, majd a Belvárosi Távbeszélő Üzem igazgatójaként dolgozhatott tovább, mint jó káder. A forradalom nem érintette jól a rákosista családot: az író édesapját 1956 októberében a Munkástanács megfosztotta az állásától, majd egy névtelen telefonáló megfenyegette, hogy a lakásáról is elhurcolhatják. Két fiával együtt a Szabadság-hegyről a Pozsonyi úti lakásukba menekült, hiszen volt hova költöznük, ugyanis a rendszer kádereinek nem volt lakásproblémája,²³⁰ ellentétben a kötetben szereplő írókkal és költőkkel,

²³⁰ „A kitelepítettek lakásainak kiosztásáról nem készült átfogó ki-mutatás (...) A megüresedett lakások száma körülbelül 4000 volt – 1952-ig – (...) államosították számos kizsákmányoló lakását is. Ezzel az akcióval Budapesten több mint 36 ezer ingatlanhoz jutott

vagy akiktől például a Szabadság-hegyi villát vagy a Pozsonyi úti lakást államosította a Rákosi-rendszer. Voltak olyanok is, akik a diktatúra haszonélvezőiként érinthetetlenekké váltak, mint Illyés Gyula – aki szintén alkotott a meseirodalomban: a *Hetvenhét magyar népmese* címmel –, aki apósának, az egykori kúriai bírónak a budai villájában maradhatott, tőle nem vették el, sőt a család tihanyi villáját sem államosították, hogy nyugodtan nyaralhasson és alkot hasson a költő, és hogy az ötvenes években azt kiabálhassa – üzenve – az újhidasoknak: „a polgári író akassza fel magát”.

Később Nádas apját a munkaügyi bíróság végleg felmentette minden vád alól. Azonban néhány nappal a végzés kézhezvétele után, 1958. április 15-én önkézevel vetett véget életének (miután több koncepciós perben is megvádolták, majd felmentették). Nagynénjük, Aranyossi Magda²³¹ lett a két fiú gyámja. Nádas Péter Aranyossiék Lenin körüti lakásába költözött, testvére, Pál pedig intézetbe került.

A Rákosi-diktatúra – saját rendszerük! – hasonló meghurcoltatását élte át Vámos Miklós író apja is, aki Rajk titkáráként túlélte a nagy pert.²³² A *Zenga zének* című könyvében vallott erről a korról (Nádas művével megegyezően szintén gyerekszemmel írta le az eseményeket, annyi újítást alkal-

az állam.” Horváth Sándor: *Két emelt boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Bp., Napvilág Kiadó, 2012, 89. o.

²³¹ Aranyossi Magda – Aranyossi Pálné (szül.: Nádas Magda, 1896–1977), író, újságíró. Aranyossi Pál újságíró és műfordító felesége volt. 1918-tól részt vett a munkásmozgalomban. A Tanácsköztársaság bukás után, 23 évesen emigrált (Bécsben, Firenzében, Stockholmban, Berlinben és Párizsban élt), tagja lett több ország kommunista pártjának, 1941-ben férjével együtt visszatért Magyarországra, hogy mindketten bekapcsolódhassanak az illegális kommunista ellenállásba. 1949-től a Munkásmozgalmi Intézet, 1957-től az MSZMP KB Párttörténeti Intézet tudományos munkatársaként dolgozott.

²³² Kun Zsuzsa: Kihúzták alólam a gyerek- és kamaszkort. *Best Magazin*, 2013. április 5., XII. évf., 14. sz., 44–45. o.

mazva, hogy gyerekszájjal is, vagyis egy kisgyerek beszéd-stílusában): „Aztán perbe fogták Rajkot és fölakasztották,²³³ engem pedig kidobtak a pártból és a belügyből (...) Fiam, hagyjuk ezt, mondtam, hogy még kicsi vagy hozzá... jobb lenne, ha elfelejtenéd az egészet. És... temicsináltál abban a belügyben? Hát... államosítással foglalkoztam (...) én a szerzetesrendeket, a kuplerájokat, a zárdákat... tudod, miaz? (...) a szocializmus lényege, hogy minden állami tulajdon! Nade... nadea a mi lakásunkat aztán visszaadták, akkor ez nem...?”²³⁴ A gyerekszáj és gyerekszem, még ha mesterségesen kialakított opció is, de hatékony és főleg hatásos módszer az író kezében. Szabó Magda saját élményéből táplálkozva nyilatkozta a tapasztalatszerzésről: „Párttag és párton kívüli szülők gyermeke egyaránt elmondott mindent, soha, életem egy szakaszában sem láttam olyan tisztán, egy gyermek szemén keresztül nézve a köröttem folyó élet hazugságait, mint akkor, soha olyan pucérnak nem érzékelttem jelentős funkcióban tevékenykedő szülőket; rémületes album volt, amit a gyerekek ábrázolta képekből a köröttem élőkről alkothattam. A kisiskolások bölcsek voltak, s egyszersemind gyerekek, észjárásuk racionális, mentes minden érzelgősségtől. Válogatott halálnemeket kerestek és rajzoltak a magyar füzetükbe Iluska mostohájának, később a Toldi-időszakban az álnok Györgynek a büntetésére; a gonoszokat hol a nyilasok végezték ki, hol az ÁVÓ.”²³⁵

Esterházy Péter *Javított kiadását* 2002-ben, hat évvel később olvashattuk, mint Vámos vallomásos könyvét, amelyben

²³³ Rajk Lászlón az ítéletet 1949. október 15-én hajtották végre. Felesége, Földi Julianna ötévnyi börtönbüntetést kapott, gyermekük (aki 1949. január 26-án született) nevelőintézetbe került, ahol „Kovács István”-ként nevelték. Az özvegy a börtönből való szabadulása után, 1954-ben kaphatta vissza a fiát, aki felnőttkorában építész és a rendszerváltás után SZDSZ-es politikus lett.

²³⁴ Vámos Miklós: *Zenga zének*. Bp., Ab Ovo Kiadó, 1996, 101. o.

²³⁵ Sárközi Máttyás: *A bizarr évei*, i. m. 95. o.

kirajzolódik a – köztudott²³⁶ – ügynöktörténet az osztályáruló gróf Esterházy Mátyás²³⁷ életének egy szakaszáról. Szintén az ügynöktörténet apa–fiú-relációját (csak a másik oldalét) írta meg regény²³⁸ formájában Temesi Ferenc, aki ehhez – ugyanúgy, mint Esterházy – több száz oldalas besúgó-i jelentéseket tanulmányozott át. Regényszerűen leírta, hogy a tartótisztek az ügynökeiken és besúgóikon keresztül hogyan figyelték meg az apját, aki tudatosan és határozottan, vállalva a későbbi következményeket: visszautasította, hogy beszervezzék, emiatt az iskolaigazgatói állását el kellett hagynia, és segéd munkásnak állt. A két író szinte egyidős, ami érdekessé teszi az általuk feldolgozott eseményeket és életutakat, hiszen azonos korban éltek, de az írói szemek családon belül mást láttak. Mégis a két regény szervesen összetartozik, mert bemutatják azt, hogy az ügynök ugyanúgy, mint a gyereke: áldozattá vált, ám az ügynöknek nem beálló apa és író fia is eleve áldozat lett, és mindketten íróként dolgozták fel apáik sorsát. Az emlékek elől egyikőjük sem menekülhetett el, ami kiderül Esterházy könyvének ajánlásából: „Álmomban azt magyarázom apámnak, miközben ő a kezemre teszi azt a nagy, súlyos apakezét, hogy az a jó, ha megírom ezt a históriát, ezt a szót használom, históriát, úgy mondom, mint egy gyereknek a doktor bácsi, ne féljen, nem fog fájni, ez a legjobb megoldás. Mint valami betegségről beszélek...”

A *Javított kiadás* annál a Magvető Könyvkiadónál jelent meg, amelyet a szocializmus évtizedeiben Kardos György vezetett. Mára már köztudottá vált róla, hogy ő is az ÁVH

²³⁶ Idős családtagomtól, Dr. kézdivásárhelyi Vásárhelyi Jánosné, született Erdődy Ilonától (1920–2009) tudom, hogy szűk körű baráti társaságuk összes tagja előtt ismert volt a diktatúra esztendeiben Esterházy Mátyás ügynök léte, ezért előtte nem beszéltek még kétértelműen sem. Erre egyébként maga E. M. kérte meg a barátait, nyíltan megvallva, hogy beszerveződött.

²³⁷ Az író apja: galántai és fraknói gróf Esterházy Mátyás (1919–1998), fordító, újságíró.

²³⁸ Temesi Ferenc: *Apám*. Bp., L'Harmattan Kiadó, 2013.

tagja volt alezredesi rangban, a Katonapolitikai Osztályon összeesküvés koncepciók előkészítőjeként és kivitelezőjeként a legkegyetlenebb szadista módszerekkel végezte a kihallgatásokat, kiverte a hamis vallomások az elítéltekből. Majd ő is egy koncepció ügy áldozatává vált. Államvédelmis pályafutása második felében a határon túli katonai hírszerzésen kapott beosztást, 1956 október végétől több száz fős csapatával a Belügyminisztérium József Attila utcai szárnyát védte a felkelők ellen, ezért később megkapta a Szocialista Hazáért érdemrendet, majd 1961. október 6-ától „Aczél György támogatásával a Magvető Könyvkiadó igazgatói székébe került, ahol haláláig híven követte a Kádár-rendszer kulturális vezetőjétől kapott parancsokat”.²³⁹ Kardos hűségbeosztottja volt Berkesi András író, aki egykor szintén a Katonapolitikai Osztály és az ÁVH őrnagyaként, valamint a katonai elhárítási részleg vizsgálótisztjeként tevékenykedett. Részt vett halálos ítéleteket eredményező koncepció perek előkészítésében, és személyesen is vallatott. „Tapasztalati tények alapján írta meg a *Thomson kapitány* című regényét. Berkesi a magyar irodalom legtermékenyebb szerzője”²⁴⁰ volt. *Kopjások* címmel 1981-ben jelent meg az a kötet, amelyet Kardossal közösen írtak, aki maga mellé vette dolgozni a Magvető Könyvkiadóba.²⁴¹ Regényeiben katonapolitikai élményeit dolgozta fel. Szinte kiírta magából – szereplői szájába adva – oknyomozó krimi formájában mindazt, amit átélt és elkövetett. Berkesi vezekelt önmaga előtt azzal, hogy megírta a valóságnak egy elferdített részét, mintegy önfelmentést keresve. Termékeny író volt, kötetei kedvelt olvasmányokká váltak – támogatott kategóriában – a Kádár-rendszerben, könyveit szétkapkodták, meglehetősen olvasott írónak számított abban a korban: olyannak, mint Moldova György vagy Szilvási Lajos. Regényeit a Magvetőnél jelen-

²³⁹ Kubinyi Ferenc: *Fekete Lexikon*. California, Malomfalvi Kiadó, 1994, 102. o.

²⁴⁰ Uo. 42. o.

²⁴¹ Tizenkét esztendőn keresztül: 1964 és 1976 között dolgozott a Magvető Könyvkiadónál.

tette meg, több mint nyolcvanad adott ki Kardos, összesen 4 941 000 példányban.²⁴² Közönségsikernek nevezhetjük a saját korában mindegyik Berkesi-regényt, pedig „közönséges ponyvaíró volt, azzal a különbséggel a régebbi szerzőkhöz képest, hogy szocialista mezbe bújtatott ponyvákat produkált. Azonban el kell ismerni: óriási sikere volt, kapkodták a könyveit, mert legalább nem a szocialista munkaversenyről és nem a sztahanovista mozgalomról írt, hanem valamiféle pártellenes bűncselekményről.”²⁴³ Szocialista krimiket gyártott. A könyvtári statisztikák szerint Berkesi könyveit a rendszerváltás óta nem kölcsönzik az olvasók.²⁴⁴ Feltehetjük a jogos kérdést: „Hol van a tavalyi hó? Nincs szomorúbb írói sors, mint hulló csillagnak lenni. Ki veszi ma kezébe Berkesi műveit?”²⁴⁵ Ha nem is a hazai történészek hada, de legalább az olvasók értékítélete, no meg persze a megváltozott korunk is hozzájárult ahhoz, hogy a feledés jótékony homályába kerülhessenek a művei.

Nemzedékük tagjai – Nádas Péterrel készült interjúban megállapította, hogy – „örökségként kapták meg a szüleiktől a sérülések következményeit”.²⁴⁶ Emiatt fontos annak a megközelítésmódnak az érvényesülése, mely szerint „a másik elfogadása azzal kezdődik, hogy kérdéseim vannak, kíváncsi vagyok rá. Előbb meg kell értenem, csak így ítéldhetem meg a véleményét”.²⁴⁷ Az *audiatur et altera pars* elvének a gyakorlatba való átvitele nélkülözhetetlen ahhoz, hogy reális és teljes képet kaphassunk a diktatúra koráról és lelki, szellemi valamint fizikai kárvallottjairól.

²⁴² György Péter: Az ideológiai ponyva. *Élet és Irodalom*, 2013. április 6.

²⁴³ Beke Albert: *Lakájok és hulló csillagok. Szempontok egy hiteles magyar irodalomtörténethez 1956–2000*. Bp., Szenci Molnár Társaság, 2002, 32. o.

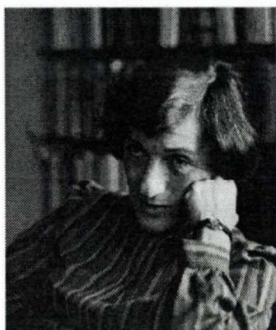
²⁴⁴ Bukott és elfeledett könyvek. A halott könyvtár. Forrás: <http://kotvefuzve.post.hu/kiallitas-bukott-es-elfeledett-konyvekbol-a-halott-konyvtar>

²⁴⁵ Beke: i. m. 6. o.

²⁴⁶ Sándor Zsuzsanna: Európai túlélő, Nádas Péter a történelmi sérüléseinkről. *168 Óra*, 2013. október 17.

²⁴⁷ Uo.

A Janikovszky-jelenség

Komlós János, a konferanszié is köztudottan az ávósok kötelékébe tartozott, hírhedt alakja a Terror Házában is dokumentálva van. Személye ebben a kötetben nem kifejezetten érdekes abból a szempontból, hogy nem írt gyerekeknek, ám barátsága Janikovszky Évával árnyalja a mesélés nagyasszonyáról kialakult képet. Az író ezt nyi-

latkozta erről a kapcsolatról: „Komlóssal annak idején együtt voltunk Szegeden, de semmi érdekeset nem tudok mondani róla. Arra viszont emlékeznék, ha valamit elfelejtettem volna”.²⁴⁸ Ilyen hozzáállása csak az olyan mesélőknek lehet, mint amilyen ő volt (bár nem tartotta magát meseírónak). Szerencsére a történelmi tények mindannyiukról dokumentáltak és visszakereshetők. „Görgey különösen közel állt Komlóshoz”,²⁴⁹ ezért nem csoda, ám mégis abszurd, hogy az egykori ÁVH-s százados sírja fölött 1980. július 25-én az a Görgey Gábor író mondta a búcsúztató beszédet, akinek az apját (Görgey Györgyöt) mint horthysta katonatisztet az ötvenes években kitelepítették és a családját meghurcolták. Ezt próbálta feldolgozni a *Galopp a Vérmezőn* című színműben, valamint a *Vadászszőnyeg, a Volt egyszer egy Felvidék* és a *Kísértések könyve* című regényeiben. A társadalomban és ezáltal az irodalmi alkotásokban is – ami annak mintegy lenyomata – az elmúlt hetven esztendőben összekeveredett a vádló a vádlottal, az áldozat az elkövetővel, ezáltal, kissé sarkítva, a jó a rosszal. Egyfajta tematizálatlanság

²⁴⁸ Szentesi Zöldi László: Ki volt Komlós János? *Demokrata*, 2002. 30. sz., 28. o.

²⁴⁹ Uo. 29. o.

alakult ki, amelyből alapvető fogalmi zavarok keletkeztek. A rendszerváltás óta eltelt több mint két évtized utáni legfőbb problémát az erkölcsi alapfogalmak összekavarodottsága és zavara jelenti, mert „a kommunizmus belénk teremtette a fogalmi káoszt, de mi is részt vettünk és veszünk annak fenntartásában”.²⁵⁰ Erre az egyik leglátványosabb példa a Janikovszky-jelenség.

Érthető Janikovszky Komlóssal kapcsolatos mondata, hiszen tudjuk, hogy férje, dr. Janikovszky Béla orvosként 1945 után a politikai rendőrség nyomozója, majd 1950 és 1952 között ÁVH-s ezredes volt. A hírhedt Péter Gábor egyik helyetteseként a nagy koncepciók perek vizsgálótiszteként szolgálta a rendszert. Brutális kínzásokkal produkált vallo-másokat a koncepciók perekben, amelyek halálos ítéletekkel végződtek. Kardos György szerint Janikovszky „a koncepciókészítés nagy mestere”²⁵¹ volt. Ebben az időben már együtt élt Kucsas (később férje után: Janikovszky) Évával, akit 1952-ben feleségül vett. Janikovszky is részt vett a Rajk-per vádlottjainak szadista vallatásában.²⁵² Mindezzel azért foglalkozom, hogy rámutathassak egy újabb és elég speciális jelenségre. Arra, hogy nem csak az ávósok gyerekei,²⁵³ hanem adott esetben egy társ is ugyanúgy át kellett hogy élje az eseményeket. Talán nem véletlen, hogy Janikovszky Éva is belemenekült a gyermekirodalomba, a drámai életből a mese világába. Persze egészen más okból, mint a polgári világból érkező újholdasok, mert az író nő egy szadista ávós férj mellől vagy a múlt elől menekült. (Rigó Béla szerint „meg-

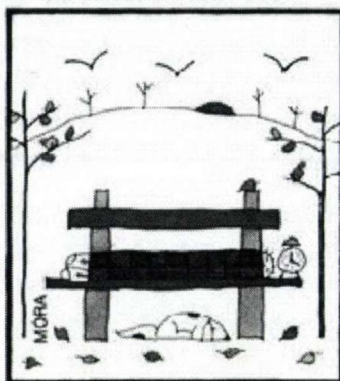
²⁵⁰ Hoppál Bulcsú: *Az igazság dialógusa*. Bp., Kráter Kiadó, 2012, 33. o.

²⁵¹ Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Bp., 1956-os Intézet, Corvina Kiadó, 2008, 202. o.

²⁵² *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai 1962*. Szerk.: Baráth Magdolna – Feitl István. Bp., Napvilág Kiadó, 2013, 211. o.

²⁵³ Janikovszky Éva nem volt gyermektelen, mint a kötetben szereplő szerzők. 1955-ben megszületett a fia, aki ma a Móra Kiadó tulajdonosa, amelynek mottója: „60 éve családtag”. Ez szó szerint igaz!

JANIKOVSZKY ÉVA

De szép
ez az élet!

Sokaknak nem volt
„szép az élet!”,
mert teljesen más jutott
osztályrészül
mint az íróknak

bízták vele, feladatul kapta”.²⁵⁴) Sorra születtek a se füle, se farka, jellegtelen szövegű, álpszichológiai és álpedagógiai célzatú, mesterkelt gyerekmonológokat tartalmazó, valamint a felnőtt- és a gyerekvilág konfliktusait bemutató bugyuta és meglehetősen sztereotipizált szocreál gyerekkönyvei, amelyeknek a címei beszédesek: *Mosolyogni tessék*, *Kire ütött ez a gyerek?*, *Velem mindig történik valami*, *Felelj szépen ha kérdeznek*, *A lemez két oldala*, *De szép ez az élet!* stb. Ezek a címek szinte már *tukmálják* a pozitív hozzáállást, az álmodozást, nem vállalva a realitást, amivel Janikovszky a szocializmus „kirakat” gyerekkönyvcsinálójává vált.

Janikovszky Béla maga is 1953-ban koncepciók perbe keveredett, kiszabadulása után orvosként dolgozott, majd egy jó ideig Komlós János, a régi családi barát ügynökként tovább

²⁵⁴ Kiss Noémi: Felnőttek iskolája. Janikovszky Éva és a meseírás. *Magyar Narancs*, 2012. 16. sz. <http://magyarnarancs.hu/konyv/felnottek-iskolaja-79701/>

foglalkoztatta. A fiatal Janikovszky Éva a legvadabb rákosista időben, 1951-ben kezdett el dolgozni a Vallás- és Közoktatási Minisztérium Nevelésügyi Főosztályán, ahol a szerzők és a Tankönyvkiadó Vállalat közötti kapcsolattartás volt a feladata, valamint tankönyvek bírálatát íratta megbízható elvtársakkal. Ezután, 1952-től a Tudományügyi Főosztályon felsőoktatási jegyzetek ellenőriztetését intézte. Ezt azért érdemes megjegyeznünk, mert már fiatal lányként elkezdett elég jól kiigazodni a káderek világában. Minisztériumi esztendei idején ismerkedett meg leendő férjével. Ezután írta első lányregényeit, amelyek még erősen magukon viselik a szocialista realizmus jegyeit. Ezeket később szégyellte az író, amint erről Rigó Béla hírt ad.²⁵⁵ Ezután került át a Tankönyvkiadó Vállalathoz, majd az Ifjúsági (később Móra) Kiadó lektora lett, és egy idő után főszerkesztői beosztásban dolgozott. A Móra jelentette meg Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Weöres Sándor és az ebben a kötetben említett szerzők többségének a műveit. Vajon milyen érzés lehetett Janikovszkynak olyan szerzőkkel együtt dolgoznia, akiknek menekülés volt, mintegy pótmegoldás a gyerekkönyvírás. Janikovszkyt nem a cenzúra vitte el ebbe az irányba, mint a tárgyalt részleges szilenciumra ítélteteket, hiszen lektorként önmaga volt a kiadói cenzúra. Ismert jelenség a Stockholm-szindróma,²⁵⁶ amely az agresszorhoz való vonzódás (paradox) jelenségére nyújt magyarázatot. Ennek az inverze a Lima-szindróma. Ilyenkor az agresszorok kezdik pátyolgatni az ellenséges világból rabolt foglyaikat, illetve a megkínzottjaikat. Ez történt Kardos Györggyel, aki jóságos könyvkiadó-vezetőként megjelentette a rendszer által

²⁵⁵ Laik Eszter: Kire ütött ez az író? Kádár-kor és azon túlmutató siker: Janikovszky Éva. <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1534/kire-utott-ez-az-iro>

²⁵⁶ Stockholmban 1973-ban két fegyveres rabló megtámadott egy bankot, és túszoikat ejtett. Kényszer hatására a túszoak annyira összebarátkoztak a fogvatartóikkal, hogy kiszabadulásuk után az ügyvédek költségeire gyűjtést szerveztek, később pedig egyikük el is jegyezte magát az egyik gengszterrel.

nem annyira támogatott, inkább tűrt írók alkotásait, és emiatt valamiféle dicsfény vette körül, ezáltal az egykori szadista ávóból kedvelt könyvkiadó lett.²⁵⁷ A két tünetegyüttes közös jellemzője, hogy a szabadságmegvonás pozitív érzelmeket, vagyis szeretetet vált ki mindkét félből, de más-más indítékból. Az azonosulás olyan jól sikerülhet, hogy az áldozat megpróbálja felmenteni a felelősség alól az elkövetőt, és megpróbálja meggyőzni magát arról, hogy tulajdonképpen ő egy jó emberrel áll szemben, akinek megvan az oka arra, hogy így viselkedik. Kardos György és Janikovszky esetében is hasonló önmeggyőzésre kerülhetett sor, amelyet környezete vissza is igazolt.

²⁵⁷ Szalay Károly: Az ezredes. In: *Arcok törött tükörben*. Bp., Hét Krajcár Kiadó, 2004.

Elhallgat(tat)ások

„A POLGÁRI KÖLTŐ AKASSZA FEL MAGÁT”

„Volt egy nemzedék megtiprása, alkotóéveik megcsonkítása, kirablása. Az azilum, a példa és mérce mégis sértetlen. És ez a vigasz.”

(Mészöly Miklós)

Számos író és költő előtt évekre bezárultak a kapuk. Kiszorultak az irodalmi életből. Egyetlen remény maradt számukra: az összetartozás élménye és a közös sors vállalása. Lengyel Balázs írta le tárgyilagosan, hogy sokan összejártak (pl. Kálnoky László, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes és Szabó Magda stb.) és évekig politikai verstréfákkal szórakoztatták egymást, amit egy házkutatás kapcsán le is lepleztek, és a verseket elkobozták, Lengyel Balázst pedig bevitték a Gyorskocsi utcába. „Ezek a verstréfák – írta Lengyel Balázs²⁵⁸ – ugyanis úgy készültek, hogy a költők egy félbehajtott papír alján megjelölték a verscímet, valamint a versmértéket, magukat a verssorokat viszont behajtva letakarták, csak a rímekeket írták ki.” Az érdekesség kedvéért álljon itt egy ál Bóka László-vers, aki „tudnivaló, hogy abban az időben költő és irodalomtörténész létére harcos, vonalas államtitkár volt, aki minden évben – maga mondta nekem – születésnapi gratuláló levelet küldött Rákosinak (...) Malenkov, talán ismert még, Sztálin halála után Szovjetunió vezetője volt.”²⁵⁹ Íme az ál Bóka-vers, amit Nemes Nagy

²⁵⁸ Lengyel Balázs – Domokos Mátyás (szerk.): *Erkölc és rémület között. In memoriam Nemes Nagy Ágnes*. Bp., 1996, Nap Kiadó, 60. o.

²⁵⁹ Lengyel Balázs: *Rímjátékok*. In: szigligeti.alkotohaz.hu, Ügynökök az alkotóházban...?, Héttorony Kiadó, é. n., 40. o.

Ágnes, Lengyel Balázs, Kálnoky és Jékely soronként, külön-külön „rímelték” 1959. július 25-én a szigligeti alkotóházban:

Az én Malenkovom

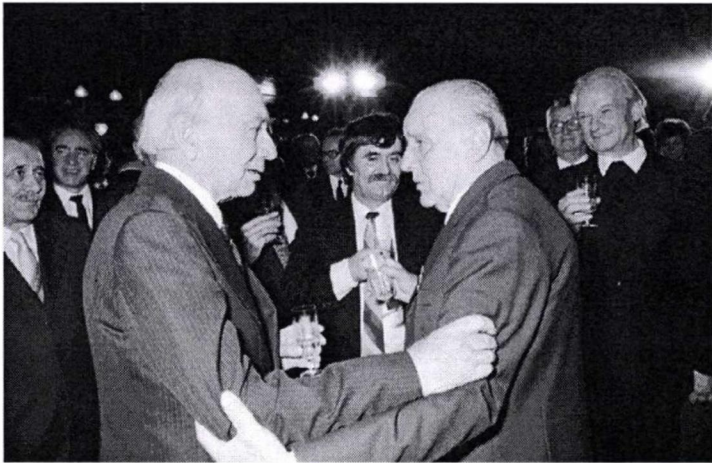
Sztálin lelkéből lelkedzett vezér,
Sasszárnnyú szavad szívcsúcsomig ér.
Hűséget esküszöm Malenkovomnak,
áldott tehetségünk onnat van, onnat.
Ó dalmahodó, büszke távlatok
elérni, megragadni hátatok.
Ezt hirdetem fent én is a katedrán,
fölkent kezed, bátyuska áldva tedd rám.
Duzzadt szívvel hálám le így rovom:
s popsin csókollak, nagy Malenkovom.

Kuczka Péter visszataszító versében, amely hűen tükrözi a diktatúra éveit, ekképp jellemezte az újholdasokat:

Testamentum

Elönt a rettenetes áradás,
költő költőnek sarkára tapos,
Kopré, Pilinszky, Nemes Nagy, Darázs,
Rába, Vas István, Weöres, Lakatos.

Egyik rosszabb, kevésbé rossz a másik,
de megmaradni egy sem érdemes.
egyik citrom, a fogam belevásik,
a másik arisztokrata „Nemes”.
Közülük mind örök életre les,
halhatatlant írni mindnek a vágya.
Formából az osztályzatuk jeles,
hisz az Újholdnál jártak iskolába.

Az öreg Illyés kapaszkodik Kádár ölelő karjába

Elméleteket gyártanak maguknak,
a való életet egyik sem éli,
kávéházba vagy espressóba bújnak,
ideáljaik Joyce és Paul Valéry.
Ha az ember véleményük kérdi,
nem válaszolnak. Sunyi mind s ravasz.

Majakovszkij szerintük formalista
és szörnyen vulgármarxista Rudas.
Vannak köztük, kik „egyetértének”
nyolcvan, kilencven százalékban. Hitvány
alakok...

Lengyel Balázs írta le azt az esetet, ami 1951-ben az író-kongresszus után történt. Illyés Gyula meghívta Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázst az otthonába. „A beszélgetés elején Kuczka Péter harcos-vonalas verseit már-már dicsérve azt mondta: – Ha az irodalmi helyzet olyan, amilyen, ő akkor is tud a nagyapja paraszti kezéről írni. (...) Mire Nemes Nagy Ágnes megkérdezte: – De mit csináljon az úgynevezett polgári költő? – Hogy mit csináljon? A polgári költő akasz-

szá fel magát – mondta Illyés. Flóra, Illyés felesége, a másik szobából hallgatta a beszélgetést, s fennhangon közbeszólt: – Miért mondasz ilyeneket, Gyula? Láthatod, mennyire kétségbeesettek. Mire Illyés: – Nem mondhatok mást. A polgári költő amúgy is csak nagyon kivételesen tehetséges, ritkán ér valamit. A polgári költő akassza fel magát!”²⁶⁰ Ez vízvázalasztóvá vált. Illyés azt mondta, hogy a polgári költő akassza fel magát. Nem csoda, hogy Illyéstől az újholdasok eltávolodtak, s nem vállaltak vele sem lelki, sem szellemi közösséget.

A kommunisták sorra megszüntették a folyóiratok egy részét, az *Újhold* után a *Magyarokat*, majd a *Választ* is. Aczél Tamás „az imperialista burzsoázia ideológiájának magyarországi terjesztőiként”²⁶¹ emlegeti Szabó Magdát, Pilinszkyt, Weörest és Lakatos Istvánt. Domokos Mátyás *Leletmentés* című könyvében arról tudósít, hogy az időközben államosított könyvkiadás felügyeletében valójában a Párt kinevezett bizottsága döntött a megjelenésekről, s nem a Népművelési Minisztérium irodalmi főosztálya. Az újholdasok mellett a magyar irodalom kiválóságait is elhallgatatták, akik nem akartak behódolni a kommunista ideológiának: Füst Milán, Kassák Lajos, Kodolányi János, Németh László, Ottlik Géza, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Vas István, Weöres Sándor. A lista persze ennél sokkal hosszabb. Rónay Györgyöt és Vidor Miklóst az Írószövetségből is kizárták, s még fordítói vagy lektori munkát sem vállalhattak. Mátyás Iván 1949 és 1957 között nyolc évig kényszerült hallgatásra, Mészöly Miklós 1948 és 1957 között kilenc évig, Pilinszky tizenhárom évig.

²⁶⁰ Lengyel Balázs: *Ki találkozik önmagával? Tanulmányok, emlékezések, naplójegyzetek*. Bp., Széphalom Könyvműhely, 2001, 96. o.

²⁶¹ *Társadalmi Szemle*, 1949. 3–4. sz., 266. o.

A kötetben szereplő alkotók életrajzi adatai²⁶²

Írók nevei	Születés éve, helye	Elhalálozás éve, helye	Megélt életkor	Elhallgat(tat)ás ideje	Apa foglalkozása	Házasságok
Galgóczi Erzsébet	1930. 08. 27. Ménfőcsanak	1989. 05. 20. Győr	59	–	földműves	–
Lengyel Balázs	1918. 08. 21. Budapest	2007. 02. 22. Budapest	89	1948–1972	értelmiségi	2
Mándy Iván	1918. 12. 23. Budapest	1995. 10. 06. Budapest	77	1949–1955	értelmiségi	1
Mészöly Miklós	1921. 01. 19. Szekszárd	2001. 07. 22. Budapest	80	1948–1954	értelmiségi	1
Nemes Nagy Ágnes	1922. 01. 03. Budapest	1991. 08. 23. Budapest	69	1947–1957	értelmiségi	1
Ottlik Géza	1912. 05. 09. Budapest	1990. 10. 09. Budapest	78	1948–1957	értelmiségi	1
Pilinszky János	1921. 11. 27. Budapest	1981. 05. 27. Budapest	60	1949–1957	katonatiszt, postafelügyelő	2
Szabó Magda	1917. 10. 05. Debrecen	2007. 11. 19. Kerepes	90	1949–1958	banki tisztviselő	1
Tamási Áron	1897. 09. 20. Farkaslaka	1966. 05. 26. Budapest	69	1949–1953	földműves	3
Weöres Sándor	1913. 06. 22. Szombat-hely	1989. 01. 22. Budapest	76	1948–1956	huszárezredes, földbirtokos	1
Zelk Zoltán	1906. 12. 18. Érmihályfalva	1981. 04. 23. Budapest	75	1956–1963	kántor	2

²⁶² Az *Akik még ide tartoznak...* című fejezetben szereplő írók és költők nélküli feldolgozás.

A kötetben szereplő irodalmi alkotók a negyvenes évek végétől, a diktatúra kezdetén, több éven keresztül – munkásságuk aktív idején – elkülönítve éltek egy másik irodalmi térben, amelyben nem felnőtteknek, hanem gyerekeknek szóló műveket alkothattak. Négyen nem érték meg a 70 éves kort, Galgóczi Erzsébet és Pilinszky János haltak meg legkorábban, ideje korán, ők éltek a legkevesebbet. Családi háttérüket tekintve – két kivételtől eltekintve – nemesi és polgári származásúak voltak, de Galgóczi és Tamási is teljesen polgári és értelmiségi életformát éltek.

Megfigyelhető a „hasonló hasonlót választ” elv házasságokban való érvényesülése. Korábbi időkben ez a jelenség csak a szociális helyzetre, vallásra és földrajzi adottságra vonatkozott, míg a 20. században több esetben a költők és írók szintén költőket vagy írókat vettek feleségül, akikkel nagyrészt foglalkozik e kötet. Sajátos írói anyakultusz jellemezte többjük szülői kapcsolatát. Ilyen volt például Weöres Sándor, aki nagyon erősen kötődött édesanyjához, de ugyanilyen volt Szabó Magda is. Ő nem tudott regényei többségében úgymond „megszabadulni” anyja, Jablonczay Lenke szellemétől és árny(ék)ától. Legtöbbjük életmódja meglehetősen önpusztító volt a cigaretta és az alkohol vonatkozásában, amelyhez – mint külső tényező – a korszak diktatúrájának lelki, szellemi és fizikai romboló erejének hatása is hozzájárult. Családalapításuk sikertelensége, vagyis gyermektelenségük is hasonló adottság.

AZ IFJÚSÁGI ÉS GYERMEKIRODALOM KÖNYVKIADÁSI ADATAI²⁶³

1945 és 1969 között félmillió kiadvány jelent meg. A kiadott művek száma a háborút követő években még az évi 5 ezres

²⁶³ Forrás: Bak János: *Magyarország könyvkiadása 1945–1969, Statisztikai adatlapok*. Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1970.

átlagot sem érte el, de az ötvenes évekre már háromszorosára, 15-16 ezerre nőtt. Ez a növekedés annak köszönhető, hogy újból szót kaphattak – kiadáshoz juthattak – azok a jórészt polgári származású szerzők, akik a háborút követően elnémításra kerültek, ám elérkezett az az időszak, amikor ismét megszólalhattak egy másik irodalmi térben.

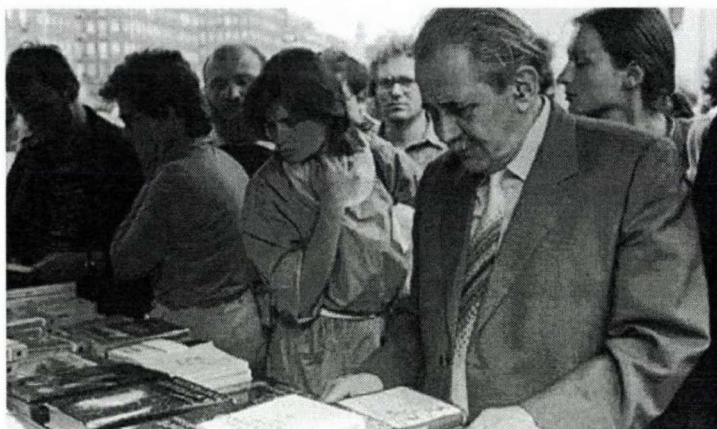
A feldolgozott huszonöt év (1945–1969) magyar könyvtermelésének legfontosabb alapadatait ismertető táblázat-részletek a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos adataira épülnek.

Az ifjúsági és gyermekirodalom (könyvek és füzetek) száma, terjedelme és példányszáma 1949–1959 között

Év	Kiadványok				
	száma	ív-terjedelme	példányszáma (ezerben)	átlagos	
				ívterjedelme	példányszáma (ezerben)
1949	95	555,8	708	5,9	7,5
1950	103	637,9	1107,7	6,2	10,8
1951	143	1160,1	1492,2	8,1	10,4
1952	123	925,2	1444,7	7,5	11,7
1953	140	1161,9	2137,3	8,3	15,3
1954	194	1791	2762,3	9,2	14,2
1955	245	3070,6	4225,2	12,5	17,2
1956	181	1625,7	3991	9	22
1957	173	1741,2	3671,4	10,1	21,2
1958	226	2091,2	4230	9,3	18,7
1959	261	2521,2	7311	9,7	28

1950-ben rendkívül nagymértékben nőtt a könyvkiadás példányszáma. Ez a fokozatos növekedés a vizsgált időintervallumban egyértelműen követhető a táblázat alapján. Negyven év alatt több mint tízezer gyermek- és ifjúsági könyv jelent meg hazánkban, amelynek a 70%-a, kb. hétezer eredeti magyar mű, a többi pedig fordítás. Viszonyításként a táblázati adatokon túl figyelemre méltó az is, hogy 1970-ben (amikor még ugyanúgy javában alkottak gyermek- és ifjúsá-

gi műveket az egykori újholdasok) 243 könyv jelent meg 4 863 000 (!) példányban, 1975-ben 307 mű 11 426 500 példányban. 1980-ban 406 könyv 17 533 700 (!) példányban.

Aczél György könyvmustrán egy könyvhét alkalmából

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE
BUDAPEST, VI. BAJZA UTCA 18.
Telefon: 229-073
424-325

Budapest, 197 3 március 6

Hiv. szám:

Tárgy:

Jelük:

Kedves Barátom!

Immeretes előtted, hogy a Petőfi évfordulóhoz kapcsolódva április 8 és 15-e között rendezzük meg az európai költők találkozóját. Nagyon szeretnénk, ha felszólalásoddal hozzájárulnál a konferencia sikeréhez.

Kérlek, hogy a fentiek részletes megbeszélésére március 15-én 3 órakor keress fel az Írószövetségben. Ha ebben az időpontban más elfoglaltságod akadályoz a megbeszélésen való részvételben, kérlek, hogy a titkárságot telefonon értesítsd.

Baráti üdvözléssel:

Darvas József
Darvas József

Írószövetségi felkérés Darvas Józseftől az irányított felszólalónak, amikor nem lehetett őszinte és hiteles irodalmat írni, csak mesterségesen fenntartott irodalmi élet működött

Az ifjúsági és gyermekirodalom megoszlása az olvasók kora szerint
1949–1959 között

Év	Óvodáskorúak számára írt művek		6-14 évesek számára írt művek		14 évesnél idősebbek számára írt művek	
	száma	példány- száma (ezerben)	száma	példány- száma (ezerben)	száma	példány- száma (ezerben)
1949	20	216	48	358	27	134
1950	19	166,9	52	615	32	325,8
1951	20	208,3	72	836,6	51	447,3
1952	34	545,4	40	459,2	49	440,1
1953	23	322,5	65	1092	52	722,8
1954	34	717,5	79	1178,6	81	866,2
1955	27	545,9	105	2122,1	113	1557,2
1956	32	685,4	90	2249,1	59	1056,5
1957	48	1080,3	65	1515,7	60	1075,4
1958	54	1056,6	98	2154,6	74	1018,8
1959	80	1659,7	143	5200,2	38	451,1

1949 után az írók folyamatos elhallgattatása, illetve gyermekirodalomba történő átrendeződése után az ifjúsági és gyermekirodalmi témakörben több mint hatezer új mű látott napvilágot a vizsgált időszakban. E jellegcsoport alakulásának fő vonása az, hogy az átrendeződött irodalmi térben – az ötvenes években – az új művek és a példányszám ug-ránszerűen megemelkedett.

A legtöbb mű a 6–14 évesek korosztálya számára íródott és jelent meg. Az *újholdas* gyermektelen írók (Nemes Nagy, Mátyás, Szabó Magda, Mészöly, Zelk, Ottlik stb.) az általános iskolás korosztály számára alkottak. Ez az összes ifjúsági és gyermekirodalmi művek több mint 50%-a, a példányszám közel kétharmada.

Az átlagpéldányszám alakulása az 1945–1969 közötti években

Kiadványok	1938	1950	1955	1960	1965	1945–1969
	évi átlagpéldányszámok ezerben					
Ismeretterjesztő könyvek és füzetek	2,4	21,6	6,3	8,8	15,6	12
Tudományos könyvek	1,5	17,3	2,9	2	1,6	3,4
Szépirodalmi könyvek	3,3	7,8	13,2	14,8	17,2	12,8
Ifjúsági és gyermekkönyvek	3	10,4	16,9	23,3	21,2	18,3
Tankönyvek	7	18	7,3	18,1	14,7	13,9

A kiadványok átlagos terjedelme már az 50-es évek vége felé elérte, sőt meghaladta a 8,0 ívet. 1950 és 1960 között több mint duplájára nőtt a kiadott ifjúsági és gyermekkönyvek példányszáma, míg a tudományos könyvek átlagpéldányszáma 90%-nyit esett vissza. Ellenben az ifjúsági és gyermekirodalom a vizsgált időintervallumban 10 400-ról 16 900-ra nőtt, és 1960-ra már 23 300 lett az évi átlagpéldányszám.

Az ifjúsági és gyermekkönyvek száma, terjedelme és példányszáma 5 éves átlagokban 1945–1959 évek között

Évek	Könyvek				
	száma	ív-terjedelme	példányszáma (ezerben)	átlagos	
				ív-terjedelme	példányszáma (ezerben)
1945–1949 évek átlaga	105	689,1	499,2	6,6	4,8
1950–1954 évek átlaga	107	1063,4	1232,7	10	11,6
1955–1959 évek átlaga	168	2084,4	3206,3	12,4	19,1

1945 és 1969 között több mint 6 ezer ifjúsági és gyermekirodalmi mű jelent meg, amelyből 4 ezer volt az eredeti magyar mű és 2 ezer a fordítás. A 126 millió példányból 84 millió az eredeti magyar.

Érdemes megvizsgálni a táblázatban kiemelt és vizsgált időszakot, azon belül az 1955-ös és 1959-es évek közötti könyvkiadás növekedését, amikor ugrásszerűen (50%-ot!) nőtt a megjelent ifjúsági és gyermekkönyvek száma.

Az ifjúsági és gyermekirodalom megoszlása eredeti magyar és fordított művek szerint 1949–1960 között

Év	Eredeti magyar művek		Fordítások		Összes művek	
	száma	példányszáma (ezerben)	száma	példányszáma (ezerben)	száma	példányszáma (ezerben)
1949	25	249	70	459	95	708
1950	39	518,6	64	589,1	103	1107,7
1951	85	935,8	58	556,4	143	1492,2
1952	66	870,1	57	574,6	123	1444,7
1953	75	1445,9	65	691,4	140	2137,3
1954	115	1804,6	79	957,7	194	2762,3
1955	162	2874,6	83	1350,6	245	4225,2
1956	112	2302,6	69	1688,4	181	3991
1957	132	2688,1	41	983,3	173	3671,4
1958	184	3225,9	42	1004,1	226	4230
1959	174	3684,4	87	3626,6	261	7311
1960	173	3013,8	65	1955,8	238	4969,6

Ez a rész a szépirodalom és ifjúsági irodalom adatait tükrözi. A versek, regények, elbeszélések, színművek, műsorfüzetek elnevezése közérthető.

A magyar könyvkiadás történetében a vizsgált korszak volt az első, amelyen belül először érvényesült az a törekvés (legalábbis ez volt az irodalompolitika hivatalos propaganda-módszere), hogy minél több élő író művét jelentessék meg az ifjúság, illetve a gyermekek számára. A művek számában közel 80%-os az arányuk, a példányszámban kb. 70%-os. Az egész ifjúsági irodalmat jellemző fejlődést az a tény jelentette, hogy bevonódtak azok a szerzők, akik évekig nem írhattak felnőttek számára, és egy másik irodalmi térben kényszerültek alkotni.

UTÓSZÓ

A jéghegyek csoda folytán keletkeznek és varázsűtésre el-süllyedhetnek. Így bukkant fel az irodalom nyíltszíni vi-zén az *Újhold*, a *Magyarok* és a *Válasz*, melyek egyszerre lettek halálra ítélve, s tűntek el. Mára ismertté vált az a veszteség, amit a negyvenes évek vége és az ötvenes években eltelt időszak okozott a magyar irodalomban. Hosszú időre hallgatásra kényszerült Jékely Zoltán, Kassák Lajos, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Pi-linszky János, Rába György, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor.

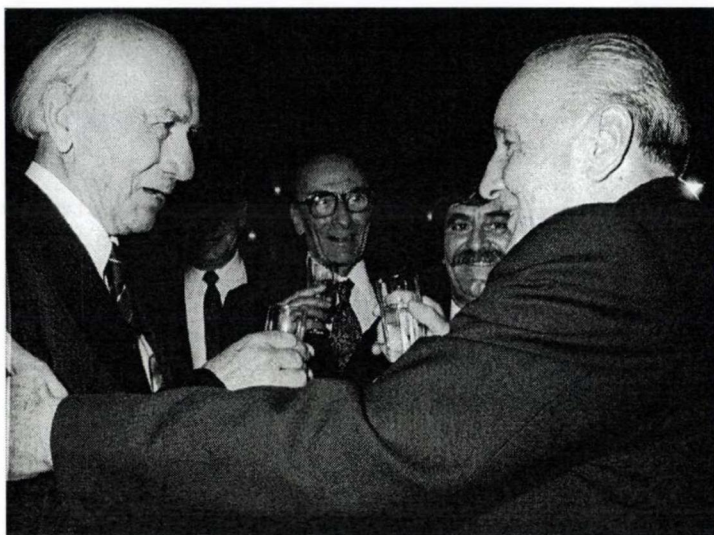
Utólag bebizonyosodott, hogy az indexre került írók és költők, akik tiltásban részesültek, nem lettek teljes vesztesei a diktatúrának. Az üldöztetettséggé érzésével az íróasztalfi-óknak alkottak. Évekig ugyan kikerült a nevük az irodalmi közéletből, s csak nagy nehézségek árán tudtak kikerülni az egzisztenciális nehézségekből. Az íráskészségük és a lendü-letük azonban nem apadt el. Az eltelt idő azóta megoldást nyújtott számukra és az őket ért igazságtalanságra, mert számos alkotó közülük iskolai tananyaggá vált, műveik pedig érettségi tételek lettek. S akik akkor a rendszer ünnepelt propaganda-alkotói voltak, mára teljesen ismeretlenné vál-tak a fiatalok számára, s azt sem tudják, hogy kik voltak a Rákosi- és Kádár-korszak Kónya Lajosai, Kuczka Péterei és Illés Bélái. Elmosta őket az idő árja. Az olvasásnak megma-rad az igénye kamasz- és felnőttkorban egyaránt, ami tar-tósabb minden politikai és művészeti irányzatnál, mert a művészet magában rejti a véget, mint minden élő a halálát, mint minden mai gyönyör a holnapi csömört.

Minden művet a maga korában kell először megvizsgálni: hogyan hatott az olvasókra, milyen hatása volt. Az utóélete, vagyis utóhatása csak ezután következhet. A maga korában például az említett Illés Béla hatalmas írónak számított. Az ötvenes években a kortárs irodalmi kánon „a szocialista realizmus mérőkövének” tekintette őt, illetve munkáit.

A *Honfoglalás* című regénye elérte az egymillióss összpéldányszámot. Ezért a könyvéért Illés megkapta a második Kossuth-díjat. Az akkori, rákosista irodalmi élet meghatározó személyiségei égis magasztalták az író, aki egyébként számos társához hasonlóan katonatiszt volt. Sőtér István irodalomtörténész, az ELTE tanszékvezető professzora az alábbiakat írta művéről: „a monumentális népeposznak mikszáthi anekdotizmust meghaladó emberábrázoló művésze” van. 1955-ben és 1956-ban a könyvei után negyedmillió forint honoráriumot kapott, ami egy gyári munkás több évtizedes fizetésével volt egyenértékű.

Az irodalmi élet kézi irányítása kulcsfontosságú volt a Rákosi és Kádár nevével fémjelzett diktatúra kultúrpolitikája számára, mert leginkább az írókat és költőket használták fel a kommunista rendszer ideológiájának terjesztésére. 1948 és 1956 között minden téren a szovjet minta, vagyis a sztálinizmus eszmeisége érvényesült. Ennek az lett a következménye, hogy az irodalom a legközvetlenebb pártirányítás alá került. Ez volt az az időszak, amikor az írók és költők egy része politikai okokból teljesen vagy félig el lett hallgatztatva. Azért írom, hogy félig, mert e kötetből kiderült: két út maradt számukra. Egyrészt a műfordítás, másrészt a gyerek- és ifjúsági irodalom számára való alkotás. Műveik mellett fontos a szerzők jellemének az ismerete, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy érthetővé váljon a gyermektelenség kényszerű vállalása.

Az utóbbi esztendőök arról tettek tanúbizonyságot, hogy a magyar irodalom egyfajta nemzetközi reneszánszsnak örvend. Ehhez az elmúlt években például Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényének európai bestsellerlistára való felkerülése is nagyban hozzájárult. Tulajdonképpen a huszadik század első negyedében a nagyjából egységes magyar irodalom – az ismert történelmi és politikai események hatására – kényszerből többpólusúvá vált. Elkezdődött az új fogalmak bevezetése: határontúli irodalom, kisebbségi irodalom, emigráns irodalom, nyugati magyar irodalom vagy Kárpát-medencei magyar irodalom. Hasonló történel-

Illyés és Kádár poharazgatása – egy évszázaddal korábban
(a Szabadságharc leverése után)

elképzelhetetlen lett volna, hogy Arany János Haynauval koccintson

mi kényszer következett be 1945 után, majd 1948-ban és 1956-ban, amikor Nyugat-Európába és a tengerentúlra emigrált több száz és ezer író, költő. Ezt bizonyítja és dokumentálja a sokszínű emigrációs irodalom, amely még feldolgozásra és értékelésre vár. Legtöbbet a „hazai”, ún. „anyaországi” irodalommal foglalkoztak az irodalomtörténészek. Ennek ellenére számos olyan jelenséget produkált az 1945 utáni magyarországi irodalom, amely áttételek útján ugyan, de megtalálható és kimutatható, eddig azonban nem kerül(hetett) felszínre. Az egyik ilyen különös és egyedi jelenség a kötetemben tárgyalt, 1945 után bekövetkezett politikai változás, amelynek a következménye a magyarországi irodalmi tér átrendeződése lett. Ezt a kérdést a jelenség több rétegében is érdemes megvizsgálni. Szinte minden egyes alkotó külön esettanulmánynak számít, ezáltal a gyerektelenség problematikája is egy speciális szociológiai jelenség lett. Az közös viszont, hogy a kötetben taglalt alkotók jelentős

része nem önként kezdett el gyerekeknek szóló verseket vagy meséket, valamint ifjúsági regényeket írni, hanem politikai okból. Kiszorulva a felnőtteknek szóló irodalomból, a gyerekeknek alkothattak, ám ez egyik alkotónál sem a gyermektelenségéből adódó pótcselekvés miatt következett be.

A rendszerváltás után olyan színvonalas tanulmánykötetek láthattak napvilágot, amelyek a gyermek- és ifjúsági irodalommal szakmailag foglalkoznak, mint például Komáromi Gabriella munkái. Egyértelműen kiderül a művekből az a felismerés, hogy a gyermekek ugyanolyan magas szintű esztétikai értéket igényelnek, mint a felnőttek. Ahogy könyvében²⁶⁴ meg is fogalmazza: „A szerzőket tekintve a gyerekek szerencsésévé lett a világ szerencsétlensége. A sötét években gyerekeknek írtak a hallgatásra kényszerültek.” A gyermekirodalmunk és gyermekkultúránk történetében a korszakhatár, vagyis a sötét évek kezdete nem 1945, hanem 1948 volt. Mondhatnánk úgy is, hogy fordulóidőnek 1947 és 1948 tekinthető. Ezután Magyarországon kezdetét vette az az időszak, amikor a diktatúrában megszűnt az irodalom: kompromisszumok, elhallgatások vagy szocreál művek léteztek, és csak irodalmi élet volt, irodalom nélkül. Érthető, hogy a váltásnak, amely az irodalomból kiszorított írókat a gyermek- és ifjúsági irodalomba kényszerítette, politikai okai voltak. Ám ők ugyanúgy talpra álltak, mint az ötvenes években internált vagy kitelepített közép- és felső osztálybeliek, akik nem könnyen ugyan, de felszínen maradtak, mert érezték erkölcsi fölényüket az aljas és embertelen diktatúrával szemben.

„Ím, itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.”²⁶⁵

²⁶⁴ Komáromi Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*, i. m. 394. o.

²⁶⁵ József Attila: *Eszmélet* (6. vsz.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aczél György: *A kor, amelyben élünk*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979.
- Albert Zsuzsa: *Irodalmi legendák, legendás irodalom*. Pécs, Pannónia könyvek, 1999.
- Alföldy Jenő: Doktor Senky, a világteremtő. Weöres Sándorról. *A Tiszatáj* diák-melléklete, 1994. márc. 15-i szám.
- Andorka Rudolf: *Gyermekszám a fejlett országokban*. Bp., Gondolat Kiadó, 1987.
- Bak János: *Magyarország könyvkiadása 1945–1969. Statisztikai alapadatok*. Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1970.
- Beke Albert: *Lakájok és hulló csillagok. Szempontok egy hiteles magyar irodalomtörténethez 1956–2000*. Bp., Szenci Molnár Társaság, 2002.
- Berkes Erzsébet: *Galgóczi Erzsébet*. Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- Bettelheim, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Bp., Gondolat Kiadó, 1985.
- Bogyay Katalin (szerk.): *In memoriam Pilinszky*. Bp., Officina Nova Kiadó, 1989.
- Boldizsár Ildikó: *Meseapoétika*. Bp., Akadémia Kiadó, 2004.
- Borbély László: A győztesek szégyene, Galgóczi Erzsébet. *Lyukasóra*, 2009, 2. sz., XVIII. évf., 38. o.
- Borbély László: Az igazság kísértése, beszélgetés Galgóczi Erzsébettről – Berkes Erzsébettel. *Lyukasóra*, 2003. okt., XII. évf., 10. sz., 25. o.
- Bourdieu, Pierre: *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Bp., Gondolat Kiadó, 2005.
- Bourdieu, Pierre: *Les regles de l'art*. Paris, Seuil, 1992.
- Buda Attila (szerk.): *Újholdak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveles könyve*. Bp., Enciklopédia Kiadó, 1999.
- Csokonai Attila: *Hófehérke és a berlini fiúk. Egy hivatalos olvasó kalandozásai a gyermek- és ifjúsági irodalomban*. Kiss József Könyvkiadó, 2010.

- Cs. Szabó László: *Egy nép s a költészete*. München, Új Látóhatár különlenyomata, 1972.
- Cs. Szabó László: Csak Jézus. (Beszélgetés Weöres Sándorral). In: *Két tükör közt. Beszélgetések*. Bern–Basel, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1977, 19–34. o.
- Czeizel Endre: *Költők, gének, titkok. A magyar költőgénuszok családfaelemzése*. Bp., Galenus Kiadó, 2000.
- Czeizel Endre: *A magyar költő-génuszok sorsa*. Bp., Galenus Kiadó, 2012.
- Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon 1946–1948*. Bp., Gondolat Kiadó, 1990.
- Czigány Lóránt: *Irodalom kényszerzubbonyban*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.
- Doderer, Klaus: *Literarische Jugendkultur. Kulturelle und gesellschaftliche Aspekte der Kinder-und Jugendliteratur in Deutschland*. Weinheim, München, Juventa, 1992.
- Domokos Mátyás: *Leletmentés, Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948–1989*. Bp., Osiris Kiadó, 1996.
- Domokos Mátyás: *A porlepte énekes. Weöres Sándorról*. Bp., Nap Kiadó, 2002.
- Eszéki Erzsébet: *Kibeszéljük magunkat. Íróportrék a nyolcvanas évekből*. Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, 1990, 29–33. o.
- Ewers, Hans-Heino: *Literatur für Kinder und Jugendliche. Eine Einführung*. München, Wilhelm Fink Verlag, 2000.
- Fenyvesi Félix Lajos: *Isten és ember (Pilinszky)*. Bp., Szent Gellért Kiadó, 1997.
- Féja Géza: *Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.
- Fogarassy Miklós (szerk.): *Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban?* Bp.–Debrecen, OSZK – Csokonai Kiadó, 1988.
- Fogarassy Miklós (szerk.): *Magasiskola. In memoriam Mészöly Miklós*. Bp., Nap Kiadó, 2004.
- Földes Anna: *Megismételhetetlen találkozások. Európai Kulturális Füzetek*, 20–21. sz., Új Világ Kiadó, 2006.
- Franz, Marie-Louise: *Az árnyék és a gonosz a mesében*. Bp., Európa Kiadó, 1998.

- Gansel, Carsten: *Moderne Kinder- und Jugendliteratur. Ein Praxis-handbuch für den Unterricht*. Berlin, Cornelsen Scriptor Verlag, 1999.
- G. Fábrí Zsuzsa: *40 arc, 40 írás*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.
- Halász László: *Vizsgálatok az irodalmi mű megítélésének pszichológiai közvetítéséről*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1980.
- Hárs György Péter: *Pszicho analógosz*. Bp., Dialóg Campus, 2005.
- Hegyí Béla beszélgetése Pilinszky Jánossal. *Vigília*, 1973. február, 38. évf., 2. sz., 123–128. o.
- Hegyí Béla: *Szélvitorlák, Följegyzések a hetvenes évekből (1978–1981)*. Bp., Kairosz Kiadó, é. n.
- Honti János: *A mese világa. Bevezetés a mese filozófiájába*. Bp., 1937.
- Horkay-Hörcher Ferenc: *Két arc. Heti Válasz*, 2004. febr. 27., 42–43. o.
- Horváth Sándor: *Két emelt boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Bp., Napvilág Kiadó, 2012.
- Jauss, Hans Robert: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Bp., Osiris Kiadó, 1997.
- Jung, C. G.: *Gondolatok az apáról, az anyáról és a gyerekekről*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1995.
- Kabdebó Lóránt: *Elveszett otthonok*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003.
- Kamarás István: *Az irodalmi mű befogadása*. Bp., Gondolat Kiadó, 2007.
- Kádár Annamária: *Mesepszichológia*. Kulcslyuk Kiadó, 2012.
- Kemény Aranka (szerk.): *Rejtély és ráció. Nemes Nagy Ágnes verskéz-iratai és rajzai*. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2004.
- Keresztesi József: *Janikovszky-jegyzetek. Élet és Irodalom*, 2011. augusztus 5. LV. évf., 31. sz.
- Kiszely Gábor: *Lengyel Balázs*. Bp., Korona Kiadó, 1998.
- Komáromi Gabriella: *Elfelejtett irodalom. Fejezetek a 20. századi ifjúsági próza köréből 1900–1944*. Bp., Móra Könyvkiadó, 1990.
- Komáromi Gabriella: *A gyermekkönyvek titkos kertje*. Bp., Pannonica Kiadó, 1998.
- Komáromi Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*. Bp., Helikon Kiadó, 1999.
- Komlós Aladár: *A líra műhelyében*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1961.

- Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttere. Bp., Múlt és jövő kiadása, 2006.
- Kónya Judit: *Szabó Magda alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
- Kónya Judit: *Szabó Magda. Ez mind én voltam*. Bp., Jaffa Kiadó, 2008.
- Krausz Tamás (szerk.): *Lukács György és a szocialista alternatíva*. Bp., L'Harmattan, 2010.
- Laurenson, Diana, T. – Alan Swingewood: *The Sociology of Literature*. London, MacGibbon & Kee, 1971.
- Lengyel Balázs: Csak a dalra. (Zelk Zoltán). In: *Közelképek*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 257–262. o.
- Lengyel Balázs: Modernség az ifjúsági irodalomban. In: *Közelképek*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 389–404. o.
- Lengyel Balázs: Emancipáljuk-e a gyermekirodalmat? In: *Közelképek*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 404–413. o.
- Lengyel Balázs: Portrék az Újhold költőiről. In: *Közelképek*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 301–349. o.
- Lengyel Balázs: A magyar ifjúsági irodalomról. In: *Egy magatartás története*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1986, 279–295. o.
- Lengyel Balázs: *Újholdak és régi mesterek*. Bp., Enciklopédia Kiadó, 1999.
- Lengyel Balázs: Az Újhold-költőkről. In: *Ki találkozik önmagával?* Bp., Széphalom Könyvműhely, 2001, 177–180. o.
- Lengyel Balázs – Domokos Mátyás (szerk.): *Erkölc és rémület között, In memoriam Nemes Nagy Ágnes*. Bp., Nap Kiadó, 1996.
- Lovász Andrea (szerk.): *Navigátor, kortárs gyerekirodalmi lexikon, Böngésző és olvasókönyv*. Bp., Cerkabella Könyvkiadó, 2010.
- Mándy Iván: *Önéletrajz*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1989.
- Mándy Iván: Miért írok. In: *A légyvadász*. Bp., Osiris Kiadó, 1996, 107. o.
- Mándy Iván íróval interjú a Duna Tv Esti kérdés című műsorból. *Magyar Szemle*, 1995. nov., 4. évf. 11. sz., 1184–1187. o.
- Menyhért Anna: *Titokkal a kánonban. Nemes Nagy Ágnes és a női irodalmi hagyomány*. In: *Női irodalmi hagyomány*. Bp., Napvilág Kiadó, 2013, 71–98. o.

- Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet. A kérdező: Szigeti László*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 1999.
- Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Bp., Jaffa Kiadó, 2012.
- Nádas Péter: *Egy családdregény vége*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
- Nemere István – Vincze Attila: *Szepes Mária mágiája az utolsó két év*. Bp., Világóceán Kiadó, 2008.
- Németh G. Béla: Újhold. In: *Hét folyóirat 1945–1950*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2000, 47–55. o.
- Olasz Péter S. J.: *A serdülő fiú a magyar regényben*. Bp., Korda Rt., 1932.
- Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1968.
- Pilinszky János: *Naplók és töredékek. /Pilinszky János összegyűjtött művei./* Bp., Osiris Kiadó, 1995.
- Polcz Alaine: Visszaemlékezés Weöres Sándorra. In: *Kit szerettem? Mit szerettem?* Pécs, Jelenkor Kiadó, 2004, 87–142. o.
- Polcz Alaine: Nemes Nagy Ágnes halála. In: *Éjjeli lámpa*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1999, 145–152. o.
- Polcz Alaine: *Egész lényeddel*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2006.
- Pomogáts Béla: *Történelem jelen időben*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2001.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Bp., Osiris–Századvég, 1995.
- Ranschburg Jenő: *Jellem és jellemtelenség*. Bp., Saxum Könyvkiadó, 2002.
- Rácz István: *Emlékeim Weöres Sándorról*. Bp., Nap Kiadó, 2003.
- Rejtőzködő legendárium, Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből.* (Szerk. Csáki Judit, Kovács Dezső.) Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó – Szentanú Kiadó, 1990.
- Révész Imre: *Aczél és korunk*. Bp., Sík Kiadó, Második kiadás, 1997.
- Rév István: *Nemek nélküli társadalom, nincs nő nincs vágy, nincs szex. Rubicon*, 1993, 7. sz.
- Rigó Béla: *Négy évtized a magyar ifjúsági és gyermekirodalomban. Alföld*, 1988. 12. sz., 20–28. o.
- Rónay László: *Erkölc és irodalom. A magyar irodalom rövid története*. Bp., Vigilia, 1993.

- Sárközi Mátyás: *A bizarr évei. Élet és irodalom Rákosi Mátyás alatt.* Bp., Kortárs Kiadó, 2009.
- Sieck, Annerose – Hejny, Mathias: *Világirodalom.* Alexandra, 2008.
- Simon Erika beszélget Csukás István költővel. *Csak a derű óráit számolom.* Bp., Kairosz Kiadó, 2013.
- Sinka Erzsébet: *Két hold alatt. Zelk Zoltán megíratlan önéletrajza.* Bp., Argumentum Kiadó, 1999.
- Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1965.* Második, javított kiadás. Bp., 1956-os Intézet, 1996.
- Standeisky Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális élet és a hatalom.* 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp., 2005.
- Szabó Magda: Parainesis. In: *Mézescsók Cerberusnak.* Bp., Európa Könyvkiadó, 2006, 234–243. o.
- Szávai Ilona (szerk.): Hol nem volt? *Fordulópont* (a Pont Kiadó folyóirata), 2005. 4. sz. VII. évf. 30. sz.
- Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994.
- Szepes Erika: Weöres Sándor önarcképei. *Parnasszus*, 2004, X. évf. 2. sz., 69–86. o.
- Szepes Mária – Nemere Iván: *Az élet örök.* Bp., Édesvíz Kiadó, 2007.
- Szilágyi Judit: „A furcsán pöndörödő szál” – Nemes Nagy Ágnes családfája. <http://www.kortaronline.hu/2012/07>
- Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990.* 1–2. köt. Bp., Noran Könyvesház, 2012.
- Szőnyi Zsuzsa: *Roma Summus Amor.* Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése. Bp., Kortárs Kiadó, 1999.
- Szurmainé Silkó Mária: *Ajándékomat megbecsüld! Töredékek Szabó Magda életművéhez.* Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2007.
- Tamás Menyhért (szerk.): *Zeng a magosság. In memoriam Tamási Áron.* Bp., Nap Kiadó, 1997.
- Tamási Áron: *Vadrózsa ága,* Sepsiszentgyörgy, Kaláka Könyvek, 1997.
- Tancz Tünde: Mentés másként. A Grimm-mesék pedagógiai üzenetei. In: Bús Imre – Klein Ágnes – Meskó Imre (szerk.): *Nevelés és kutatás. Tanulmányok az óvodapedagógus-képzéshez.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2011, 233–243. o.

- Tímár Máté: Tamási Áron naplói és emlékeim tükrében. In: *Tamási Áron Emlékkönyv*. Bp., Trezor Kiadó, 1997, 55–90. o.
- Tóth Eszter Zsófia: *Kádár lányai, nők a szocialista időszakban*. Bp., Nyitott Könyvműhely, 2010.
- Török Endre (szerk.): *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1983.
- Tüskés Tibor: *A határtalan énekese. Írások Weöres Sándorról*. Bp., Masszi Kiadó, 2003.
- Tüskés Tibor: Kondor és Pilinszky. *Vigilia*, 1985, L. évf., 1. sz., 27–35. o.
- Tüskés Tibor (szerk.): *Weörestől Weöresről*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.
- Varga Ágota: *Aczél-TörTéneTek*. Bp., Alexandra Kiadó, 2013.
- Vargha Balázs: A magyar gyermekkönyvcsoda. *Kortárs*, 1984. 2. sz., 297–302. o.
- Vasy Géza: „Hol zsarnokság van”. Az ötvenes évek és a magyar irodalom. (*Tanulmányok, elemzések*). Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2005.
- Vasy Géza (szerk.): *Galgóczi Erzsébet Emlékkönyv*. Bp., Széphalom Könyvműhely, 1993.
- Végh Balázs Béla: *A gyermekirodalom változatai*. Kolozsvár, Komp Press, Korunk, 2007.
- Wellek, René-Warren, Austin: *Az irodalom elmélete*. Bp., Osiris Kiadó, 2006.
- Z. Szalai Sándor: „Hit a harcban, remény a bajban”. *Pályakép Tamási Áronról*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991.

NÉVMUTATÓ

Aczél Géza 176
 Aczél György 10, 11, 12, 13,
 96, 114, 115, 116, 117, 123,
 155, 208, 222, 230
 Aczél Tamás 218
 Adamik Lajos 34
 Ady Endre 62, 77, 120, 126,
 152
 Ágoston Zoltán 139
 Alain-Fournier, Henry 197
 Albert Zsuzsa 87, 160, 230
 Alföldy Jenő 89, 230
 Andersen, Hans Christian 50
 Andorka Rudolf 230
 Arany János 34, 77, 97
 Arany Jánosné 86
 Arany László 183
 Aranyossi Magda 205
 Arday Géza 17, 175
 Asbóth Erzsébet 121

 Babits Mihály 9, 13, 25, 62,
 75, 76, 77, 87
 Babits Mihályné ld. Tanner
 Ilona
 Bácskai Lauró István 187
 Baitz Borbála 131
 Bak János 220, 230
 Balázs Béla 25, 35
 Balassi Bálint 120
 Balla Borisz 109
 Balogh Magda (Szepes Mária)
 172

Bartók Béla 35
 Barrie, James Matthew Sir 50
 Basilides Aliz, Tamási Áronné
 165, 166
 Bata Imre 90, 148
 Báthori Csaba 79
 Bátor Irén, Zelk Zoltánné
 154, 155
 Beke Albert 209, 230
 Benedek Elek 55, 192
 Benedek István 192-195
 Benedek Istvánné ld. Lukács
 Júlia
 Benedek Istvánné 194
 Benedek Marcell 192, 194
 Benn, Gottfried 77
 Benyovszky Móric 111
 Benyovszky Bianka 111
 Berda József 18, 157
 Berkes Erzsébet 141, 144,
 150, 230
 Berkesi András 208, 209
 Bettelheim, Bruno 40, 46, 230
 Bognár Dániel 190
 Bogyay Katalin 122, 230
 Bokor Ágota, Tamási Áronné
 166
 Boldizsár Ildikó 230
 Boldizsár Iván 92
 Borbély László 230
 Bourdieu, Pierre 14, 15, 52,
 53, 230
 Bóka László 215

- Buda Attila 230
 Búza Péter 183
 Camus, Albert 137
 Carroll, Lewis 32
 Cocteau, Jean 197
 Collodi, Carlo 42
 Cooper, James Fenimore 32,
 184
 Csanádi Imre 19
 Csathó Kálmán 183
 Csáth Géza 192
 Csengey Gusztáv 184
 Csohány Gabriella 29
 Csokonai Attila 230
 Csorba Győző 5, 16, 134
 Cs. Szabó László 7, 60, 76, 85,
 97, 120, 121, 122, 123, 132,
 174, 231
 Cs. Szabó Lászlóné 123
 Csukás István 18, 186-191
 Csuha István 134
 Czeizel Endre 7, 128, 129, 231
 Czigány György 110
 Czigány Lóránt 59, 128, 231
 Czine Mihály 159
 Czjzek Éva (gróf Toldalagi
 Éva) 125
 Czuczor Gergely 184
 Darázs Endre 80
 Darvas József 157, 222
 Dávid Antal 184
 Debreczeni Dóra 163
 Debreczeni Gyöngyi, Ottlik
 Gézáné 113
 Defoe, Daniel 32
 Dénes Zsófia 184
 Déry Tibor 82, 134, 154, 194
 Devecseri Gábor 65
 Dickens, Charles 112, 113
 Doderer, Klaus 35, 47, 231
 Dologán Margit 160
 Domanovszky Sándor 61
 Domokos Mátyás 82, 97, 99,
 125, 164, 231
 Donászy Magda 29
 Dumas, Alexandre 184
 Eichendorff, Joseph von 50
 Eliot, Thomas Stearns 77
 Ende, Michael 33
 Eötvös József 184
 Erdélyi József 164
 Erdődy Edit 106
 Esterházy Mátyás gróf 207
 Esterházy Péter gróf 82, 85,
 97, 108, 117, 202, 206, 207
 Eszéki Erzsébet 105, 148, 231
 Ewers, Hans Heino 31, 32, 33,
 50, 231
 Faludy György 158
 Fehérváry Krisztina 189
 Fejérpataky László 61
 Féja Géza 164, 166, 231
 Fekete Gyula 6, 170, 183
 Fekete István 134, 184
 Fekete Sándor 8
 Fenyvesi Félix Lajos 123, 231
 Ficheux, Ingrid, Pilinszky
 Jánosné 122
 Fock Jenő 150
 Fodor András 17

- Fogarassy Miklós 231
 Földes Anna 70, 231
 Franz, Marie-Louise von 40,
 45, 231
 Fülep Lajos 7, 92
 Füsi József 137
 Füst Milán 77, 97, 219
- Galgóczi Erzsébet 7, 10,
 140-152, 219, 220
 Gansel, Carsten 232
 Galsai Pongrác 155
 Gárdonyi Géza 25, 30, 31, 183
 Gedike, Friedrich 41, 42
 G. Fábri Anna 232
 Gimes Miklós 6
 Gobbi Hilda 140, 141, 143,
 151
 Goethe, Johann Wolfgang von
 107
 Golding, William Sir 32
 Gombocz Zoltán 61
 Görgey Gábor 210
 Grandpierre K. Endre 184
 Grimm, Jacob 34, 35
 Grimm, Ludwig Emil 34
 Grimm, Wilhelm 34, 35
 Gyöngyössy Imre 155
 György Péter 209
 Győrffy István 61
 Gyurkovics Tibor 183
- Hajnal Anna 17
 Hágy Gyula 6, 154
 Halasi Zoltán 77
 Halasy-Nagy József 88
 Halász Gábor 59
- Halász László 232
 Hamvas Béla 60, 92, 102, 158,
 169
 Hatvany Lajos, báró 55
 Haynal Imre 138
 Hárs György 232
 Házi Vencel 115
 Härtling, Peter 51
 Hegyi Béla 126, 127, 128, 153,
 155, 156, 232
 Hemingway, Ernest 112
 Herczeg Ferenc 55
 Hesse, Hermann 107
 Hoffmann E. T. A. 32, 50
 Hofmannstahl, Hugo von 35
 Honti János 232
 Hoppál Bulcsú 211
 Horkay Hörcher Ferenc 5, 57,
 136, 232
 Hornyik Miklós 112
 Horváth János 61
 Horváth Sándor 232
 Hóman Bálint 61
 Hubay Miklós 114
- Ignác Rózsa 17, 18, 21, 183,
 184
 Illés Béla 226, 227
 Illés Endre 82, 114, 125
 Illyés Gyula 12, 85, 158, 204,
 205, 217, 218, 228
 Illyés Gyuláné 218
- Jablonczay Lenke 68, 220
 Jacobsen, Edith 43
 Janikovszky Éva 210-214
 Janikovszky Béla 212

- Jánosy István 80
Jauss, Hans Robert 40, 232
Jékely Zoltán 17, 97, 164, 215, 216, 226
Joyce, James 107
Jókai Mór 25, 30, 31, 183
Jósika Miklós, báró 184
József Attila 17, 120, 129, 229
Juhász Ferenc 80, 160
Jung, Carl Gustav 232
- Kabdebó Lóránt 232
Kaffka Margit 25, 146
Kamarás István 40, 232
Karády Katalin 172
Kardos György 208, 211, 213, 214
Karinthy Frigyes 25
Kassák Lajos 17, 97, 164, 219, 226
Kazinczy Ferenc 184, 185, 203
Kádár Annamária 232
Kádár János 11, 12, 13, 89, 115, 217, 227, 228
Kálnoky László 58, 155, 215, 216
Kármán Imre 107
Károlyi Amy 9, 10, 59, 86, 87, 92, 93, 94
Kästner, Erich 22, 29, 42, 43, 45, 47
Kelecsényi László 114, 115, 117
Kelevéz Ágnes 82
Keller, Gottfried 112
Kemény Aranka 232
Kemény Zsigmond 177, 184
- Keresztesi József 33, 232
Kertész Imre 69, 70 71
Keszű Jánosné 146
Kéki Béla 160
Király István 125
Kiss Noémi 212
Knight, Eric 113
Kodály Zoltán 86, 95
Kodolányi János 17, 164, 219
Kolozsvári-Grandpierre Emil 183
Komáromi Gabriella 25, 103, 229, 232
Komlós Aladár 232, 233
Komlós János 210, 211, 213
Kondor Béla 129, 130, 131
Kontha Dóra 189
Kornis Gyula 61
Kormos István 18, 19, 20, 80, 155, 183, 188, 189
Kosztolányi Dezső 62, 94, 107, 109
Kónya Judit 66, 233
Kónya Lajos 226
Kőrösi Csoma Sándor 98
Klebsberg Kuno, gróf 62
Kristof, Agota (Kristóf Ágota) 107, 197
Kristó Nagy István 57
Krúdy Gyula 183
Kubinyi Ferenc 208
Kuczka Péter 216, 217, 226
Kulcsár-Szabó Ernő 31
Kun Zsuzsa 205
- Lagerlöf, Selma 42
Laik Eszter 213

- Lakatos István 80, 158, 195,
 218
 Láng György 183
 László Endre 170
 Lator László 17, 74, 81, 82
 Lenin, Vlagyimir Iljics 147
 Lénárd Sándor 192
 Lengyel Balázs 6, 7, 8, 9, 10,
 13, 21, 22, 57, 58, 59, 74,
 80, 81, 105, 109, 125, 126,
 154, 158, 168, 195, 213, 215,
 216, 217, 218, 219, 226, 233
 Lengyel Péter, 113
 Lepmann, Jella 29
 Lesznai Anna 25, 36, 37, 55
 Lindgren, Astrid 29, 42, 43,
 44, 49, 50
 Lőcsei Pál 6
 Lukács György 35, 157
 Lukácsy Sándor 192
 Lukáts Júlia, Benedek
 Istvánné 194
 Luther Márton 34

 Majtényi Zoltán 177-185
 Makkai Ádám 17
 Mandelstam, Oszip 44
 Mándy Iván 5, 7, 9, 10, 13,
 14, 17, 21, 22, 57, 97,
 102-106, 139, 189, 190, 195,
 215, 219, 226, 233
 Mándy Stefánia 17
 Marczali Henrik 61
 Margócsy István 113
 Marsak, Szamuil 44
 Mattyasovszky Jenő 170
 May, Karl 26, 182

 Márai Sándor 55, 60, 107,
 109, 197, 227
 Márkus Anna, Pilinszky
 Jánosné 120, 128
 Márton László 34
 Menyhért Anna 81, 83, 233
 Mezei András 145
 Mezey Katalin 151
 Mészáros Ágnes 17
 Mészöly Dezső 193
 Mészöly Miklós 5, 6, 7, 9, 21,
 58, 59, 75, 117, 133-139,
 219, 223, 234
 Mikszáth Kálmán 25, 31, 183
 Milne, Alan Alexander 50
 Mindszenty József 115
 Moldova György 208
 Molnár Kata 184
 Molnár Zoltán 6
 Mód Péter 115
 Móra Ferenc 25, 183
 Móricz Zsigmond 21, 62, 150,
 189
 Mörike, Eduard 50
 Musil, Robert 108

 Nagy István 34
 Nagy Iván 93, 106
 Nagy László 18, 80, 156, 189
 Nádas László 203
 Nádas Lászlóné ld. Tauber
 Klára
 Nádas Péter 139, 151, 196-
 200, 202, 203-206, 209, 234
 Nádor Tamás 147
 Nemere István 168, 170, 171,
 172

- Nemes Nagy Ágnes 5, 7, 9,
10, 13, 14, 17, 58, 59, 73-83,
117, 119, 125, 190, 195, 213,
215, 217, 223, 226
- Nemes Nagy Mihályné 82
- Németh Géza Béla 234
- Németh László 164, 192, 219
- Novobáczky Sándor 6
- Nógrádi Gergely 31
- Nyíró József 164
- Olasz Péter 234
- O'Neill, Eugene 112
- Orsi Magda (Szepes Mária)
172
- Ottlik Géza 7, 9, 10, 13, 21,
25, 28, 59, 107-118, 139,
189, 197, 219, 223, 226, 234
- Ottlik Gézáné ld. Debreczeni
Gyöngyi
- Ottlyk György 110, 111, 112
- Oravecz Imre 97
- Osborne, John 112
- Otto, Bernd 201
- Örley István 59, 109
- Pap Károly 197
- Papír Magdolna (Szepes
Mária) 172
- Papír Viktor 172
- Passuth László 184
- Pándi Pál 125
- Pável Ágoston 92
- Petőfi Sándor 30, 77
- Péter Gábor 211
- P. Gulácsy Irén 164
- Pilinszky János 7, 9, 10, 13,
17, 57, 59, 80, 119-132, 215,
218, 219, 220, 226, 234
- Pilinszky Jánosné ld. Ficheux
Ingrid
- Pilinszky Jánosné ld. Márkus
Anna
- Polányi Mihály 54
- Polcz Alaine 9, 58, 59, 77, 78,
83, 86, 88, 89, 133, 136,
137, 138, 139, 234
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics
234
- Rába György 57, 226
- Rác István 7, 86, 234
- Rákosi Mátyás 17, 69, 83,
114, 128, 175, 215, 227
- Révai József 10, 72
- Rév István 147
- Révész Imre 234
- Riedl Frigyes 61
- Rigó Béla 5, 16, 74, 186, 212,
213, 234
- Rilke, Rainer Maria 77
- Roosevelt, Franklin Delano
29
- Rousseau, Jean-Jacques 107
- Rónay György 156, 219
- Rónay László 234
- Saint-Exupéry, Antoine de 42
- Sajdik Ferenc 188
- Salgó Magda, Tamási Áronné
166
- Sándor Zsuzsanna 209
- Sárközi György 59

- Sárközi Mátyás 6, 17, 206,
235
Schwartz-Bart, André 199
Scott, Walter 25, 184
Sebők Zsigmond 183
Sinka Erzsébet, Zelk Zoltánné
154, 155, 157, 235
Simon Erika 18, 235
Sötér István 227
Standeisky Éva 6, 59, 235
Swift, Jonathan 32
- Szabolcsi Miklós 125
Szabó Erzsébet, csonti 112
Szabó Lőrinc 17, 164, 219,
226
Szabó Lőrincné 86
Szabó Magda 6, 8, 9, 10, 14,
58, 59, 63-72, 140, 183, 195,
201, 202, 206, 213, 215,
218, 220, 223, 235
Szabó Zoltán 7, 162
Szalay Károly 138, 214
Szántó Piroska 100, 127, 136,
154
Szántó Tibor 22
Szarka Gábor 163
Szegedy-Maszák Mihály 108,
112
Szentéi Anna 189
Szentesi Zöld László 210
Szentiványi Jenő 183
Szentkuthy Miklós 97
Szentpétery Imre 61
Szepes Erika 85, 235
Szepes Mária 168-173, 235
Szép Ernő 17
- Szerb Antal 59, 107
Szigeti László 133
Szilágyi Dezső 134
Szilvási Lajos 208
Szij Rezső 192
Szobotka Tibor 9, 10, 59, 65,
67
Szombathy Viktor 183
Szondi Lipót 132
Szőnyi Tamás 58, 235
Szőnyi Zsuzsa 121, 122, 123,
124, 235
Szurmainé Silkó Mária 67, 68,
201, 235
- Tabajdi Gábor 211
Tamás Menyhért 235
Tamási Áron 10, 18, 25, 26,
119, 159-167, 189, 190, 219,
220, 235
Tamási Áronné (2.) ld. Salgó
Magda
Tamási Áronné (3.) ld.
Basilides Aliz
Tamási Áronné (4.) ld. Bokor
Ágota
Tamkó Sirató Károly 17, 19,
168, 170, 174-176, 189, 190
Tancz Tünde 46, 235
Tanner Ilona, Babits Mihályné
129
Tatay Sándor 135
Tauber Klára, Nádas Lászlóné
203
Temesi Ferenc 202, 207
Tersánszky Józsi Jenő 17, 219
Thury Zsuzsa 21, 183

- Tímár Máté 162, 163, 164,
166, 236
Toldy Ferenc 61
Tolkien, John R. R. 33
Tompai László 163
Tóth Eszter Zsófia 147, 236
Tóth Éva 92, 93
Török Endre 128, 236
Török Sári 128
Triznyai Mátyás 124
Tüskés Tibor 7, 85, 90, 91,
129, 130, 131, 236
Ungváry Krisztián 211
Varga Domokos 6
Varga Katalin 20
Vargha Balázs 236
Vas István 111, 122, 126, 127,
154, 156, 219
Vasy Géza 147, 148, 177, 236
Vásárhelyi Jánosné,
kézdivásárhelyi Dr. 207
Vámos Miklós 72, 205, 206,
207
Várkonyi Nándor 92
Verne, Jules 32
Viehmann, Katharina
Dorothea 34
Vigh Józsefné 57
Vidor Miklós 219
Vincze Attila 168, 170
Vörösmarty Mihály 77
Warren, Austin 117, 118, 236
Waugh, Evelyn 113
Weil, Simon 119
Weisse, Christian Felix 49
Wellek, René 117, 118, 236
Weöres Sándor 6, 7, 9, 13, 14,
17, 19, 59, 82-101, 164, 190,
213, 218, 219, 220, 226
Wiener Pál 98
Wilde, Oscar 35
Wittner Mária 115
Wutka Tamás 194
Z. Szalai Sándor 236
Zelk Zoltán 6, 14, 17, 18, 19,
153-158, 183, 187, 219, 223
Zelk Zoltánné (1.) ld. Bátor
Irén
Zelk Zoltánné (2.) ld. Sinka
Erzsébet
Zsoldos Péter 170

RÉSUMÉ

“Life without authenticity leaves no credible art behind.” Following Ágnes Nemes Nagy one could also say: “a great artist does not allow his mortality to grid at his immortal art”. In this book a number of writers and poets are presented who refused to make compromises in the years of the communist dictatorship, and paid a high price for their defiance. The leading personalities of an entire generation of poets and writers opted not to have children. This phenomenon can be directly linked to a certain group of artists.

This group consists mainly of the members of the ‘New Moon’-circle, yet there are other Hungarian writers outside the ‘New Moon’-group who also remained childless. It is their common feature that they have created children’s literary works in some definite part of their lives, and have therefore earned their place amongst youth literature writers as well. It is a complicated and subjective question why some did not or could not become a parent.

All of them created art, lived their lives and left us their human and artistic imprints collected in tomes. Instead of children they gave works of literature to immortality. The most iconic members of this group are Ágnes Nemes Nagy, her husband Balázs Lengyel, Sándor Weöres and his wife Amy Károlyi, Miklós Mészöly, Alaine Polcz, Magda Szabó and her husband Tibor Szobotka, Géza Ottlik, János Pilinszky and Iván Mándy – all of them lived or at least tried to live and create art in an age when Hungary was under communist dictatorship and the policy makers of the Rákosi- and later the Kádár-era – not only József Révai and György Aczél but their second- and third-line henchmen as well – had feasted on the funeral of the non-communist free art of the most brutally oppressed intellectual elite.

These artists made a conscious decision not to join the establishment works of *socialist realism* and had refused to create literature within its confines. In the ages of class-struggle they were forced into silence for decades. They were not only denied the chance to have individual volumes but also the opportunity to publish their works in any possible way. Their poems, short stories and novels remained hopelessly in their drawers for years – some of them remained unpublished for a decade while its writer was forced to scratch a living by doing menial translations. The “softening” or as it was later called the “loosening” of this strict censorship only began in the 1970s.

György Aczél maintained his earlier opinion in his book, published in 1979: “We must take it into account that with their voice, the advocates of “civic” arts – not even discarding the use of the instruments of moral terror – sometimes suppress the true and good, artistically powerful socialist pieces of arts.”

I had a conscious compilation of the thematic of this book: I had to analyse some given writers, event or work into details – sometime it might even appear as overly extensive – to make that literature-sociological phenomenon comprehensible and fully perceptible, which appeared specifically in the 20th century and exclusively in Hungary: the complex problem of the childless writers and their escape into the land of children’s literature.

The definition of children’s and youth’s literature is also covered in this book. Through the analysis of the lives of persons – or rather artists – concerned, the characterization of the different genres of children’s and youth’s literature, typical to the given era, also takes place in a typology of a broader scope. I address the definition of the literary field separately, based on the works Bourdieu and on the determination of the agents of the field. The characterization of the literary field in Hungary in the 1950s is also contained in this volume.

I attempted to present in detail the place and opportunities of mobility of the writers within the literary field of the era. The relation between the sub-level field of children's literature and the entirety of the literary field is important, as life courses of the artists are easily traceable from the centre of the literary field to its periphery (the children's literature). In this – specifically Hungarian – literary field I had to present the intentions and motivations of the writers. In each chapter the harmony and disharmony between the selected theme and private life is also evaluated. The works of the artists' at the field of children's literature as a whole also plays an important role.

Later it became evident that the banned writers and poets were not overall losers of this era. Sensing their ever-present fear of persecution they wrote only for their drawers. While their names were not within the literary circles for years and had troubles resolving their financial difficulties, their dynamism and literary skills did not diminish. Time has given them justification for the injustices they suffered, for many of them have become integrated into the school curriculum and their works have become part of the graduation exams. And those who were the celebrated propagandist-writers of the era have become completely unknown for the youth of today, their names not ringing any bells any more. Each work has to be examined at its era first: how did it affect the readers, what kind of influence did it have? Its after life or impact can be measured only by the generation next.

The hands-on control of the literary life was considered to be of crucial importance for the cultural policy of the dictatorship in Rákosi- and later the Kádár-era, as the writers and poets were used the utmost to spread the ideology of the communist system. Between 1948 and 1956, the Hungarian cultural policy followed the Soviet pattern enforcing the Stalinist ideology. As a direct result, literature was entirely subdued by the Communist Party. It was a time when due to political reasons a number of poets and writers were forced into silence to a degree or completely.

I write "to a degree" because this volume will reveal: they had two alternatives to follow. They could turn towards translation works; or they had the option to write within the field of children's and youth's literature. Besides their works the personalities of the writers must be examined as well as this knowledge is indispensable if one wants to understand the forced acceptance of childlessness.

The last few years have proved that the Hungarian literature has some kind of international renaissance. This phenomenon was well served by the fact that Sándor Márai's novel – "The Candles Burn Down to the Stump" – became a European bestseller in the last few years. In fact the Hungarian literature which was more or less unified in the first quarter of the 20th century – due to the historical and political events – was forced to become multipolar. New expressions were introduced: transborder-literature, minority's-literature, emigrant's-literature, western world's Hungarian literature or Carpathian-basin Hungarian literature. A similar historical constraint happened after 1945, then again in 1948 and in 1956 when hundreds and thousands of poets and writers emigrated to Western-Europe and the American continent.

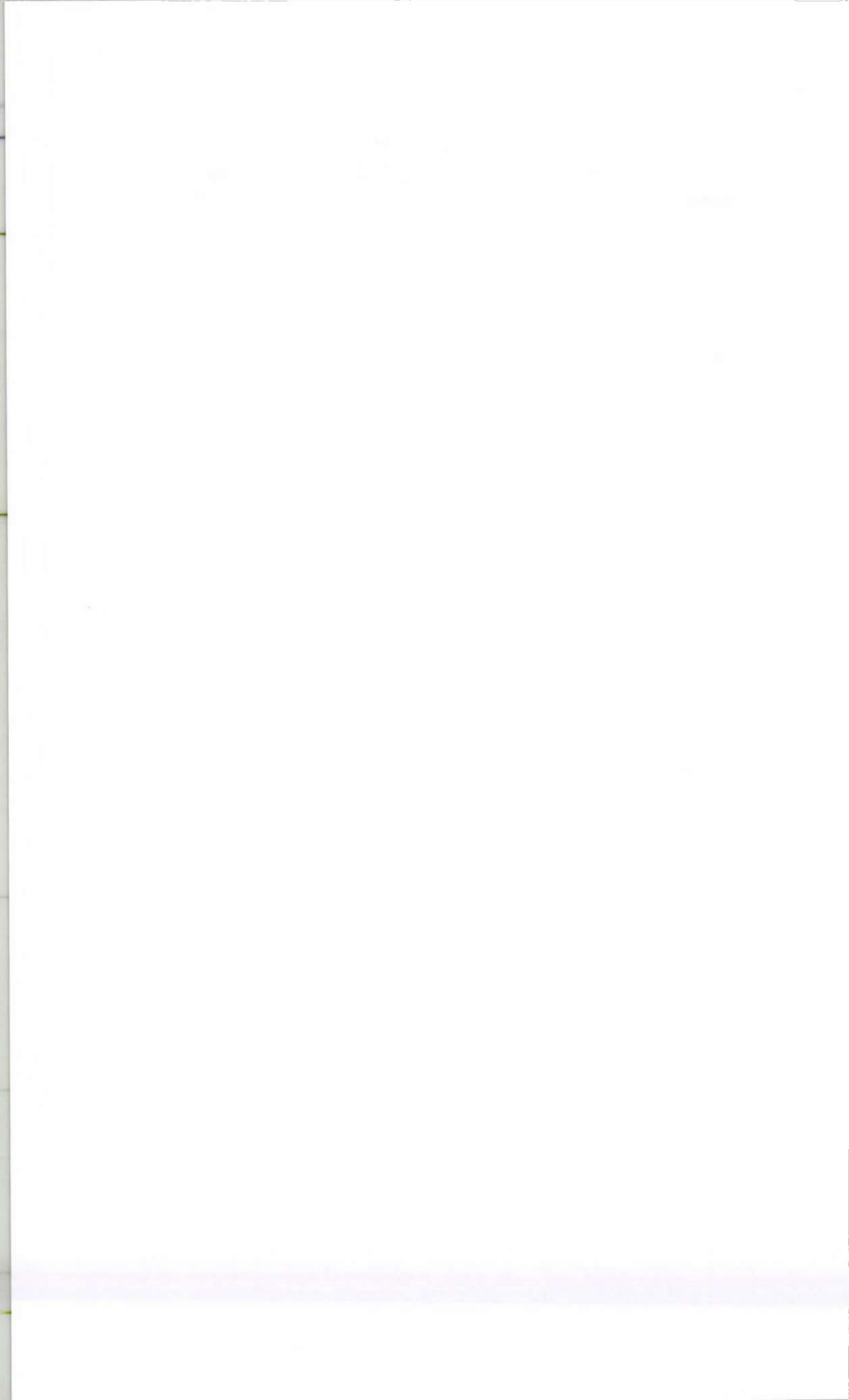
This is proved and documented by the colourful emigrant's-literature which is still awaiting scientific discovery and evaluation. The literary scholars have mainly evaluated the 'national' the so-called 'home' literature. Despite of all the post-1945 Hungarian literature has produced a number of phenomena which – through metastasises – can be found and shown but till now did not or could not become more apparent. One of this strange and unique effect the post-1945 political change, resulted in the rearrangement of the Hungarian literary field has earned attention in my work. This question should be examined separately within the different layers of this phenomenon. Almost every single artist could be considered a separate case therefore the problem of child-

lessness became a special sociological phenomenon as well.

The common feature amongst the childless writers is that the artists described within this volume did not start writing poems and tales for children or youth's literature on their own accord, but were forced to do so by political pressure. Banished from the official literature of the adults they were only allowed to write for children but this was not some kind of substitute activity which resulted from their childlessness.

One can clearly realise from their works that children desire the same level of aesthetics as adults. Regarding the authors, the misfortune of their world became the fortune of the children's. In the years of darkness those who were forced into silence wrote for the children. In our children's literature and children's culture the change or rather the beginning of the dark years came not in 1945 but in 1948. We could also say that times changed in 1947 and 1948.

After that period a new era began in Hungary when literature has stopped existing in the dictatorship: compromises, concealments and social-realist works existed only: a literary life without literature. One can understand that the change that forced those authors who were banished from the mainstream literature into children's literature had political reasons. Yet, these childless writers still exists and do impact even more via their immortal work alike with those families from the middle- and upper-classes who – not at all easily – survived the brutal oppression and torture of the communists due to their ethical superiority in contrary to the ignominious and inhuman dictatorship itself.

TARTALOM

ELŐSZÓ HELYETT (Idézetek)	5
AKIK NEM ALKUDTAK MEG (Bevezetés)	9
Munkamódszer és megközelítésmód	14
ÉRTÉKRENDVÁLTÁS	16
A GYERMEKIRODALOM	
IRODALOMSZOCIOLÓGIAI	
MEGKÖZELÍTÉSE	
A gyermekirodalom fogalma	23
Az irodalomszociológiai megközelítésmód	27
Mire jó a gyermekirodalom?	33
A gyermekirodalom mint az igényes olvasóvá	
nevelés előszobája?	37
Az olvasói befogadási attitűd kialakítása	38
A gyermekkönyvek írójának státusza	41
Kiből lehet (lesz) gyermekkönyvíró?	42
A gyermek- és ifjúsági irodalmi művek	
szerzőinek tipológiája	52
AZ IRODALMI MEZŐ	
BOURDIEU ELMÉLETE ALAPJÁN	52
ÚJHOLDFOGYATKOZÁS	
Az Újholdasok gyermektelensége	57
„Az író nem taníthatja rosszra az olvasóit”	
Szabó Magda gyermektelensége	63
Személyében a hatalom egy mentalitást	
is félreállított – Nemes Nagy Ágnes	73

Aki a „vadrózsából tündérsípót” varázssolt	
Weöres Sándor	84
Csutak megalkotója a pálya szélén élt	
Mándy Iván emberi nagysága	102
Kettős képlet: mű és szerzője a szocializmusban	
Ottlik Géza iskolája a határon	107
Kártyavár Ottlik körül	114
„Ez a világ nem az én világom, csupán a testem	
kényszere...” – Pilinszky János magányossága	119

GYERMEKTELENSÉG AZ ÚJHOLDON KÍVÜL

Bábjátékok, mesék és állatfigurák valósága	
Mészöly Miklós és Polcz Alaine sorsa	133
„Az ember úgyis tilalomfák között él”	
Galgóczi Erzsébet gyermektelensége	140
Akit az Isten nem szeret – Zelk Zoltán	
nehéz évei	153
Az Isten penészes fia – Tamási Áron	159

AKIK MÉG IDETARTOZNAK...

A Pöttyös Panni megalkotója – Szepes Mária	168
A szürrealista mesélő és jógamester	
Tamkó Sirató Károly	174
Az ifjúsági irodalom szerkesztője és csendes	
alkotója – Majtényi Zoltán	177
A Pom Pom atyja – Csukás István	
és a gyerekkérdés	186
Meghurcoltatás, internálás és kitaszítottság	
Az ideggyógyász és író, Benedek István	
ifjúsági művei	192

KÍSÉRT A MÚLT: APÁK ÉS FIÚK

Egy gyerek sorsa az ötvenes évek poklában	196
Történelmi tisztánlátás az ifjúsági irodalomban	201
Ávósok és írók meg a gyerekeik	203
A Janikovszky-jelenség	210

ELHALLGAT(TAT)ÁSOK

„A polgári író akassza fel magát” 215

Az ifjúsági és gyermekirodalom könyvkiadási adatai . . 220

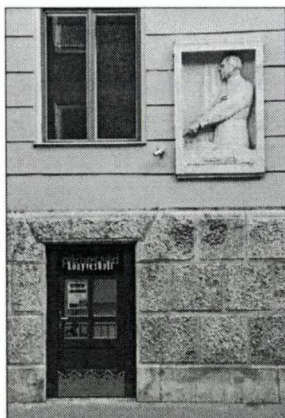
UTÓSZÓ 226

FELHASZNÁLT IRODALOM 230

NÉVMUTATÓ 237

RÉSUMÉ 245

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(Párbeszéd Háza, VIII., Horánszky u. 20.)

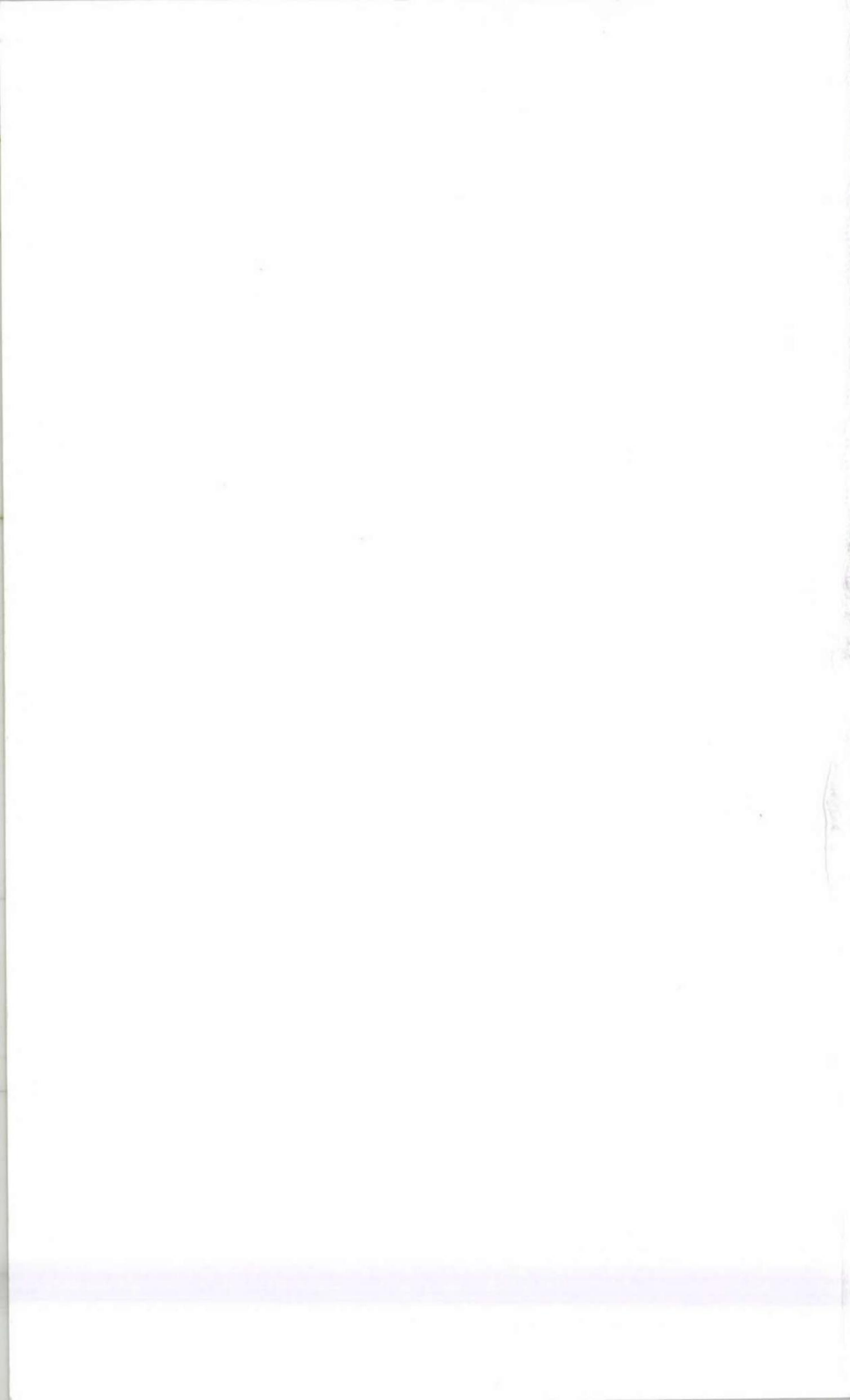

Rendszeres könyvbemutatókkal, dedikálásokkal
várjuk az érdeklődőket.

Tanárok és diákok részére
10% engedményt adunk árainkból.

A L'Harmattan Kiadó könyveiből 15% kedvezményt
biztosítunk, illetve további időszakos kedvezményekkel
várjuk kedves vásárlóinkat.

Nyitva tartás: H–P 10–18 óráig
Tel.: +36-1-445-27-75
www.konyveslap.hu

Ajánlások

„Örülök, hogy sikerült megvalósítania mindazt, amikről beszélgettünk. Olykor sírva és nevetve mentem végig azon a lelki és szellemi úton, amit a kézírata megszbott.”

Polcz Alaine

„Ehhez hasonlóan megrázó önvallomásokat ebben a témában alig olvastam.”

Szabó Magda

„Az a meglepő, hogy a szerző előtt tudtommal senkinek sem jutott eszébe megvizsgálni, hogyan és miért történt, hogy az *Újbold* írói, költői túlnyomórészt gyermektelenül járták végig életútjukat.”

Földes Anna

„Élvezettel elolvastam a könyvét. Miközben olvastam, szinte beszélgettem Magával. Az *Ami a tankönyvekből kimaradt* is ilyesféle olvasmány volt a számomra.”

Komáromi Gabriella

„Szinte mindenkit ismertem a könyv mellék- vagy főszereplői közül. Van egy fejezet, amelyben közvetlenül érintett vagyok, de a többit is hitelesnek érzem.”

Lengyel Balázs

„Jó lesz ez így, csak legyen erőd és filológiai alapod végigvinni ezt a témát, ami nagyon úgy látom, hogy a tiéd lesz. Vagy már az is!”

Mészöly Dezső

A borítón Galambos Tamás Történelem című festményének részlete látható.

A szerző a jelen kor tárgyilagosságával vizsgálja az írók gyermektelenségének témakörét. Ebben a kötetben számos olyan alkotó kerül előtérbe, akik nem alkudtak meg a diktatúra éveiben, s emiatt nagy áldozatot hoztak. Nemes Nagy Ágnessel együtt vallhatjuk, hogy „hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges”. Egy író- és költőnemzedék legjelesebb személyiségei – főleg az újholdasok – nem vállaltak gyermeket. Utódok helyett műveket adtak az örökkévalóságnak. Fiatalok voltak, mégis gyermektelenek maradtak, mert ezáltal kiszolgáltatottá váltak volna a rendszer számára. A kötetben szereplőkre jellemző, hogy életük meghatározó alkotói szakaszában gyerekeknek szóló műveket hoztak létre. Emiatt egy átalakult irodalmi térben, azon belül egy másik mezőben mégis megőrizhették a függetlenségüket, az esztétikai értékteremtésüket, és egyaránt beírták nevüket az ifjúsági irodalomba, valamint a gyermekek szívébe is.

A gyermektelen írók problémáját vizsgálja ez az irodalomtörténeti és szociológiai munka. Beszélgetések alkalmával Polcz Elaine hívta fel a szerző figyelmét a könyvben foglalt jelenségre. A munkához Lengyel Balázs és Szabó Magda is jelentős segítséget nyújtott.

ISBN 978-963-236-700-2

2500 Ft

9 789632 367002

L'Harmattan
Könyvpont

Gyermektelen írók a diktatúra idején

ARDAY GÉZA

